

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการย่อยที่ 1

การวิจัยเพื่อศึกษาและสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณ
แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี: กรณีศึกษา พื้นที่ตลาดพลู-วัดโพธิ์นิมิตร

Study and Survey of the Cultural Landscape of Historic Urban Community along Old
Chao Phraya River loop of Thonburi are: Case Study of Communities in Talad Phloo
and Wat Phonimit

โดย ดร.วรสิทธิ์ ตันตินิพันธุ์กุล และคณะ

กรกฎาคม 2558

สัญญาเลขที่ RDG5650013

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการย่อยที่ 1

การวิจัยเพื่อศึกษาและสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณ
แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี: กรณีศึกษา พื้นที่ตลาดพลู-วัดโพธิ์นิมิตร

Study and Survey of the Cultural Landscape of Historic Urban Community along Old
Chao Phraya River loop of Thonburi are: Case Study of Communities in Talad Phloo
and Wat Phonimit

คณะผู้วิจัย สังกัด

1. ดร.วรสิทธิ์ ตันตินิพันธุ์กุล
2. ดร.บุษเกศน์ อินทรปาสาน
3. นางสาวอรรชนียา วงศ์กิจการวานิช

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ชุดโครงการวิจัยอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช.-สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการย่อยที่ 1 การวิจัยเพื่อศึกษาและสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณ แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี: กรณีศึกษา พื้นที่ตลาดพลู-วัดโพธิ์นิมิตร

ความเป็นมา

การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำนั้นเป็นวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาโดยตลอด เพื่อการใช้ประโยชน์ การหาเลี้ยงชีพ การคมนาคม ตลอดจนการป้องกันภัยจากข้าศึก ศัตรูและลักษณะการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องผูกพันกับน้ำนั้นยังก่อให้เกิดรูปแบบ คุณลักษณะ และเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม รวมไปถึงวิถีชีวิต พฤติกรรม ก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ชุมชนกับแม่น้ำ เป็นวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมอันเป็นลักษณะเฉพาะพิเศษของสังคมไทยมาโดยตลอด อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเมืองซึ่งประกอบไปด้วยการเปลี่ยนแปลงที่มีความหลากหลายทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมประกอบกับการขาดองค์ความรู้ความเข้าใจการพัฒนาเมืองที่ขาดการตระหนักและการคำนึงถึงประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และมีถิ่นที่ตั้งริมน้ำและอยู่ในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางของการพัฒนาเมืองจึงส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ขัดแย้งต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน การเสื่อมโทรมและโบราณสถานถูกละเลย วิถีชีวิตที่ต้องตามกระแสสังคมสมัยใหม่ ที่ทวีความรุนแรงส่งผลให้คุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์อย่างคลอง/ชุมชนริมคลองไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสม รวมไปถึงผลกระทบต่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ อาทิเช่น ด้านการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การใช้พื้นที่อย่างไม่เหมาะสม เป็นต้น

ดังนั้นการวิจัยเพื่อศึกษาสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนจึงเข้ามามีบทบาทและเป็นส่วนหนึ่งต่อการกำหนดแผนศึกษาศักยภาพการเป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณตลาดพลู และวัดโพธิ์นิมิตรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งรกรากบริเวณริมฝั่งคลองแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าโดยในอดีต ได้มีการขุดคลองเพิ่มเติมในบริเวณแม่น้ำดังกล่าวเพื่อย่นระยะทาง และเพิ่มการอำนวยความสะดวกของการเดินทาง ต่อมาเมื่อถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีการย้ายราชสำนักมาอยู่ที่กรุงธนบุรี ทำให้พื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ซึ่งรวมไปถึงคลองบางกอกน้อย เป็นที่พำนักพักอาศัยของข้าราชการบริพาร พื้นที่บริเวณนี้จึงนับเป็นทางสัญจรหลักเป็น ทางระบายน้ำรวมถึงเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้จากการศึกษางานวิจัยที่ผ่านมาพบว่า การตั้งถิ่นฐานในอดีตตั้งแต่คลองบางกอกน้อยเชื่อมต่อมาถึงคลองบางกอกใหญ่ มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนเรียงรายกันไปตลอดคลองบางช่วงมีความหนาแน่นของอาคารมาก และบางแห่งยังเป็นสวนผลไม้สลับกับอาคารพักอาศัย ลักษณะอาคารริมคลองโดยทั่วไป เป็นอาคารไม้ประเภทอาคารพักอาศัยปะปนกับพาณิชย์กรรม ในบางช่วงเป็นชุมชนใหญ่ มีอาคารสาธารณะ หรือสถานที่ราชการตั้งอยู่ด้วย นอกจากนี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมในพื้นที่นี้สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ อาคารพักอาศัยซึ่งเป็นเรือนไทยโบราณ อาคาร

ทรงมนีลา และปั้นหย้า อาคารพาณิชย์พักอาศัย อาคารพักอาศัยลักษณะพื้นบ้านและลักษณะร่วมสมัยแบบผสมผสาน

อาคารพักอาศัยซึ่งเป็นเรือนไทยโบราณ เป็นเรือนไทยแบบภาคกลางตั้งอยู่ทั้งในน้ำและบนฝั่ง ประกอบไปด้วยเรือนเดี่ยวและเรือนหมู่ เป็นเรือนใต้ถุนสูง หลังคาทรงสูง ชายคายื่นยาวและชานกว้าง แต่ส่วนของชานมีหลังคาคลุม อาคารหันหน้าไปทางแม่น้ำ หลังคาทรงปั้นหย้าหรือทรงมนีลา

อาคารทรงมนีลาและปั้นหย้า เป็นบ้านชั้นเดียวและ 2 ชั้น มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่อเนื่องกัน แยกเป็นหลายหลัง ยกใต้ถุนสูง เป็นบ้านไม้ใช้ระบบเสา คาน หลังคาทรงจั่ว ปั้นหย้า หรือผสม ชายคาบางบ้านเป็นรางน้ำสังกะสี

อาคารพาณิชย์พักอาศัย พื้นที่ใช้สอยแยกออกจากกันโดยการใช้พื้นที่ต่างระดับ อาคารมีการเปิดหน้าต่างกว้างเต็มช่วงเสา ลักษณะทางกายภาพจะแตกต่างกันตามประเภทสินค้าและบริการ โครงสร้างเป็นโครงสร้างไม้ ส่วนใหญ่ไม่ตีฝ้าเพดาน ระบายความร้อนส่วนบนด้วยช่องลม มุงหลังคาด้วยสังกะสี

อาคารพักอาศัยลักษณะพื้นบ้านและลักษณะร่วมสมัย มีจำนวนมากที่สุดในพื้นที่ การวางอาคารยาวตามแนวลำคลองเพื่อรับลมและให้เกิดการระบายอากาศ โครงสร้างเป็นไม้มีทั้งชั้นเดียวและสองชั้น ลักษณะผังพื้นเป็นรูปทรงเรียบง่าย ส่วนใหญ่เป็นการสร้างที่ว่างในลักษณะโล่งสามารถใช้งานได้เอนกประสงค์ ได้หลังคามีช่องลมถ่ายเทอากาศ วัสดุอาคารขึ้นอยู่กับสภาพของอาคาร

นอกจากความสำคัญทางสถาปัตยกรรมแล้วยังมีวิถีชีวิตของผู้คนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยที่บางส่วนยังคงมีงานประเพณี งานศิลปะ วัฒนธรรมความเป็นอยู่และเรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ที่ในชุมชนยังคงสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความงดงามทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเพิ่มเติมกลับพบว่าในปัจจุบันยังคงขาดข้อมูลเพื่อการศึกษาการเป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณย่านดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมครบถ้วนเนื่องจากพื้นที่บริเวณคลองบางหลวงมีขนาดใหญ่ประกอบไปด้วยชุมชนริมน้ำอยู่ตลอดแนวคลองเป็นจำนวนมากกว่า 30 ชุมชนคาบเกี่ยวเขตปกครองถึง 5 เขต และหลายชุมชน ที่ยังมีทั้งอาคาร บ้านเรือนในรูปแบบเดิมสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกรุงเทพฯ ในขณะที่บางพื้นที่ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจึงได้ทำการสำรวจหาพื้นที่ชุมชนที่ยังมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่สะท้อนความเป็นเมืองเก่าของกรุงเทพฯ ที่ยังคงอยู่หนาแน่นโดยมีพื้นที่ย่านตลาดพลูและวัดโพธิ์นิมิตรเป็นกรณีศึกษาเพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ชุมชนริมน้ำอื่นๆในพื้นที่แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า นำไปพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเพื่ออนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและจัดการการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ต่อไป

ดังนั้นการวิจัยเพื่อศึกษาและสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรีจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทและเป็นส่วนหนึ่งในการฟื้นฟูเพื่อให้เกิดการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจคุณค่าของค่าของค่าความสำคัญทางสถาปัตยกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ในย่านประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน รวมไปถึงทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ชุมชน

เห็นคุณค่าในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่สำคัญ เข้าใจถึงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพตามแนวทางการพัฒนาและการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

ขอบเขตของงานวิจัย:พื้นที่การศึกษาย่านตลาดพลูและวัดโพธิ์นิมิตร

การศึกษาเก็บข้อมูลทางกายภาพ โดยเฉพาะเอกลักษณ์และพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของย่านเมืองเก่า ซึ่งในที่นี้ศึกษาเฉพาะอาคารบ้านเรือนของประชาชน ไม่รวมถึง วัด โบราณสถานอื่นๆ ในพื้นที่ ซึ่งสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ที่สำคัญของรัตนโกสินทร์ในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าโดยกำหนดพื้นที่การศึกษาย่านตลาดพลูและวัดโพธิ์นิมิตรซึ่งเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และยังมีอาคารบ้านและเรือนแถวไม้ที่สามารถสะท้อนคุณค่าและลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมได้อย่างชัดเจนเพื่อเป็นการศึกษาที่นำไปสู่การวิเคราะห์และสามารถทำให้ชุมชนสร้างแนวทางการอนุรักษ์ทางสถาปัตยกรรมและการวางแผนบริหารการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและการอนุรักษ์ย่านเมืองเก่าโดยชุมชนเอง

การสำรวจรูปแบบสถาปัตยกรรมในพื้นที่

การลงพื้นที่สำรวจอาคารต่างๆพบว่ามีรูปแบบอาคารต่างๆดังนี้

บ้านพักอาศัย

- เรือนไทย หลังคาจั่วชั้นมีปั้นลม ฝาไม้ปะกน

- สถาปัตยกรรมแบบไทยผสมกับรูปแบบโคโลเนียล มีลายฉลุไม้ที่สวยงาม หลังคาทรงจั่วยื่นปีกนกทั้ง 4 ด้าน แบบไทยประเพณี ผนังหน้าจั่วมีลายปูนปั้นคล้ายสัญลักษณ์ประจำตระกูลหรือหน่วยงาน สันหลังคามีปูนปั้นปิด เชิงชายมีลวดลายฉลุรอบอาคาร

- บ้าน 2 ชั้น คอนกรีตผสมไม้ทึบโครงสร้างก่ออิฐถือปูนหรือไม้หลังคาจั่วบ้านไม้ชั้น ผนังไม้ตีเกล็ดแนวนอน

อาคารพาณิชย์กรรมกึ่งพักอาศัย

- เรือนแถวไม้ อาคาร 2 ชั้น โครงสร้างไม้ ผังเป็นรูปตัว C ยาว 12 คูหา และรูปตัว L ยาว 5 คูหา เป็นเรือนแถวไม้ อยู่คู่กันโดยมีถนนตลาดพลูกั้นกลางก่อนขึ้นสะพานข้ามคลองบางน้ำชันไปวัดราชพฤกษ์ มีบ้านประตูปานเพี้ยมลูกฟักไม้แบบจีน ช่องลมตีไม้เป็นช่องสี่เหลี่ยมย้อยยาวตลอดช่วงเสา มีกันสาดยื่นคลุมทางเดินตลอดแนวอาคาร หลังคาทรงปั้นหยาพุ่งสักระสีในปัจจุบัน แต่เดิมสันนิฐานว่าเป็นกระเบื้องว่ามาก่อน

- ตึกแถวค้าขายรูปแบบสิงคโปร์ ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ตึกแถวก่ออิฐ 2 ชั้น ได้รับอิทธิพล ตึกแถวของประเทศสิงคโปร์ ตึกสูงสามชั้นมีราวระเบียงหล่อปูนลวดลายลูกกรงแบบจีน หลังคาเป็นคานฟ้า คอนกรีตเรียบ กันสาดคอนกรีตยื่นยาว ไม่มีลายปูนปั้นหน้าต่างแต่มีช่องเปิดมากกว่า

- ตึกแถวค้าขายรูปแบบตะวันตกและจีน ลักษณะตึกแถวห้องหัวมุมถนนตลาดพลูและซอยเทอดไท 18 ก่ออิฐถือปูน หลังคาเทพื้นคอนกรีตเป็นคานฟ้า มีลวดลายปูนปั้นลูกกรงราวระเบียงชั้น 2, 3 และคานฟ้า ที่เป็นเฉพาะของตึกแถวในย่านตลาดพลู แบบตะวันตกผสมจีนประยุกต์ มีหลังคาปีกนกและเสาค้ำยัน ที่ยื่น ออกมากันแดดฝนให้ทางเดินชั้นล่าง และระเบียงชั้นสอง

- ตึกแถวปูนสมัยใหม่ เปลี่ยนไปเป็นแบบสากลมากขึ้นคือลดรายละเอียดรูปแบบที่ได้รับอิทธิพล สถาปัตยกรรมตะวันตกจากอดีต เช่นการใช้ซุ้มโค้ง ลวดลายปูนปั้นอย่างตะวันตก การลดความชันของ หลังคา การลดการประดับตกแต่งอาคารให้น้อยและเรียบง่ายมากขึ้นแปรเปลี่ยนไปเป็นลักษณะผสม อิทธิพลโมเดิร์นมากขึ้น

สถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

- ศาลาทำเรือภิรมย์ภักดี เป็นศาลาไม้ฉลุหน้าจั่วและช่องลดอั้งตงาม สีเขียวอ่อนมีลวดลายฉลุ แบบขนมปังขิง ลักษณะเป็นโครงสร้างหลังคาหน้าจั่ว 2 ตอนมุงด้วยกระเบื้องดินเผา (ทำใหม่) มีคานฉลุ ลวดลายหลังคาด้านหน้าและหลังมีทวยหู่ข้างใต้ชายคานฉลุลวดลายอยู่ตรงมุมหัวเสากับคานข้างบนรับ น้ำหนักชายคาที่ยื่นออกมาคลุมส่วนที่เป็นระเบียงนั่งพักคอย มีเสารับน้ำหนักประดับด้วยลวดลาย ขนมปังขิงไปประดับอาร์ชโค้งบริเวณด้านเข้าออกทั้ง 2 ข้างอันเป็นลักษณะอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจาก ตะวันตก สร้างด้วยไม้มีการฉลุที่หน้าจั่วกับเชิงหลังคาอย่างละเอียด

สรุปการเลือกอาคารเพื่อทำการเก็บข้อมูลแบบ Vernadoc สำหรับการอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต

จากการสำรวจโดยได้ข้อมูลรูปแบบอาคารพักอาศัยและพาณิชยกรรมกึ่งพักอาศัยในย่านตลาดพลู ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นจึงได้ทำการเลือกอาคารมาจำนวน 10 หลังในการเขียนแบบ Vernadoc อย่างละเอียด ได้ในรอบระยะเวลาการศึกษา ดังต่อไปนี้ คือ

1. บ้านไม้เก่า ธนบุรีเอธานอล เลขที่ 61/1-61/3 ถนนตลาดพลู
2. ร้านอาหารครัวบางหลวง เลขที่ 73 ซอยเทอดไท 18 ถนนเทอดไท
3. เรือนแถวไม้โรงน้ำปลา เฮ้าส์เด็กเซ็ง เลขที่ 8-10 และ เลขที่ 5 ซอยเทอดไท 16 ถนนเทอดไท
4. เรือนแถวไม้ 3 และ 2 ชั้น 14 คูหา เลขที่ 26-2 ซอยเทอดไท 16 ถนนเทอดไท
5. ร้านจักสาน บ้านเลขที่ 504 ซอยวัดราชคฤห์ ถนนเทอดไท
6. ร้านอินทรีโอสด บ้านเลขที่ 46 ซอยวัดราชคฤห์

7. ตึกแถวปูน 31 คูหา เลขที่ 922- 95 ซอยเทอดไท 20 ถนนเทอดไท
8. บ้านเลขที่ 1185-1187,886
9. ศาลเจ้าโถกหลงชั้น (ตึกดิน) 817 ถนนริมทางรถไฟ
10. ศาลเจ้าพ่อฮ่วยตึงเอี้ยะ (ศาลเจ้าพ่อพระเพลิง (เก่า)) หลังสถานีดับเพลิงตลาดพลู ถนน

ตลาดพลู

จากการวิเคราะห์พื้นที่ตลาดพลู นำมาประกอบกับข้อมูลทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เป็นแผนที่วัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับเส้นทางถนนตลาดพลูทางในซึ่งเป็น เส้นทางสัญจรแต่ดั้งเดิมของพื้นที่ พบว่าสามารถเชื่อมต่อกับ อาคารเก่าแก่อันทรงคุณค่า ได้เกือบทุกหลังคาเรือนโดยในด้านที่ตั้ง พบว่าอาคารเก่าที่เด่นเห็นได้ชัดที่สุดและสมควรได้รับการอนุรักษ์และพัฒนา คือ อาคารที่อยู่ริมถนนตลาดพลูทางในและผู้มาเยี่ยมชมเห็นได้อย่างชัดเจน ดังนี้

1. ตึกแถวปูน 31 คูหา ซึ่งมีความยาวทั้งซอยเทอดไท 20 ตั้งแต่ถนนเทอดไท จนถึง ถนนตลาดพลู
2. ร้านอาหารครัวบางหลวง ซึ่งตั้งอยู่ ณ หัวมุมระหว่าง ถนนตลาดพลูทางในและซอยเทอดไท 18
3. เรือนแถวไม้โรงน้ำปลา เฮ้า เด็ก แซ่ อยู่ขึ้นสะพานข้ามคลองบางน้ำชน

ด้านความสำคัญทางประวัติศาสตร์ พบว่าอาคารที่มีประวัติศาสตร์สำคัญ คือ

1. บ้านไม้เก่า ธนบุรีเอธานอล โดยเป็นบ้านหลังแรกที่ก่อสร้างโดย คหบดีที่มีชื่อเสียงเก่าแก่ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ คุณต่าง แซ่ลิ้ม
2. เรือนแถวไม้โรงน้ำปลา เฮ้า เด็ก แซ่ อยู่ขึ้นสะพานข้ามคลองบางน้ำชน ซึ่งดำเนินกิจการโรงน้ำปลาและโรงเตี๊ยมมานาน บนที่ดินของทายาทคุณพระเสริม ชูโต
3. ศาลเจ้าโถกหลงชั้น (ตึกดิน) 817 ถนนริมทางรถไฟ เป็นศาลเจ้าที่อยู่คู่กับชุมชนมานาน เพราะเปรียบเสมือนเจ้าที่คุ้มครองให้คนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาค้าขึ้น

ด้านสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น

1. บ้านไม้เก่า ธนบุรีเอธานอล เป็นอาคารครึ่งปูนครึ่งไม้ ชั้นบนเป็นไม้หลังคาจั่วยื่นปีกนก ไม้เชิงชาย ช่องลมและลูกกรงระเบียงมีลายฉลุงดงาม
2. เรือนแถวไม้โรงน้ำปลา เฮ้า เด็ก แซ่ เป็นเรือนแถว 2 ชั้น ไม้สักทั้งหลัง หลังคาปั้นหยา มีบานประตูบานเฟี้ยม ช่องลมไม้
3. ตึกแถวปูน 31 คูหา เป็นตึกแถวแบบสิงคโปร์ 2 ชั้น มีลวดลายช่องลมเหนือประตูบานเฟี้ยมที่แกะฉลุสวยงาม 4 คูหาสุดท้ายด้านถนนตลาดพลู เป็นตึกแถว 3 ชั้น มีราวระเบียงคอนกรีตหล่อลวดลายใบไม้บนแผ่นคอนกรีตยื่นแทนหลังคากันสาดไม้ของตึกแบบสิงคโปร์เดิมที่ติดกัน
4. บ้านเลขที่ 1185-1187,886 เป็นตึกแถว 3 ชั้นมีราวระเบียงหล่อคอนกรีต หน้าต่างและประตูบานเฟี้ยมไม้สัก

แนวทางการอนุรักษ์เบื้องต้น

1. จัดทำป้ายบอกประวัติความสำคัญของอาคารเก่าแก่ในพื้นที่เพื่อให้ความรู้แก่ผู้มาเยี่ยมชม และสร้างความภูมิใจแก่ชุมชน
2. ส่งเสริมให้ปรับปรุงและจัดพื้นที่ถนนตลาดพลูทางในเป็นถนนท่องเที่ยวในชุมชนเพื่อคนเดิน- และขี่จักรยานชมอาคารเก่าและจัดเป็นพื้นที่ขายอาหารในชุมชนในวัน เสาร์-อาทิตย์ เพื่อส่งเสริมให้มีกิจกรรมที่สร้างรายได้ ทำให้ชุมชนเห็นความสำคัญของอาคารมรดกของชุมชนเอง
3. ส่งเสริมจัดการพื้นที่ริมน้ำบริเวณทำน้ำตลาดพลูซึ่งต่อเนื่องกับถนนตลาดพลูให้เป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางด้านพาณิชยกรรมและนันทนาการที่เหมาะสมเกิดประโยชน์แก่ชุมชน ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนและผู้มาเยี่ยมชมเห็นอาคารเก่าแก่และภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในย่านตลาดพลู
4. จัดลำดับความสำคัญของอาคารเก่าแก่ในย่านตลาดพลู โดยปัจจัยที่ต้องคำนึงดังนี้
 - 4.1 ความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์
 - 4.2 ความสำคัญในเชิงที่ตั้ง แหล่งท่องเที่ยว
 - 4.3 ความสำคัญในเชิงงานฝีมือและรูปแบบสถาปัตยกรรม
 - 4.4 ความสำคัญในเชิงกิจกรรมเกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรม
5. จัดการประชุมร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องของรัฐทั้งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นทั้งการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์ สภาวัฒนธรรม เจ้าของที่ดิน (รวมถึงวัด โบสถ์และศาลเจ้าต่างๆ) เจ้าของอาคารและผู้อยู่อาศัย ผู้เช่า เพื่อกำหนดแนวทางและ รูปแบบการอนุรักษ์อาคาร ในย่านตลาดพลูด้วย
6. จัดอบรม วิธีการอนุรักษ์ ดูแล ซ่อมแซม รวมถึงการต่อเติมอาคารเก่าแก่อย่างเหมาะสม ให้กับเจ้าของอาคารและผู้อยู่อาศัยข้าง ผู้รับเหมาในชุมชน ไม่ให้เกิดการทำลายคุณค่า และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยมีหนังสืออาคารเก่าแก่ในชุมชนตลาดพลู ที่รวบรวม Vernadoc Drawing ของอาคารทั้ง 10 หลังนี้
7. จัดการอบรมให้เจ้าของอาคารเก่าแก่และผู้อยู่อาศัยได้มีส่วนร่วมกับสมาชิกในชุมชนที่จัดการ การท่องเที่ยวสร้างสรรค์ เพื่อให้งานอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ไม่ทำลายคุณค่าและเอกลักษณ์ของชุมชนไป

บทคัดย่อ

**โครงการย่อยที่ 1 การวิจัยเพื่อศึกษาและสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณ
แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี: กรณีศึกษา พื้นที่ตลาดพลู-วัดโพธิ์นิมิต**

ชุมชนประวัติศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ฝั่งธนบุรีกำลังถูกคุกคามโดยการพัฒนาของระบบคมนาคม ซึ่งทำให้สถาปัตยกรรม การก่อสร้าง ลวดลาย รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ที่แสดงถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมถูกทำลายไป และเป็นองค์ประกอบหลักของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในย่านตลาดพลูด้วย งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งสร้างฐานข้อมูล สถาปัตยกรรมที่เก่าแก่ที่ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมรวมทั้งลวดลายประดับอาคารและรูปทรงของอาคาร โดยคัดเลือกอาคารกลุ่มตัวอย่างที่แสดงถึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของตลาดเก่าเพื่อจัดทำเป็น กระบวนการอนุรักษ์ วัตถุประสงค์ในการวิจัยคือ ให้ตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์และรักษา ตลาดพลู รวมถึงการสร้างกรอบแนวคิด และแผนงานในการอนุรักษ์ด้วย

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งเน้นไปยังสถาปัตยกรรมในพื้นที่ตลาดพลู โดยใช้วิธีการสังเกตและจดบันทึก ลักษณะ รูปทรง ความสมบูรณ์ของอาคารในแต่ละหลัง ในพื้นที่พบสถาปัตยกรรมประเภทร้านค้าได้มากที่สุด และมีเอกลักษณ์โดดเด่นทั้งในด้านรูปแบบ รูปทรง และวัสดุ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรม ตะวันตก แต่ไม่ได้รับการดูแลรักษาที่ดีทำให้เกิดการต่อเติมที่ผิดแปลกไปจากดั้งเดิม ซึ่งรูปแบบที่พบมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ อาทิเช่นบ้านในยุคแรกจะมีการหันหน้าออกไปทางคลอง บางหลวง เป็นต้น

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้วิธีการสำรวจพื้นที่ แล้วบันทึกข้อมูลด้วยวิธีการ Vernacular Documentation สำหรับอาคารเก่าที่สำคัญ โดยคัดเลือกจากอาคารบ้านเรือนที่อยู่ในสมัย รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 9 ตอนต้น เส้นทาง การเข้าถึงสถานที่ ความสมบูรณ์ของรูปแบบอาคาร

จากการศึกษาพบว่า เรือนร้านค้า และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นกระจายตัวทั่วพื้นที่ตลาดพลู ซึ่งสร้าง ในสมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 8 ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก นอกจากนี้ยังพบว่าในสมัยก่อน การตั้งถิ่นฐานนั้นสัมพันธ์กับคลองบางหลวง เนื่องจากตลาดพลูเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน สะท้อนผ่านวัด บ้านเรือน วิถีชีวิต ประเพณี ซึ่งเมื่อนำทุกอย่างมารวมกันจึงกลายเป็นเอกลักษณ์ของตลาดพลู แนวทาง ในการอนุรักษ์ตลาดพลูเริ่มจาก 1. การรักษาแหล่งพยานียกรรม และกิจกรรมการค้าที่สำคัญ ในย่าน 2. การรักษาสภาพแวดล้อมลักษณะกายภาพของแม่น้ำลำคลอง เพื่อส่งเสริม วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวทางน้ำ 3. การออกกฎหมายผังเมืองหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและองค์ประกอบที่สำคัญของชุมชน 4. การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เด่น และสภาพแวดล้อม โดยการกำหนดความสูงและรูปแบบของอาคารที่จะมีการสร้างใหม่ในอนาคต

Abstract

Study and Survey of the Cultural Landscape of Historic Urban Community along Old Chao Phraya River loop of Thonburi are: Case Study of Communities in Talad Phloo and Wat Phonimit

Many historic communities in Western Bangkok are in jeopardy of becoming neglected due to infrastructure development. Historically, recent facades are not valued and faux elements are used to keep historic identity of built fabric, which is a crucial part of this unique cultural landscape, or such diversity is lost by replicating a selected type of architectural form. This research attempts to generate a historically derived exterior style and form by examining samples from a group of representative buildings to gain an understanding of the styles employed in the old market of domestic architecture and to recommend a new design for conservation planning process. The research also aims to consider options on how to improve the state of preservation and conservation of the old floating market district and to establish a framework of conservation plan for the old market.

The architecture of the old floating market district called *Talad Phu* has been investigated previously; however, the research should address the symbolic and aesthetic expression of architectural form and styles through formal architectural analysis. Particularly, the shop houses that are very distinctive of their styles, form, and materials play a fundamental role in architectural expression influenced by Western architecture, but their salient features are often overlooked in the preservation perspective. There has also been limited architectural research completed to record those architectural elements, and the buildings are frequently studied as isolated entities, but rarely as a group, addressing styles and form across a building settlement.

Therefore, this research applies the vernacular architectural drawing technique as a tool to record and analyze the existing buildings. There are also preliminary assessment of conditions, comparative analysis of decorative trends and investigation of architectural elements.

From the study, it is found that there are a number of shop houses and vernacular houses in different locations, built in the reigns of King Rama IV, King Rama V, King Rama VI and King Rama VII influenced by Western architecture. The study reveals that the canal still has traditional settlement patterns. The existing temples, houses, environment, way of life, and culture have made the community structure and elements of the area accordingly unique. The proposed conservation guidelines for the community

are the following : 1) the conservation of water-based environment which supports cultural and tourism activities ; 2) the conservation of settlement patterns and elements of the community along the canal using city planning regulations ; and 3) the conservation of architectural identity and its environment by regulating height and building style controls.

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ก
บทคัดย่อ	ช
สารบัญ	ญ
สารบัญภาพ	ฐ
สารบัญแผนที่	ณ
สารบัญแผนภูมิ	ด
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ที่มาและสาระสำคัญของงานวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตการศึกษา	3
1.4 ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการศึกษา	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวความคิด และการศึกษาของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	7
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ	
2.2.1 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ	9
2.2.2 องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนริมน้ำ	9
2.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชุมชนริมน้ำ	10
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับบ้านเรือนสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์	
2.3.1 สมัยธนบุรี	10
2.3.2 สมัยรัตนโกสินทร์	14
2.4 แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองเก่า	
2.4.1 หลักการสำคัญในการอนุรักษ์	33
2.4.2 กฎบัตรในการอนุรักษ์	34
2.5 สรุป	42

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย	
3.1 วิธีดำเนินการวิจัย	
3.1.1 การศึกษาข้อมูล	43
3.1.2 การเก็บข้อมูล	43
3.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูล	46
3.1.4 อภิปรายผลการศึกษา	47
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	47
บทที่ 4 ลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม และรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สำคัญบริเวณย่านตลาดพลู	
4.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางหลวง	53
4.2 ลักษณะองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมย่านตลาดพลู	
4.2.1 ลักษณะที่ว่าง และการใช้งานที่สำคัญในย่านตลาดพลู	54
4.2.2 ลักษณะภูมิทัศน์เส้นทางคมนาคมในย่านตลาดพลู	63
4.2.3 องค์ประกอบอื่นๆ ในภูมิทัศน์ตลาดพลู	73
4.2.4 ลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่สำคัญในย่านตลาดพลู	79
4.3 สรุปข้อมูลภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมบริเวณย่านตลาดพลู และการเลือกสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าเพื่อเขียนแบบเก็บข้อมูล	
4.3.1 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมในย่านตลาดพลู	90
4.3.2 สรุปวิเคราะห์จุดเด่นทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของตลาดพลู	94
4.4 สรุปรูปแบบลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นย่านตลาดพลู	107
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	
5.1 คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ตลาดพลู	109
5.2 คุณค่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์	
5.2.1 คุณค่าด้านประวัติศาสตร์	112
5.2.2 คุณค่าด้านสถาปัตยกรรม	112
5.2.3 คุณค่าด้านศิลปกรรม	113
5.2.4 คุณค่าด้านสังคม	113
5.3 ภัยคุกคามต่ออาคาร	114

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
5.4 แนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ตลาดพลู	
5.4.1 การรักษาคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์	116
5.4.2 แนวคิดการอนุรักษ์แหล่งพาณิชยกรรมสำคัญของย่าน	116
5.4.3 การสร้างฐานข้อมูล และเผยแพร่สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในย่านตลาดพลู	118
5.4.4 องค์กรชุมชนที่สามารถนำฐานข้อมูลไปทำแผนอนุรักษ์ และท่องเที่ยวได้	122
5.4.5 การส่งเสริมการใช้คูคลองอย่างเป็นระบบเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์ในชุมชนเมืองเก่า	123
5.5 ข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	125
รายการอ้างอิง	126
ภาคผนวก	128

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 3.1 บ้านเลขที่ 125 ถนนดำเนินเกษม อ เมือง จ เพชรบุรี สภาพ ก่อนเขียนแบบ VERNADOC (ซ้าย) และบ้านเลขที่ 125 ในสภาพระหว่างการซ่อมแซม (ขวา)	44
ภาพที่ 3.2 ภาพถ่ายเส้น VERNADOC รูปด้านหน้าบ้านเลขที่ 125 ถนนดำเนินเกษม	45
ภาพที่ 3.3 บ้านเลขที่ 121/1 ถนนคลองกระแซง อ เมือง จ เพชรบุรี ในสภาพก่อน และ 1 ปีหลังการเขียนแบบVERNADOC	45
ภาพที่ 3.4 ภาพ VERNADOC บ้านเลขที่ 121/1 ถนนคลองกระแซง อ.เมือง จ.เพชรบุรี	46
ภาพที่ 3.5 แสดงการจัดระดับ	48
ภาพที่ 3.6 แสดงการวัด	48
ภาพที่ 3.7 แสดงการเขียนแบบร่างด้วยดินสอ	49
ภาพที่ 3.8 แสดงการใช้ปากกาเขียนแบบลงหมึก	49
ภาพที่ 3.9 แสดงการลงรายละเอียดพื้นผิว	50
ภาพที่ 3.10 แสดงภาพเสร็จสมบูรณ์	50
ภาพที่ 4.1 ท่าเรือตลาดพลูในปัจจุบัน และลานกึ่งากับภาพตลาดพลูในอดีต พ.ศ. 2485	55
ภาพที่ 4.2 สีแยกโรงน้ำปลาเข้าเต็กแข็งและทางไปทำน้ำไปรษณีย์เก่า มุ่งหน้าเข้าวัดราชคฤห์	56
ภาพที่ 4.3 ภาพพื้นที่ริมน้ำคลองบางหลวง วัดราชคฤห์	56
ภาพที่ 4.4 ทศนียภาพริมน้ำคลองบางหลวงบริเวณทำน้ำและบรรยากาศร้านสุรียากาแฟ	57
ภาพที่ 4.5 พื้นที่ริมน้ำวัดอินทาราม ก่อนมีเทศบาลซึ่งมีการตั้งเต็นท์ขายของ และปล่องเผากระดาษไหว้	57
ภาพที่ 4.6 กลุ่มศาลารับเสด็จ ต้นโพธิ์ และกุฏิเรือนไทย ในวัดโพธิ์นิมิตร	58
ภาพที่ 4.7 ลานหน้าอุโบสถและพระปรางค์ วัดราชคฤห์	59
ภาพที่ 4.8 ลานวัดราชคฤห์ในช่วงเทศกาลงานวัด	59
ภาพที่ 4.9 พื้นที่หน้าพระอุโบสถวัดจันทารามต่อเนื่องกับตลาดวัดกลาง	60
ภาพที่ 4.10 ลานหน้าพระอุโบสถ วัดอินทารามในช่วงงานฉลองวัดและช่วงเวลาปกติเป็นที่จอดรถ	60
ภาพที่ 4.11 บริเวณลานหน้าพระอุโบสถวัดโพธิ์นิมิตร	61
ภาพที่ 4.12 ที่ว่างภายในบริเวณศาลเจ้าตักดินที่มีหลังคาคลุม และศาลเจ้าพ่อพระเพลิงที่เปิดโล่ง	61
ภาพที่ 4.13 โรงเจและศาลเจ้าแม่กวนอิมที่มีหลังคาปิด (ภาพบน 2 ภาพ) เปรียบเทียบศาลเจ้ากวนอู และศาลเจ้าสูงที่ปิดบางส่วน (ภาพล่าง)	62
ภาพที่ 4.14 ตึกแถวครึ่งปูนครึ่งไม้หน้าซอยเทอดไท 27	64
ภาพที่ 4.15 ตึกแถวนี้โอคลาสสิก หน้าซอยเทอดไท 20	64
ภาพที่ 4.16 กลุ่มบ้านไม้ใกล้ทางเข้าวัดโพธิ์นิมิตรและกลุ่มบ้านไม้หน้าศาลเจ้าสูง	65
ภาพที่ 4.17 ตึกแถวหน้าสถานีรถไฟตลาดพลู	65
ภาพที่ 4.18 โรงสิ่งวนไถ และ ร้านของชำข้างโรงสีเก่าบริเวณ ถนนตลาดพลูทางในตัดกับ ซอยเทอดไท 24	66
ภาพที่ 4.19 สามแยกถนนตลาดพลูทางในกับซอยเทอดไท มีร้านทองริมน้ำเก่าแก่ คือร้านทองย่งเส็ง	66

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.20 การเชิดมังกรที่สี่แยกตลาดพลูที่มีอาคารแถวรูปแบบตะวันตกผสมจีน เช่น ร้านครัวบางหลวง และตึกแถวริมถนนตลาดพลูทางใน	66
ภาพที่ 4.21 ซอยวัดราชคฤห์ (ชุมชน)	67
ภาพที่ 4.22 ตึกแถวจีนซอยเทอดไท 18	67
ภาพที่ 4.23 ตึกแถวนีโอคลาสสิก ซอยเทอดไท 20	68
ภาพที่ 4.24 บ้านบุญยमानพ และตึกแถวไม้ซอยเทอดไท 16	68
ภาพที่ 4.25 รูปแบบและบรรยากาศตลาดใต้รุ่งของตึกแถวตะวันตกผสมจีน และตึกแถวนีโอ คลาสสิกในซอยเทอดไท 27	69
ภาพที่ 4.26 บ้านในซอยวัดกันตะ (บน) บ้านในซอยวัดกันตะที่ติดริมน้ำ (กลาง-รูปถ่ายโดย ฐานุร สีลาวาปะ) และบ้านหลวงสาทรราชชน (ล่าง)	69
ภาพที่ 4.27 ตึกไม้เก่าโรงเจ	70
ภาพที่ 4.28 ท่าเรือโรงน้ำปลา (ซ้ายบน), บ้านข้างโรงสี (ขวาบน), คลองบางหลวงตลาดพลู (ขวาล่าง) และคลองบางหลวง ฝั่งบางกอกใหญ่ (ล่างสุด)	71
ภาพที่ 4.29 คลองบางน้ำชน	72
ภาพที่ 4.30 คลองสำเหร่	72
ภาพที่ 4.31 กิจกรรมพาณิชยกรรมในช่วงกลางวัน โชห่วย ริมทางรถไฟ (บนซ้าย), ขนมหวาน ตลาดพลู (บนกลาง), ตลาดวัดกลาง ซอยเทอดไท 12 (บนขวา), สุริยากาแฟ (กลางซ้าย), แผงขายของไหว้ ร้านโล้วเจิ้งเซียง (กลาง), ตั้งสีโหมวโกอยู่ (ขวากลาง) และ ตั้งเจียงฮวด (ล่างซ้าย)	74
ภาพที่ 4.32 กิจกรรมพาณิชยกรรม ในเวลากลางคืนริมซอยเทอดไท 27 ชานมไข่มุกนิชะ (บนซ้าย), บะหมี่เกี๊ยวกุ้งเหลียง (บนขวา), น้ำแข็งไสไอติมไข่แข็ง (กลางซ้าย), บะหมี่ตงเล้งเพ็ง (กลางขวา), เจ๊ฮุ้นนมสด (ล่างซ้าย), บะหมี่น่ายก้า (ล่างกลาง), หมี่กรอบจีนหลี (ล่างขวา)	75
ภาพที่ 4.33 หอระฆังเก่าวัดราชคฤห์ และโรงนั่งปลาทุที่เลิกทำแล้ว	77
ภาพที่ 4.34 ทางเข้าบ้านของนายต่าง บุญยमानพ และบ้านไม้เก่าหลังตึกแถว	78
ภาพที่ 4.35 เติงบรรทมพระเจ้าตากสินมหาราช และเครื่องรางของขลัง พระบรมรูปจำลองพระเจ้าตากสินมหาราชให้เข้าหน้าวิหาร	79
ภาพที่ 4.36 เครื่องรางของขลังพระยาพิชัย	79
ภาพที่ 4.37 ตึกแถวไม้ชั้นเดียว บางสะแก	82
ภาพที่ 4.38 บ้านพักอาศัยประเภทเรือนไทย	83
ภาพที่ 4.39 บ้านพักอาศัยแบบไทยผสมกับเรือนขนมปังขิง	83
ภาพที่ 4.40 บ้านพักอาศัย 2 ชั้น รูปแบบเรือนขนมปังขิง	84
ภาพที่ 4.41 บ้านพักอาศัย 2 ชั้น คอนกรีตผสมไม้	84

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.42 เรือนแถวไม้	85
ภาพที่ 4.43 ตึกแถวค้าขายสูง 2 ชั้นรูปแบบนีโอคลาสสิก	86
ภาพที่ 4.44 ตึกแถวค้าขายรูปแบบตะวันตกผสมจีน	86
ภาพที่ 4.45 ตึกแถวปูนสมัยใหม่	87
ภาพที่ 4.46 เรือนร้านค้าและพักอาศัยยุคใหม่	88
ภาพที่ 4.47 ท่าเรือแม่ของพระยาภิรมย์ภักดี (ซ้าย) และศาลาท่าน้ำรับเสด็จ (ขวา)	89
ภาพที่ 4.48 ศาลาท่าเรือตลาดพลู	89
ภาพที่ 4.49 สะพานสมบุญ	90
ภาพที่ 4.50 บ้านไม้เก่า ถนนบุรีเอธานอล เลขที่ 61/1-61/3	98
ภาพที่ 4.51 ร้านอาหารครัวบางหลวง เลขที่ 73	99
ภาพที่ 4.52 เรือนแถวไม้โรงน้ำปลา เฮ้าส์เต็กเซ่ง เลขที่ 8-10 และเลขที่ 5	100
ภาพที่ 4.53 เรือนแถวไม้ 3 และ 2 ชั้น 14 คูหา	101
ภาพที่ 4.54 ร้านจ๊กसान บ้านเลขที่ 504	102
ภาพที่ 4.55 ร้านอินทรีโฮสเทล บ้านเลขที่ 46 ซอยวัดราชคฤห์	103
ภาพที่ 4.56 ตึกแถวปูน 31 คูหา เลขที่ 922- 95 ซอยเทอดไท 20	104
ภาพที่ 4.57 บ้านเลขที่ 1185-1187,886 ตึกแถวริมทางรถไฟ	105
ภาพที่ 4.58 ศาลเจ้าโถกหลงซัน (ตึกดิน) 817 ถนนริมทางรถไฟ	106
ภาพที่ 4.59 ศาลเจ้าพ่อฮ่วยตึงเอี้ยะ (ศาลเจ้าพ่อพระเพลิง (เก่า))	107
ภาพที่ 5.1 หนังสือรวบรวมผลงาน VERNADOC	119

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ 1.1 แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษา	6
แผนที่ 4.1 แสดงที่ว่างที่สำคัญริมคลองและในศาสนสถาน ในย่านตลาดพลู	54
แผนที่ 4.2 แสดงภูมิทัศน์เส้นทางคมนาคมในย่านตลาดพลู	63
แผนที่ 4.3 แสดงที่กิจกรรมการค้าสำคัญริมคลอง และในย่านตลาดพลู	73
แผนที่ 4.4 แสดงจุดเด่นทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ตลาดพลู	80
แผนที่ 4.5 แสดงตำแหน่งที่ว่าง เส้นทางคมนาคม และสถานที่ที่มีกิจกรรมเรื่องเล่าสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญของตลาดพลู	81
แผนที่ 4.6 แสดงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ตลาดพลู สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 6	92
แผนที่ 4.7 แสดงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ตลาดพลู สมัยหลังเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง รัชกาลที่ 7 ถึง ปัจจุบัน	93
แผนที่ 4.8 แสดงบ้าน เรือนแถว และสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ในชุมชนย่านตลาดพลู	95
แผนที่ 4.9 แสดงกลุ่มอาคารที่ทำการเขียนแบบอนุรักษ์VERNADOC เก็บไว้	97
แผนที่ 5.1 วัฒนธรรมตลาดพลู แสดงที่ตั้งสถาปัตยกรรมเก่าแก่ในท้องถิ่น และสถานศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน	121
แผนที่ 5.2 โครงข่ายการคมนาคมทางน้ำ และทางบกในย่านตลาดพลู และธนบุรีได้	124

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 3.1 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	52

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและสาระสำคัญของงานวิจัย

การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำนั้นเป็นวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาโดยตลอด เพื่อการใช้ประโยชน์ การหาเลี้ยงชีพ การคมนาคม ตลอดจนการป้องกันภัยจากข้าศึก ศัตรูและลักษณะการดำรงชีวิต ที่เกี่ยวข้องผูกพันกับน้ำนั้นยังก่อให้เกิดรูปแบบ คุณลักษณะ และเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม รวมไปถึงวิถีชีวิต พฤติกรรมก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ชุมชนกับแม่น้ำ เป็นวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อม อันเป็นลักษณะเฉพาะพิเศษของสังคมไทยมาโดยตลอด อย่างไรก็ตามการพัฒนาเมืองซึ่งประกอบไปด้วยการเปลี่ยนแปลงที่มีความหลากหลายทั้งด้านเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมประกอบกับการขาดองค์ความรู้ความเข้าใจการพัฒนาเมืองที่ขาดการตระหนัก และการคำนึงถึงประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ และมีถิ่นที่ตั้งริมน้ำ และอยู่ในบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางของการพัฒนาเมืองจึงส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ขัดแย้งต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน การเสื่อมโทรมและโบราณสถานถูกละเลย วิถีชีวิตที่ต้องตามกระแสสังคมสมัยใหม่ ที่ทวีความรุนแรงส่งผลให้คุณค่าและเอกลักษณ์ของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์อย่างคลอง/ชุมชนริมคลองไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเหมาะสม รวมไปถึงผลกระทบต่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ อาทิเช่น ด้านการท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การใช้พื้นที่อย่างไม่เหมาะสม เป็นต้น

ดังนั้นการวิจัยเพื่อศึกษาสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนจึงเข้ามามีบทบาทและเป็นส่วนหนึ่งต่อการกำหนดแผนศึกษาศึกษาสภาพการเป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณตลาดพลูและวัดโพธิ์นิมิตรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งรกรากบริเวณริมฝั่งคลองแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าโดยในอดีต ได้มีการขุดคลองเพิ่มเติมในบริเวณแม่น้ำดังกล่าวเพื่อย่นระยะทางและเพิ่มการอำนวยความสะดวกของการเดินทาง ต่อมาเมื่อถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีการย้ายราชสำนักมาอยู่ที่กรุงธนบุรี ทำให้พื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ซึ่งรวมไปถึงคลองบางกอกน้อย เป็นที่พำนักพักอาศัยของข้าราชการบริพาร พื้นที่บริเวณนี้จึงนับเป็นทางสัญจรหลักเป็น ทางระบายน้ำรวมถึงเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้จากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาพบว่า การตั้งถิ่นฐานในอดีตตั้งแต่คลองบางกอกน้อยเชื่อมต่อมาถึงคลองบางกอกใหญ่ มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนเรียงรายกันไปตลอดคลองบางช่วงมีความหนาแน่นของอาคารมาก และบางแห่งยังเป็นสวนผลไม้สลับกับอาคารพักอาศัย ลักษณะอาคารริมคลองโดยทั่วไป เป็นอาคารไม้ประเภทอาคารพักอาศัยปะปนกับพาณิชย์กรรม ในบางช่วงเป็นชุมชนใหญ่มีอาคารสาธารณะหรือสถานที่ราชการตั้งอยู่ด้วย นอกจากนี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมในพื้นที่สามารถจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ อาคารพักอาศัยซึ่งเป็นเรือนไทยโบราณ อาคารทรงมนิลา

และปั้นหยา อาคารพาณิชย์พักอาศัย อาคารพักอาศัยลักษณะพื้นบ้าน และลักษณะร่วมสมัยแบบผสมผสาน

อาคารพักอาศัยซึ่งเป็นเรือนไทยโบราณ เป็นเรือนไทยแบบภาคกลางตั้งอยู่ทั้งในน้ำและบนฝั่ง ประกอบไปด้วยเรือนเดี่ยวและเรือนหมู่ เป็นเรือนใต้ถุนสูง หลังคาทรงสูง ชายคายื่นยาวและชานกว้าง แต่ส่วนของชานมีหลังคาคลุม อาคารหันหน้าไปทางแม่น้ำ หลังคาทรงปั้นหยาหรือทรงมนิลา

อาคารทรงมนิลาและปั้นหยา เป็นบ้านชั้นเดียวและ 2 ชั้น มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่อเนื่องกัน แยกเป็นหลายหลัง ยกใต้ถุนสูง เป็นบ้านไม้ใช้ระบบเสา คาน หลังคาทรงจั่ว ปั้นหยา หรือผสม ชายคาบางบ้านเป็นรางน้ำสังกะสี

อาคารพาณิชย์พักอาศัย พื้นที่ใช้สอยแยกออกจากกันโดยการใช้พื้นที่ต่างระดับ อาคารมีการเปิดหน้าต่างกว้างเต็มช่วงเสา ลักษณะทางกายภาพจะแตกต่างกันตามประเภทสินค้าและบริการ โครงสร้างเป็นโครงสร้างไม้ ส่วนใหญ่ไม่ตีฝ้าเพดาน ระบายความร้อนส่วนบนด้วยช่องลม มุงหลังคาด้วยสังกะสี

อาคารพักอาศัยลักษณะพื้นบ้าน และลักษณะร่วมสมัย มีจำนวนมากที่สุดในพื้นที่ การวางอาคารยาวตามแนวลำคลองเพื่อรับลม และให้เกิดการระบายอากาศ โครงสร้างเป็นไม้มีทั้งชั้นเดียว และสองชั้น ลักษณะผังพื้นเป็นรูปทรงเรียบง่าย ส่วนใหญ่เป็นการสร้างที่ว่างในลักษณะโล่งสามารถใช้งานได้ เอนกประสงค์ได้หลังคามีช่องลมถ่ายเทอากาศ วัสดุอาคารขึ้นอยู่กับสภาพของอาคาร

นอกจากความสำคัญทางสถาปัตยกรรมแล้วยังมีวิถีชีวิตของผู้คนการดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยที่บางส่วนยังคงมีงานประเพณี งานศิลปะ วัฒนธรรมความเป็นอยู่และเรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ที่ในชุมชน ยังคงสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความงดงามทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเพิ่มเติมกลับพบว่าในปัจจุบันยังคงขาดข้อมูลเพื่อทำการศึกษาการเป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณย่านดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรมครบถ้วนเนื่องจากพื้นที่บริเวณคลองบางหลวงมีขนาดใหญ่ประกอบไปด้วยชุมชนริมน้ำอยู่ตลอดแนวคลองเป็นจำนวนมากกว่า 30 ชุมชนคาบเกี่ยวเขตปกครองถึง 5 เขต และหลายชุมชน ที่ยังมีทั้งอาคาร บ้านเรือนในรูปแบบเดิม สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกรุงเทพ ในขณะที่บางพื้นที่ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจึงได้ทำการสำรวจหาพื้นที่ชุมชนที่ยังมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่สะท้อนความเป็นเมืองเก่าของกรุงเทพฯ ที่ยังคงอยู่หนาแน่นโดยมีพื้นที่ย่านตลาดพลู และวัดโพธิ์นิมิตร เป็นกรณีศึกษาเพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ชุมชนริมน้ำอื่นๆ ในพื้นที่แม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า นำไปพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเพื่ออนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และจัดการการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ต่อไป

ดังนั้นการวิจัยเพื่อศึกษา และสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรีจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีบทบาท และเป็นส่วนหนึ่งในการฟื้นฟู เพื่อให้เกิดการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจคุณค่าของค่าของค่าความสำคัญทางสถาปัตยกรรมที่ยังหลงเหลืออยู่ในย่านประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน รวมไปถึงทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่สำคัญ เข้าใจถึงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพตามแนวทางการพัฒนาและการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อสร้างฐานข้อมูลลักษณะทางสถาปัตยกรรม และพัฒนาการของกลุ่มอาคารประวัติศาสตร์ที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน
2. เพื่อสร้างฐานข้อมูลที่เป็นเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ความเชื่อ วิถีชีวิต งานฝีมือ กิจกรรมและวัฒนธรรมที่ยังคงเหลืออยู่ในชุมชน
3. เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกสร้างความภูมิใจ และตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นของชุมชน

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษาบริเวณคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง ซึ่งในอดีตเป็นที่อยู่อาศัยของขุนนางในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์จึงทำให้มีสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะหลงเหลืออยู่ซึ่งคาบเกี่ยวในเขตการปกครอง 3 เขต ได้แก่ เขตบางกอกใหญ่ เขตภาษีเจริญ และเขตธนบุรี หากพิจารณาสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ภายในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ตามลักษณะการใช้งานอาคารสามารถแบ่งออกได้เป็นอาคารพักอาศัยประเภทบ้านเดี่ยว เรือนแถวหรือตึกแถว อาคาร หอพัก อาคารพาณิชย์ ศาสนสถาน โรงเรียน โรงงาน โรงสีเก่าและอยู่ซ่อมเรือ อาคารราชการ และรัฐวิสาหกิจ ดังมีรายละเอียด ดังนี้

อาคารศาสนสถาน ลักษณะสถาปัตยกรรมของวัดบางแห่งจะเป็นรูปแบบสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เช่น วัดอินทารามวรวิหารนั้น ภายหลังแต่หลังจากที่มีการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีโบราณวัตถุที่สำคัญคือพระแท่นบรรทมไสยาสน์ เป็นพระราชาสนที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงศีลและเจริญกรรมฐาน ด้านหน้าของพระอุโบสถเก่ามีพระเจดีย์กู่ขาคี คือ พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ยอดบัวกลุ่มคู่กับพระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระอัครมเหสี ซึ่งมียอดเป็นปล้องไฉน ทางด้านหลังวัดมีศาลาท่าน้ำหลังเล็กสี่เหลี่ยมสวยงาม มีลวดลายแบบขนมปังขิง มีชื่อเรียกว่า “ศาลาภิรมย์ภักดี” ศาลาแห่งนี้ก็ทำเรือเมล์ขาว ซึ่งเป็นเรือเมล์ของพระยาภิรมย์ภักดี นอกจากนี้ยังมีวัดที่มีความโดดเด่นด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่อีกมาก

บ้านพักอาศัย บ้านเก่ารูปทรงต่างๆของคหบดีในอดีต และกลุ่มเรือนแถวริมน้ำ

อาคารสาธารณะ ได้แก่ กลุ่มโรงงานเก่า โรงสีข้าวเก่า อยู่เรือ และโกดังเก็บวัสดุ ซึ่งกระจายอยู่ประปรายตามพื้นที่ริมคลอง

อาคารการศึกษา ได้แก่ อาคารอำนวยการโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน ในซอยวัดสังข์กระจาย ปัจจุบันที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เป็นสถาปัตยกรรมทรงปั้นหยาสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6

ลักษณะและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมในพื้นที่คลองบางกอกใหญ่ช่วยสร้างเอกลักษณ์ให้กับพื้นที่ซึ่งไม่เพียงสะท้อนคุณค่าทางศิลปะและงานฝีมือช่างท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย แต่ยังสะท้อนถึงลักษณะการใช้ชีวิตของผู้ใช้อาคาร นอกจากนี้อายุของอาคารยังเป็นสิ่งแสดงความเชี่ยวชาญของงานฝีมือ และเทคนิค ในเชิงช่างได้เป็นอย่างดี

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเก็บข้อมูลทางกายภาพ โดยเฉพาะเอกลักษณ์ และพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของย่านเมืองเก่า ซึ่งในที่นี้ศึกษาเฉพาะอาคารบ้านเรือนของประชาชน ไม่รวมถึง วัด โบราณสถานอื่นๆ ในพื้นที่ซึ่งสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ที่สำคัญของรัตนโกสินทร์ในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าโดยกำหนดพื้นที่กรณีศึกษาย่านตลาดพลู และวัดโพธิ์นิมิตรซึ่งเป็นชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และยังมีอาคารบ้านและเรือนแถวไม้ที่สามารถสะท้อนคุณค่า และลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมได้อย่างชัดเจนเพื่อเป็นการศึกษาที่นำไปสู่การวิเคราะห์ และสามารถทำให้ชุมชนสร้างแนวทางการอนุรักษ์ทางสถาปัตยกรรมและการวางแผนบริหารการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และการอนุรักษ์ย่านเมืองเก่าโดยชุมชนเอง

1.4 ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการศึกษา

ในการดำเนินการศึกษา สามารถแบ่งวิธีศึกษาได้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาและทบทวนวรรณกรรมทั้งแนวความคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งออกเป็นมาเก็บข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ดังนี้

- การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการสำรวจลักษณะทางสถาปัตยกรรม อาคารบ้านเรือนที่เกี่ยวข้อง โดยอาศัยการสังเกตการณ์ และทำการบันทึกรูปแบบทางสถาปัตยกรรมด้วยวิธีการ Vernacular Documentation สำหรับอาคารเก่าที่สำคัญ และ Sketch Drawing สำหรับอาคารที่สำคัญรองลงมา

- การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการรวบรวมข้อมูลเอกสารอ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรม ประวัติความเป็นมาในยุคสมัยต่างๆ ในพื้นที่ตลาดพลูโดยการสัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่

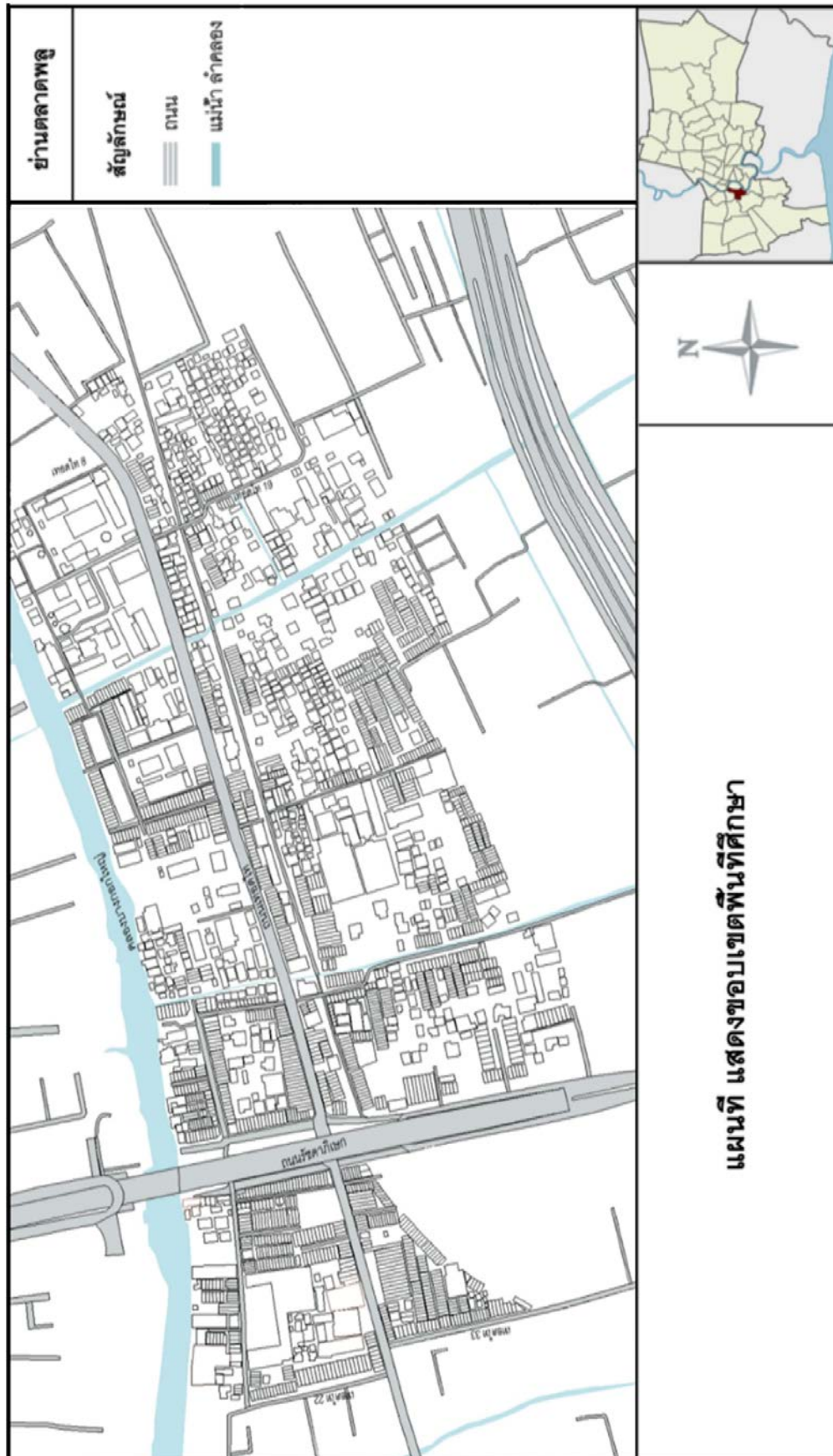
3. การวิเคราะห์ข้อมูล เอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม อาคาร บ้านเรือน ในพื้นที่ รวมถึงวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพื้นที่ตลาดพลู

4. เสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์อาคาร บ้านเรือน เพื่อให้ย่านตลาดพลูคงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะต่อไป

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ข้อมูล และเกิดความเข้าใจในคุณลักษณะ และเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านเรือน สถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม พาณิชนกรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี

2. ความเข้าใจของพัฒนาการของสถาปัตยกรรมของอาคารบ้านเรือน สถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม พานิชยกรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรี
3. ความเข้าใจในคุณลักษณะและเอกลักษณ์ของของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรีในมิติด้านวัฒนธรรม ด้านกายภาพและสภาพแวดล้อม
4. แนวทางบทบาทและศักยภาพในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม อาคารบ้านเรือน สถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม พานิชยกรรมของย่านเมืองเก่าในชุมชนบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าฝั่งธนบุรีตามแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสม
5. เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ในย่านบางกอกใหญ่
6. แรงบันดาลใจให้แก่เจ้าของอาคาร ชุมชน ในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในชุมชน

แผนที่ 1.1 แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษา

บทที่ 2

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาลักษณะกายภาพทางสถาปัตยกรรมในย่านตลาดพลู เป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีส่วนที่จับต้องได้นั้นคือ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวความคิด ทฤษฎี ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้ในการอ้างอิง กำหนดกรอบแนวความคิดต่อไป ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวความคิดและการศึกษาของภูมิทัศน์วัฒนธรรม
2. แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ
3. แนวความคิดเกี่ยวกับบ้านเรือนสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์
4. แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองเก่า

2.1 แนวความคิดและการศึกษาของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวคิดและการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้รับการยอมรับมากขึ้นและต่อมาในปี ค.ศ. 1992 คณะกรรมการมรดกโลกได้มีการประชุมผู้เชี่ยวชาญเพื่อให้คำปรึกษาและช่วยปรับปรุงแนวทางปฏิบัติการของ คณะกรรมการมรดกโลกซึ่งได้มีการรวมภูมิทัศน์วัฒนธรรมเข้ามาเป็นลักษณะเฉพาะแบบหนึ่งของการขึ้นทะเบียนมรดกโลกและมีหัวข้อการจำกัดความของภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

1. แสดงถึง ผลงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ (Representing the "combined works of nature and of man")
2. แสดงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานภายใต้ข้อจำกัดทางกายภาพและโอกาสในธรรมชาติโดยพลังทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (Illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal)
3. ครอบคลุมความหลากหลายของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (Embracing a diversity of manifestations of the interaction between humankind and its natural environment)
4. สะท้อนถึงวิธีการและลักษณะเฉพาะในการใช้ที่ดินที่มีข้อจำกัดทางธรรมชาติและความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณกับธรรมชาติ (Reflecting specific techniques of sustainable land-use, considering the characteristics and limits of the natural environment they are established in, and a specific spiritual relation to nature)

ตามแนวทางข้อกำหนดของคณะกรรมการมรดกโลกในปี ค.ศ. 1992 (World Heritage's Operational Guidelines 1992, Annex 3) นั้น ทางองค์การวัฒนธรรมและการศึกษาแห่งสหประชาชาติ ยังได้แบ่งลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท

1. ภูมิทัศน์ที่มีการออกแบบสร้างสรรค์โดยมนุษย์อย่างชัดเจน (Clearly defined landscape designed and created intentionally by man)
2. ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมอันยาวนานโดยธรรมชาติ (Organically evolved landscape)
 - 2.1. ภูมิทัศน์ที่เป็นทรากรปรักหักพัง Relict Landscape
 - 2.2. ภูมิทัศน์ต่อเนื่อง Continuing Landscape
3. ภูมิทัศน์ที่มีร่องรอยทางศาสนาและวัฒนธรรมในสภาพธรรมชาติ (Associative cultural landscape)

หลังจากที่องค์การวัฒนธรรมและการศึกษาแห่งสหประชาชาติมีการให้ความสำคัญและตั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแล้ว นักวิชาการตลอดจนหน่วยงานต่างๆ ได้ทำการศึกษาและพัฒนาแนวทางและกำหนดความหมายคำจำกัดความของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของตนเอง คำจำกัดความที่น่าสนใจและศึกษาได้แก่แนวทางการปฏิบัติโดยกรมอุทยานของ กระทรวงมหาดไทยแห่งประเทศไทย สหรัฐอเมริกา (ค.ศ. 1998) โดยได้นิยามคำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่มีทั้งทรัพยากรทางธรรมชาติ วัฒนธรรม สัตว์ป่าและสัตว์เลี้ยง เกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ กิจกรรม บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์หรือแสดงคุณค่าทางความงามและวัฒนธรรม” โดยแบ่งได้ 4 ประเภท

1. สถานที่ทางประวัติศาสตร์ (Historic site) คือสภาพภูมิทัศน์ ที่มีความสำคัญในการมีส่วนร่วม (ภูมิประเทศ) กิจกรรมและบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์เหตุการณ์
2. สถานที่แสดงถึงประวัติศาสตร์งานออกแบบต่างๆ (Historic design site) คือภูมิทัศน์ (ภูมิประเทศ) ที่มีความสำคัญในการออกแบบและศิลปกรรมโดยได้รับการออกแบบอย่างดีจากช่างฝีมือและศิลปินเอก
3. สถานที่แสดงถึงประวัติศาสตร์พื้นถิ่น (Historic vernacular site) คือภูมิทัศน์ที่มีสิ่งก่อสร้างและผังบริเวณ ที่สะท้อนถึงธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อและค่านิยม ซึ่งแสดงออก ถึงคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรมและการกระทำ ของมนุษย์ในช่วงเวลาหนึ่ง
4. สถานที่แสดงถึงเอกลักษณ์กลุ่มเผ่าพันธุ์ต่างๆ (Ethnographic site) คือภูมิทัศน์ที่มีความหลากหลาย ของทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่ผู้คนที่เกี่ยวข้องในพื้นที่นั้นๆ กำหนดว่าเป็นมรดก และทรัพยากร ที่สำคัญของตน

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนริมน้ำ

ชุมชนริมน้ำเป็นรูปแบบของชุมชนที่อยู่กับวิถีชีวิตของคนไทยมานาน และมีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ซึ่งเป็นลักษณะชุมชนสะเทินน้ำสะเทินบก ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหรือริมตลิ่งน้ำท่วมถึง มีการสัญจรและการเข้าถึงโดยทางน้ำเป็นหลัก ซึ่งมีองค์ประกอบของชุมชนที่สำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนถ่ายจากน้ำสู่บก ได้แก่ ศาลาท่าน้ำของวัด ของชุมชน ลานวัด ศาสนสถาน ตลาด ซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำในการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำในการสัญจรและเข้าถึงชุมชนที่มีเอกลักษณ์ลักษณะเฉพาะตัว

2.2.1 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชนริมน้ำ

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ ลำคลอง โดยมีลักษณะสะเทินน้ำสะเทินบก ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำ ลำคลอง ในการเดินทาง อุปโภคบริโภค ด้านหลังที่พักอาศัยมักเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ในขณะที่ย่านการค้าหรือตลาดของชุมชนจะอยู่บริเวณจุดตัดหรือทางแยกมักมีการกระจุกตัวหนาแน่นของกลุ่มอาคาร

ด้านกายภาพนั้นชุมชนริมน้ำมีลักษณะรูปลักษณะที่โดดเด่น และมีหลากหลายรูปแบบประกอบไปด้วยสิ่งปลูกสร้างที่มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ใช้น้ำเป็นสื่อระหว่างคนกับพื้นดิน โดยปลูกบ้านยกเสาสูง ให้น้ำไหลผ่านใต้ถุนเรือน หน้าบ้านหันออกสู่น้ำ ด้านหลังทำกิจกรรม เป็นลักษณะอาคารบ้านเรือนเรียงรายตามริมน้ำที่เชื่อมโยงมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง มีความพร้อมในการดำรงชีวิตในลักษณะแบบสะเทินน้ำสะเทินบก มีทั้งการสร้างบ้านเรือนลงบนน้ำได้แก่ เรือนแพ ตัวอย่างเช่น เรือนแพในจังหวัดพิษณุโลกและจังหวัดฉะเชิงเทรา หรือชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหรืออยู่ในน้ำตื้นๆหรือบริเวณที่น้ำท่วมซึ่งประกอบไปด้วยเรือนไม้ยกพื้นสูง อาทิเช่น ชุมชนคลองบางกอกน้อยและชุมชนคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น

2.2.2 องค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนริมน้ำ

1. เรือนที่มีลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำกับชุมชนริมน้ำโดยที่ชุมชนจะหันหน้าบ้านออกสู่น้ำ โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการใช้แม่น้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน และในขณะเดียวกันยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเป็นเส้นทางสัญจรหลักของคนในชุมชนในอดีต ด้านหลังบ้านเป็นพื้นที่เกษตรกรรมต่อเนื่องตลอดลำคลอง

2. มีพื้นที่ส่วนกลางที่ใช้ทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนที่สำคัญซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนริมน้ำ และเป็นพื้นที่เชื่อมต่อสำหรับบุคคลภายนอกให้สามารถเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนได้แก่ ท่าเรือรวม และวัดหรือศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนนั้น

3. มีตัวกำหนดแนวเขตลำน้ำธรรมชาติ หรือการสร้างเชื่อมกันการกีดเซาะ อันเป็นผลจากคลื่นที่เกิดจากเรือสัญจร โดยในอดีตเชื่อมเริ่มจากตลิ่งดิน ต่อมาทำเขื่อนไม้ และวิวัฒนาการมาเป็นเขื่อนหินทิ้ง ซึ่ง

เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซากตลอดแนวคลองสามารถออกแบบเชื่อมได้โดยใช้การจัดวางหรือพื้นผิวได้ เช่น การเรียงหินซ้อน หรือยึดหินด้วยซีเมนต์ การผูกไม้ไผ่เป็นมัดแล้วยึดกับเสาที่ปักในน้ำ เป็นต้น

4. พื้นที่เชื่อมต่อระหว่างน้ำและบกอันได้แก่ ศาลาริมน้ำซึ่งแสดงถึงพื้นที่เอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำของไทยมากที่สุด มีหน้าที่ใช้สอยเฉพาะหรือพื้นที่ใช้สอยเอนกประสงค์ และเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมประจำวันเช่น ท่าเทียบเรือสำหรับตักบาตรยามเช้า เป็นจุดขนถ่ายสินค้า เป็นต้น

องค์ประกอบทางกายภาพนั้นมีความแตกต่างกันตามลักษณะบริบทของชุมชน ดังนั้นการพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนริมน้ำจึงจำเป็นต้องศึกษาถึงบริบท ที่ตั้ง สภาพแวดล้อมในชุมชนควบคู่ไปด้วย

2.2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างน้ำกับชุมชนริมน้ำ

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตนิยมตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำ ลำคลอง ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำภาคกลางซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน มีแม่น้ำ 4 สายมาบรรจบกัน ทำให้แม่น้ำเหล่านี้พัดพาโคลนตะกอนมาทับถมจนเกิดที่ราบอันอุดมสมบูรณ์เป็นศูนย์กลางการเพาะปลูก การค้า และเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตเนื่องจากในอดีตการคมนาคมทางบกยังไม่สะดวก การคมนาคมทางน้ำจึงถือเป็นหัวใจหลักของการคมนาคมและการค้า ซึ่งเป็นปัจจัยต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของแต่ละพื้นที่ รวมถึงการอุปโภคบริโภค หรือแม้แต่เกษตรกรรมก็ต้องพึ่งพาน้ำทั้งสิ้น จึงเป็นแหล่งรวมของศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และสถาปัตยกรรม ที่สร้างสมสืบทอดต่อกันมาจากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาแต่ครั้งโบราณจนถึงปัจจุบันอาทิเช่น ประเพณีลอยกระทง การชักพระ การเล่นเพลงเรือ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ

วิถีชีวิตริมน้ำเริ่มซบเซาเมื่อการคมนาคมทางน้ำเริ่มหมดความสำคัญเนื่องมาจากการตัดถนน การขนส่งสินค้าจึงเปลี่ยนมาใช้ในการขนส่งสินค้าทางบกเนื่องจากสะดวกรวดเร็วกว่าทางน้ำ ทำให้การใช้พื้นที่ของชุมชนริมน้ำมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านองค์ประกอบทางกายภาพ ด้านสังคมเศรษฐกิจ เพื่อความอยู่รอดจึงทำให้ความสัมพันธ์กับน้ำเริ่มลดลงตามลำดับ

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับบ้านเรือนสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์

2.3.1 สมัยธนบุรี

การตั้งถิ่นฐาน

บ้านเรือนในสมัยกรุงธนบุรีมีลักษณะทางกายภาพและรูปแบบเหมือนยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นสมัยที่ยังคงสืบทอดศิลปประเพณีเดิมที่มีมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา และในด้านสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ก็ยังรักษาลักษณะดั้งเดิมไว้จะมีความคิดใหม่อยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย (ผุสดี ทิพทัส, 2525) อาจ

เป็นด้วยมีความเสียหายคุณค่าของศิลปประเพณีดั้งเดิมและต้องการสืบทอดประเพณีเก่าตลอดจนต้องการรักษาคุณค่าของวัฒนธรรมเดิมไว้ซึ่งคุ้นเคยมาแต่ก่อนนั้นอาจช่วยส่งเสริมความรู้สึกว่าอดีตไม่ได้ขาดตอนไป ยังคงมีการสืบทอดกันมาได้ (เอลิซาเบธ ไลออนส์, แปลโดย จิรา จงกล, 2510:69-70)

การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้ยังคงยึดรูปแบบอย่างในอดีตคือ การตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ ลำคลอง โดยเฉพาะสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานีนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่มักตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณปากคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) ซึ่งเป็นชุมชนย่านการค้าประกอบไปด้วยเรือค้าขายและตลาดแพที่สำคัญโดยมีพ่อค้าชาวจีนประกอบกิจการค้าขายอยู่ ตลาดใหญ่สุดคาดว่าอยู่บริเวณย่านวัดกัลยาณมิตรบริเวณตรงข้ามพระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี และด้านใต้ของพระราชวังตั้งแต่ปากคลองลึกเข้าไปในลำคลองเนื่องจากบริเวณนี้มีเรือแพจอดค้าขายอยู่มากในรูปแบบของตลาดน้ำ

จากปากคลองลึกเข้าไปในลำคลองต่อไปนั้นพื้นที่สองฝั่งคลองประกอบไปด้วยศาสนสถานเก่าแก่มากมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น วัดอินทาราม วัดจันทาราม วัดหงส์รัตนาราม วัดคูหาสวรรค์ เป็นต้น บ้านเรือนบริเวณนี้ส่วนใหญ่มักเป็นบ้านเรือนของชนชั้นขุนนางอันได้แก่ ข้าราชการและข้าราชการบริพารที่ได้รับพระราชทานที่ดิน ริมคลองตั้งรายล้อมรอบวัดกระจายอยู่ตลอดแนวคลองสลับกับเรือสวนผลไม้ ในขณะเดียวกันจากความมั่นคงด้านการปกครองและความเจริญด้านเศรษฐกิจที่มีมากขึ้นทำให้มีผู้คนหลากหลายเชื้อชาติอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนตามแนวสองฝั่งคลองเป็นจำนวนมาก โดยพื้นที่นอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกตั้งแต่วัดสลักถึงวัดเลียบเป็นชุมชนชาวจีนและญวนแห่งใหญ่ ส่วนทางฝั่งตะวันตกบริเวณปากคลองบางหลวงเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวมุสลิมเก่าแก่ จีนตลาดพลู และฝรั่งกุฎีจีน เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานที่พบเห็นได้มากมายในยุคนี้มักอยู่กันเป็นกลุ่มตามเชื้อชาติ สามารถแบ่งได้ดังนี้

- ชาวไทย

การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยดั้งเดิมบริเวณกรุงธนบุรียังคงมีความเป็นอยู่ลักษณะเดิม โดยมากจะตั้งบ้านเรือนอยู่ทางด้านใต้ของพระราชวังเดิม ตั้งแต่วัดกัลยาณมิตรลงไปจนถึงวัดประยูรวงศาฯ วัดพิชัยยาติการาม ส่วนผู้ที่อยู่อาศัยในคลองบางหลวงส่วนมากเป็นบ้านเรือนของบรรดาขุนนางและข้าราชการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็นบ้านของผู้มีฐานะดี ส่วนมากจะอยู่ติดกับคลองเพื่อสะดวกในการคมนาคมใช้สอย ทั้งในการอุปโภคและบริโภค ส่วนพื้นที่หลังบ้านยังคงเป็นการทำสวนผลไม้และสวนพลู

- ชาวจีน

ชาวจีนมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปากคลองบางหลวงตรงกุฎีจีน บริเวณวัดกัลยาณมิตรและเยื้องพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรีลงไปทางใต้ ส่วนใหญ่เป็นจีนฮกเกี้ยนที่มีอาชีพค้าขายทางเรือ ที่เรียกว่า “กุฎีจีน” ก็เพราะมีศาลเจ้าตั้งอยู่ และยังมีชาวจีนอพยพอีกพวกหนึ่งเข้ามาจากเมืองเซมรที่มีส่วนช่วยกอบกู้เอกราชเป็นจีนแต้จิ๋วมีพระยาราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าจึงโปรดให้ชาวจีนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ

เจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออก (พระนครในปัจจุบัน) ใกล้กับบริเวณที่เป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน ภายหลังย้ายไปอยู่ที่สำเพ็งเมื่อคราวกรุงรัตนโกสินทร์ (สุตารา สุจนาย, 2542)

- ชาวมุสลิม

เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า บรรดามุสลิมที่จืดแพะเรียงรายอยู่ต้องพลัดพรากกระจัดกระจายหนีหลบซ่อนตัว ที่เหลือก็พากันอพยพลงแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาที่กรุงธนบุรีและจืดแพะตามคลองบางกอกน้อย คลองบางหลวง และลี้ตามแนวคลองทั้งสองฟาก เข้าไปจนถึงตลาดพลู ส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เรือนแพอยู่จึงเป็นที่นิยมเรียกกันว่า “แขกแพ” ต่อมาได้ตั้งบ้านเรือนทางตอนใต้ของพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี มีกุฎีใหญ่หรือกุฎีต้นสน ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มัสยิดต้นสน”

ส่วนแขกเจ้าเซ็นหรือนิกายชีอะห์ที่มีเชื้อสายอินเดียเปอร์เซีย อาหรับและอิหร่านได้อพยพจากกรุงศรีอยุธยาลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณทางด้านเหนือของพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรีไปจนถึงคลองมอญมี “กุฎีเจ้าเซ็น” หรือ “มัสยิดผดุงธรรมของกุฎีเจริญพาศน์” เป็นศูนย์รวมจิตใจอยู่บริเวณเชิงสะพานเจริญพาศน์

- ชาวตะวันตก

เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่บริเวณปากคลองบางหลวง จากประวัติศาสตร์พระศาสนจักรคาทอลิกในประเทศไทยกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าตากสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ในปีพ.ศ.2312 บาทหลวงยาโกเบกอร์ (Jacques Corre) ชาวฝรั่งเศสซึ่งเคยอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้พาพวกเข้ารีตหลบหนีไปอยู่เขมรเมื่อกรุงแตก ได้กลับมาพร้อมพวกเข้ารีตและได้พบหมู่คริสตังจำนวนไม่น้อยอาศัยรวมกันอยู่ใกล้ป้อมที่บางกอก จึงได้ขอพระราชทานที่ดินบริเวณนี้จากพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อสร้างโบสถ์ที่ชื่อว่า “ซางตาคูร์ส” อันเป็นโบสถ์โรมันคาทอลิกเก่าแก่แห่งที่ 2 ของบางกอก (สุตารา สุจนาย, 2542: 141-142) เป็นภาษาโปรตุเกสแปลว่า “ไม้กางเขนศักดิ์สิทธิ์” ส่วนที่อยู่อาศัยของชาวโปรตุเกสซึ่งแต่เดิมอยู่ในค่ายรักษาป้อมเมืองบางกอกก็โปรดให้รวมตัวกันตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้ชุมชนกุฎีจีนต่อไป

ทั้งนี้ ยังมีกลุ่มชนเชื้อชาติอื่นๆ ที่มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมคลองในรัชสมัยนี้อีก ได้แก่ ชุมชนชาวลาว มอญ ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณคลองมอญ และบริเวณพื้นที่จากคลองบางหลวงไปทางคลองวัดท้ายตลาด และคลองคูเมืองเดิมในฝั่งธนบุรีซึ่งสามารถเชื่อมต่อถึงคลองวัดอรุณ และคลองมอญได้

รูปแบบบ้านเรือน

จากการพิจารณาลักษณะการตั้งถิ่นฐานและจากการเทียบเคียงบ้านเรือนในยุคสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น พบว่าบ้านเรือนมีรูปแบบการอยู่อาศัยแบบเรือนแพเป็นจำนวนมากส่วนใหญ่เป็นชุมชนชาวจีน 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นบริเวณที่มีเรือนแพจืดแพะเรียงรายไปตลอดแนว ขนาดของเรือนแพเหล่านี้จะมีขนาดใกล้เคียงกัน คือประมาณ 30-40 ฟุต เป็นเรือนแฝดชั้นเดียว ฝาขัดแตะหลังคามุงจาก โดยเรือนแพเกือบทั้งหมดเป็นที่ทำการค้าของชาวจีน เป็นเรือนที่ตั้งอยู่ในน้ำ ส่วนใหญ่เป็นที่พักอาศัยของสามัญชน บางครั้งใช้เป็นที่พักขายด้วย ลักษณะทั่วไปเหมือนรูปแบบเรือนที่สร้างขึ้นบนบก สร้างบนแพไม้ไผ่หรือไผ่

และผูกเสาจอดอยู่ในแม่น้ำลำคลองจึงเรียกว่า เรือนแพ องค์ประกอบส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยห้องซ้อนกัน 3 ห้อง ห้องด้านหน้าหันออกสู่ ลำน้ำมีฝาขัดแตะปิดเปิดเป็นบานค้ำ ห้องนี้ใช้เป็นร้านค้า ห้องกลางใช้เป็นที่นั่งนอน ห้องด้านหลังหันสู่ฝั่งใช้เป็นครัวและที่รับประทานอาหาร อย่างไรก็ตาม ในบริเวณตลาดพลู ย่านคลองบางหลวง ชุมชนที่อยู่บริเวณนี้จะตั้งร้านค้าขายของอยู่อย่างถาวร บางส่วนขายเรือเร่ขายของในคลองหาเลี้ยงชีพ โดยจะขายพวกสินค้าประเภทอาหารเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่ทำการเกษตรโดยปลูกพลูซึ่งนับว่าเป็นชุมชนจีนชุมชนเดียวที่ทำเกษตรกรรม

ชุมชนเรือนแพ เหล่านี้ปรากฏให้เห็น และค่อยๆ หายไปในยุคสมัยกลางรัชกาลที่ 5 ซึ่งในตอนปลายรัชกาลมีการพัฒนาการคมนาคม มีการตัดถนนสายใหม่ๆ ชุมชนเรือนแพเหล่านี้ได้ย้ายไปปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่

ในส่วนบ้านเรือนของชาวบ้านไทยในยุคนี้ส่วนมากจะมีลักษณะที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาทั้งนี้เนื่องด้วยวัฒนธรรม ประเพณี คติการปลูกบ้านเรือน และการกินอยู่ที่คุ้นเคยมาแต่เดิม ที่พักอาศัยส่วนใหญ่สร้างเป็นเรือนไม้แบบเรือนไทยแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามเนื่องจากการแบ่งชนชั้นตามฐานะทางสังคมอันสืบเนื่องมาจากครั้งกรุงศรีอยุธยา ทำให้เกิดรูปแบบที่พักอาศัยตามฐานะทางสังคมที่แตกต่างกัน ได้แก่ เรือนเครื่องผูก หรือกระท่อมและโรงนา

เรือนของสามัญชน เป็นเรือนที่พักอาศัยที่ดีกว่าโรงนา และกระท่อมเป็นของสามัญชนผู้มีฐานะพอมีอันจะกิน รูปแบบของเรือนสร้างด้วยวัสดุที่คงทนถาวรกว่าได้แก่ ไม้ชนิดต่างๆ เช่น ไม้สัก ไม้เคี่ยม ไม้ตะแบก ไม้ยาง เป็นต้น เป็นเรือนที่ใช้ไม้เป็นโครงสร้างทั้งหลังตั้งแต่โครงหลังคา ฝาหรือผนัง พื้น และเสา ลักษณะเป็นเรือนไทยยกพื้นสูงจากพื้นดิน สร้างโดยการปูลง (ขึ้นรูป) ด้วงไม้ทุกชิ้นให้เป็นแบบสำเร็จรูปบนพื้นดิน จากนั้นนำมาประกอบเข้าเป็นตัวเรือนโดยการสับปากไม้เข้าเป็นโครงสร้างยึดต่อเนื่องกันไปทั้งหลัง ส่วนผนังหรือฝาก็เข้าด้วยไม้กระดานจึงเรียกว่าเรือนฝากระดานหรือเรือนเครื่องสับ เรือนแบบนี้มักมีความยาว 3 ห้อง (3 ช่วงเสา) มีระเบียบ และขนตามยาวข้างเรือน มีเรือนครัวอยู่ด้านสกัด (ด้านกว้าง) ของชานอีกด้านหนึ่งพาดบันไดทำทางขึ้นลง ลักษณะพิเศษของเรือนเครื่องสับอีกประการหนึ่งได้แก่การตกแต่งหน้าจั่วด้วยปั้นลม และมีตัวเหงาติดชายปั้นลม ทั้งตัวเรือนและชายคาหน้าจั่วจะไม่ทาสีใดสีหนึ่ง คงปล่อยให้ไม้สีไม้ธรรมชาติ ส่วนเรือนครัวมักจะใช้ฝาไม้ขัดแตะเป็นหลายโปร่งๆ ไม่มีหน้าต่าง บริเวณยอดจั่วหัวท้ายจะเป็นช่องโปร่ง เพื่อระบายความร้อนและควันไฟ

เรือนของข้าราชการ รูปแบบเรือนพักอาศัยของข้าราชการเป็นเรือนไทยยกสูงเช่นกันไม่ต่างไปจากเรือนฝากระดานของสามัญชน ความแตกต่างอยู่ที่การวางตำแหน่งของเรือนอันได้แก่ฝั่งพื้น โดยทั่วไปเรือนข้าราชการมักมีเรือน 2 หลังขนานกันมีนอกชานอยู่ตรงกลางระหว่างหน้าระเบียงของเรือนทั้ง 2 หลังท้ายของชานเป็นเรือนครัว ด้านหน้าของชานพาดบันไดขึ้นลง กลางชานระหว่างเรือน มรดกของชาติเล็กเรียกว่า หอรัซึ่งวางขนานไปตามความยาวของชาน หอนี้บางทีเรียกว่า หอกลาง เพราะสร้างขึ้นกลางชาน ใช้เป็นที่รับรองแขกและพักผ่อน

เรือนของขุนนางข้าราชการ รูปแบบเรือนพักอาศัยของขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์จะเป็นเรือนขนาดใหญ่ที่เรียกว่า เรือนหมู่ คือประกอบด้วยเรือนหลายหลัง สร้างขึ้นเป็นกลุ่มเชื่อมโยงด้วยชาน การใช้งานแบ่งเป็นเรือนที่อยู่สำหรับเจ้าของ บริวาร และอีกกลุ่มหนึ่งใช้เป็นที่สำหรับรับแขกบางครั้งใช้เป็นที่ทำงานและตัดสินความของขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของเรือนนั้นๆด้วย เพราะสมัยก่อนยังไม่มีที่ทำการเป็นส่วนกลางของรัฐในการดำเนินการต่างๆ เช่น กระทรวง ทบวง กรมเหมือนอย่างในปัจจุบัน

เรือนพักอาศัยของขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ มีลักษณะเป็นเรือนไทยยกพื้นสูง เรือนกลุ่มที่อยู่อาศัยประกอบด้วยเรือน 2 หลังขนานกัน มีนอกชานอยู่ตรงกลางระหว่างหน้าระเปียงของเรือนทั้งสองหลัง กลางชานมีหอกกลาง หรือหอนั่ง ด้านหลังของชานเป็นเรือนขวางสำหรับที่อยู่ของลูกที่โตพอจะมีเรือนอยู่ต่างหากเป็นส่วนตัวได้ หน้าเรือนขวางมีชานแล่นผ่าน หัวชานด้านหนึ่งมีเรือนครัวประจำบ้านและหัวชานด้านอีกด้านหนึ่งมีแผงลับแลกันเป็นที่อาบน้ำ

ส่วนเรือนที่ใช้รับแขกและทำงานนั้นประกอบด้วย หอน้ำหรือหอขวาง ตั้งอยู่ขวางกับชานกลางที่อยู่หน้าเรือนที่อยู่สองหลังนั้น หอขวางนี้เป็นเรือนโดดๆบางแห่งกันฝาติดหน้าต่างปิดล้อม เพียงสามด้านเปิดโล่งด้านในซึ่งเปิดเข้าสู่ชานกลาง บางแห่งไม่ใช้หน้าต่างแต่เปิดช่องระหว่างกลางฝาเป็นช่องสี่เหลี่ยมและกันด้วยลูกกรงแทนหน้าต่างใช้เป็นทางระบายลมและให้แสงสว่าง

2.3.2 สมัยรัตนโกสินทร์¹

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ที่พักอาศัยในช่วงรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 2 นั้นมีลักษณะไม่แตกต่างกันเท่าไรนัก ส่วนมากจะมีแบบแผนคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา ในสมัยก่อนสังคมไทยยังมีการแบ่งชนชั้นกันอยู่ได้แก่ เจ้า ขุนนาง ไพร่ และทาส ทำให้ลักษณะที่พักอาศัยจึงมีความแตกต่างกันตามฐานะทางสังคม จนเกิดเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมในการปลูกเรือนขึ้น เรือนเหล่านี้แบ่งออกเป็นระดับและเรือนยังแสดงฐานะความสำคัญซึ่งเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับและยกย่องนับถือ นอกจากนั้นยังมีชาวจีนอพยพตั้งถิ่นฐานเพื่อการอยู่อาศัยและค้าขาย ส่วนชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อในช่วงนั้นมีหมอสานานิกายต่างๆ ข้าราชการดั่งกงสุล ด้วยเหตุนี้จึงเกิดที่พักอาศัยของชาวต่างชาติที่มีลักษณะแตกต่างจากที่พักอาศัยของคนไทย

เรือนของผู้มีรายได้ต่ำ หมายถึงคนงานรับจ้าง ไพร่สม และทาส ลักษณะของเรือนมักจะสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่ไม่คงทนถาวรนัก ได้แก่ ไม้ไผ่ ใบจาก ใบตาล และเส้นหวาย เป็นต้น วิธีการสร้างก็นำวัสดุเหล่านี้มาผูกมัดตัวไม้อันเป็นองค์ประกอบของเรือนให้ได้รูปทรงด้วยเส้นตอกและเส้นหวาย เรียกเรือนประเภทนี้ว่า เรือนเครื่องผูก ซึ่งแบ่งได้ตามลักษณะการปลูกได้ 2 อย่างคือ ปลูกเป็นโรง และปลูกเป็นเรือน

¹ แนน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. บ้านเรือนสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2534

ปลูกเป็นโรง ก่อสร้างโดยปักเสาลงกับดิน มีโครงตั้งฝาและหลังคาเป็นไม้ไผ่ มุงด้วยใบจาก หรือหญ้าคา ฝาโดยรอบกันด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ พื้นเป็นดินทึบแน่น ส่วนที่นั่ง และนอนทำเป็นแคร่ยกพื้นอยู่ ภายในโรง ตัวอย่างที่เห็นได้ทั่วไปคือ โรงนา

ปลูกเป็นเรือน ก่อสร้างโดยยกพื้นจากระดับดิน มีเสาเรือนและตงรับพื้นซึ่งปูด้วยฟากไม้ไผ่ ฝาเรือนกันด้วยผากกระแซงหรือไม้ไผ่ขัดแตะ หลังคามุงด้วยตับจาก ตับคา หรือตับแฝก นอกจากนั้นบางที่ยัง มีระเบียงและชานเป็นส่วนประกอบเพิ่มขึ้นมากกว่าเป็นห้องๆเดียวอีกด้วย เรือนแบบนี้บางที่เรียกกระท่อม

เรือนสามัญชน ลักษณะของเรือนมักจะสร้างด้วยวัสดุที่คงทนถาวรได้แก่ ไม้ชนิดต่างๆ เช่น ไม้สัก ไม้เคี่ยม ไม้ตะแบก ไม้ยาง เป็นต้น เรียกเรือนประเภทนี้ว่าเรือนเครื่องสับ ซึ่งเป็นเรือนที่ใช้ไม้เป็นโครงสร้าง ทั้งหลังตั้งแต่โครงหลังคา ฝา พื้น และเสา ลักษณะเป็นเรือนไทยยกพื้นสูง ก่อสร้างโดยการทำไม้ทุกชิ้นให้ สำเร็จก่อนจึงนำมาประกอบเข้าเป็นตัวเรือน โดยการบากไม้เข้าเป็นโครงสร้างยึดต่อเนื่องกันไปทั้งหลัง ส่วนฝาก็เข้าด้วยไม้กระดาน เรือนแบบนี้มักจะมีควาย 3 ห้อง (3 ช่วงเสา) มีระเบียงและชานความยาว เท่ากับข้างเรือน มีเรือนครัวอยู่ด้านสกัดของชาน อีกด้านหนึ่งพาดบันไดทางขึ้น-ลง มีการตกแต่งหน้าจั่ว ด้วยปั้นลม และมีตัวเหงาติดชายปั้นลม ทั้งตัวเรือน และชายคาหน้าจั่วจะไม่ทาสี ส่วนเรือนครัวมักจะใช้ฝา ไม้ไผ่ขัดแตะเป็นลายโปรงๆ

เรือนของข้าราชการ เรือนข้าราชการมักไม่ต่างไปจากเรือนของสามัญชนเท่าไรนัก แตกต่างกันที่ การวางตำแหน่งของเรือน เรือนข้าราชการทั่วไป มักจะมีเรือน 2 หลังขนานกัน มีชานอยู่ระหว่างระเบียง ของเรือนทั้ง 2 หลัง ท้ายของชานเรือนเป็นครัว ด้านหน้าของชานพาดบันไดขึ้น-ลง กลางชานระหว่างเรือน มีโถงขนาดเล็กเรียกว่า หอริ ใช้รับรองแขกและพักผ่อน

เรือนของขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ มักจะเป็นเรือนขนาดใหญ่ที่เรียกว่า เรือนหมู่ คือมีเรือนหลาย หลังอยู่ภายในบริเวณเดียวกันเชื่อมกันด้วยชานเรือน เรือนกลุ่มหนึ่งเป็นที่อยู่สำหรับเจ้าของและบริวาร อีกกลุ่มหนึ่งเป็นที่สำหรับรับแขกและบางครั้งใช้เป็นที่ทำงาน และตัดสินความของขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ ของเจ้าของเรือนนั้น เนื่องจากสถานที่ราชการไม่พอเพียงกับส่วนราชการแผ่นดิน และจำนวนข้าราชการใน สมัยนั้น ลักษณะเป็นเรือนไทยยกพื้นสูง เรือนกลุ่มที่อยู่อาศัยประกอบด้วยเรือน 2 หลังขนานกัน มีนอก ชานอยู่ตรงกลางระหว่างหน้าระเบียงของเรือนทั้ง 2 หลัง กลางชานมีหอกกลาง หรือหอริ ด้านหลังของชาน เป็นเรือนขวางสำหรับเป็นที่อยู่ของลูกที่โตพอจะมีเรือนอยู่เป็นส่วนตัวได้ หน้าเรือนขวางมีชานเล่นผ่าน หัวชานด้านหนึ่งมีเรือนครัว ประจำบ้าน หัวชานอีกด้านหนึ่งมีแผงลับแลกันเป็นที่อาบน้ำ

ส่วนเรือนรับแขกและที่ทำงานนั้นประกอบด้วย หอหน้าหรือหอขวาง ตั้งอยู่ขวางกับชานกลางที่อยู่ หน้าเรือนที่อยู่ 2 หลังนั้น หอขวางนี้เป็นเรือนโดดๆ บางแห่งกันฝาติดหน้าต่างปิดล้อมเพียง 3 ด้าน เปิดโล่ง ด้านในซึ่งหันเข้าสู่ชานกลาง บางแห่งไม่ใช้หน้าต่าง แต่เปิดช่องระหว่างกลางฝา เป็นช่องสี่เหลี่ยมกันด้วย ลูกกรงแทนหน้าต่าง ใช้เป็นทางระบายลมและให้แสงสว่าง

เรือนแพ เป็นที่พักของสามัญชน บางครั้งใช้เป็นที่พักขายด้วย เรือนเหล่านี้ตั้งอยู่ในน้ำจึงเรียกว่า เรือนแพ ลักษณะทั่วไปเหมือนเรือนที่คล้ายบนบก ต่างกันที่สร้างบนแพไม้ไผ่หรือโป๊ะ และผูกเสา จอดอยู่ในแม่น้ำลำคลอง ลักษณะทั่วไปประกอบด้วยห้อง 3 ห้อง ห้องด้านหน้าหันออกสู่ลำน้ำ มีฝาขัดแตะปิดเปิดเป็นบานค้ำ ห้องนี้ใช้เป็นร้านค้า ห้องกลางใช้เป็นที่นอน ห้องด้านหลังหันสู่ฝั่งใช้เป็นครัว และที่รับประทานอาหาร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเรือนไม้แบบไทยบางประการ เนื่องจากสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ (มุสดี ทิพทัส, 2525) ซึ่งตามประเพณีนิยมของคนไทยโบราณ มักมีการยกเรือนถวายวัดในโอกาสต่าง ๆ กัน เช่น เรือนที่เจ้าของไม่ได้อยู่อาศัยแล้ว หรือเจ้าของเดิมเสียชีวิต ดังนั้น ทำให้รูปแบบของกุฏิสงฆ์มีรูปแบบเช่นเดียวกับเรือนราษฎรที่ใช้อยู่อาศัยกันนั่นเอง ยกเว้นกุฏิสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงก็อาจมีความแตกต่างไปบ้างในด้านขนาดและรายละเอียด ซึ่งแต่เดิมกุฏิสงฆ์นิยมสร้างเป็นเรือนไม้แบบไทยทั้งสิ้นได้มีการเปลี่ยนแปลงวัสดุเป็นก่ออิฐฉาบปูนเพื่อความทนคงถาวร ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะวัสดุและโครงสร้างเท่านั้น ส่วนรูปแบบนั้นยังยึดรูปแบบเรือนไทยเดิมอยู่เป็นส่วนใหญ่คือ เป็นเรือน 3 ห้องบ้าง 5 ห้องบ้าง มีพาไลหน้าและมีการจัดกลุ่มอาคารโดยหันหน้าอาคารเข้าหากัน มีประตูทางเข้าไปสู่ลานโล่งตรงกลาง ได้ฤกษ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการยกพื้นสูงจากระดับดินเพียงเล็กน้อย บางแห่งก็ยกพื้นสูงพอที่จะให้คนคลานเข้าไปได้เช่นกัน หน้าจั่วไปเปลี่ยนรูปแบบเป็นหน้าจั่ว คือก่ออิฐต่อขึ้นไปจากผนังห้องจนถึงหน้าจั่วแล้วโอบปูนเรียบ

ส่วนบ้านเรือนของราษฎรทั่วไปตลอดจนขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์สูงนั้น ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเรือนไม้แบบไทยมาเป็นก่ออิฐฉาบปูนด้วย เพราะยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อที่จะไม่ทำบ้านเรือน ให้เทียบเท่าหรือเสมอเจ้านายและพระสงฆ์

บ้านแบบจีน

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยมีการติดต่อกับค้าขายกับจีนอยู่เสมอ ทำให้มีการรับเอาศิลปกรรมแบบจีนเข้ามาผสมผสานกับศิลปะไทย ซึ่งจากการติดต่อกับค้าขายกับจีนทำให้มีการนำเข้าวัสดุจากจีนบางชนิด เช่น กระเบื้องเคลือบ สีลาปูพื้น ตุ๊กตาหิน โป๊ะไฟ เป็นต้น อาคารบ้านเรือนในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลการก่อสร้างจากจีนมาด้วย โดยนิยมมสร้างด้วยอิฐ มีรูปแบบหลังคาและมุงกระเบื้องหลังคาแบบจีน

บ้านแบบตะวันตก

ในช่วงรัชกาลที่ 1- รัชกาลที่ 3 เป็นช่วงที่มีการติดต่อกับประเทศตะวันตกน้อย และไม่ปรากฏหลักฐานว่าชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยช่วงนั้นได้สร้างบ้านเรือนของตนเอง นอกจากอยู่บ้านเช่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปรับปรุงพัฒนาบ้านเรือนในยุคนี้นี้เป็นการเร่งรัดพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยเป็นแบบตะวันตก โดยเริ่มจากการส่งเจ้าพระยาศรียวงค์ (ช่วง บุนนาค) และพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิษณุทนต์นิภาธร ไปดูงานการปกครอง และบำรุงบ้านเมืองของอังกฤษที่สิงคโปร์เมื่อปี พ.ศ. 2402 และพระยาศรียพัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นราชทูตไปฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2403

ในขณะเดียวกันจากการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับต่างประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการค้าจากผูกขาดเป็นการค้าเสรี ทำให้การค้าเกิดความเจริญอย่างรวดเร็ว ทำให้ท่าเรือกรุงเทพฯคับคั่งด้วยเรือแพจนมีการออกกฎหมายท้องน้ำเพื่อควบคุมการเดินเรือในลำน้ำ นอกจากนี้ยังทำให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงคือจากเรือนพักอยู่อาศัยก็กลายเป็นเรือนค้าขายมากขึ้น เกิดการสร้างโรงงานและโกดังเก็บสินค้าขึ้นมากมาย รวมถึงโรงสีข้าวและโรงเลื่อยไม้ ในยุคนี้นี้ยังมีการขุดคลองเพิ่มเพื่อขยายเมืองเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น เช่น คลองผดุงกรุงเกษม ตลอดจนถึงด้านคมนาคมในการตัดถนน พระราม 4 ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร

จากการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีนและฝรั่งเศสตะวันตกมากขึ้น ทำให้ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศจึงมีการสร้างอาคารที่พักอาศัยรูปแบบใหม่ขึ้นอีกชนิดหนึ่งคือตึกแถว มีทั้งตึกแถวชั้นเดียวมีลักษณะเหมือนตึกแถวของเมืองสิงคโปร์ และตึกแถวสองชั้นสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของชาวตะวันตกที่ทรงจ้างเข้ามาช่วยเหลือราชการและตึกแถวที่พ่อค้าชาติต่างๆ เช่าเข้ามาค้าขายและอาศัยอยู่ด้วย ในยุคนี้นี้ยังปรากฏให้เห็นบ้านเรือนอย่างจีนอย่างเห็นได้ชัดกว่ายุคก่อนหน้ามักเป็นบ้านพ่อค้าจีนที่เข้ามาทำการค้าขายเป็นต้น

ในรัชสมัยนี้บ้านเรือนของชาวบ้านทั่วไปก็ไม่แตกต่างจากยุคก่อนเท่าใดนัก บ้านเรือนชาวบ้านทั่วไปมักมีขนาดเล็กใช้ประกอบกิจกรรมในครัวเรือนเล็กๆ น้อยๆ มีทั้งที่เป็นเรือนไทยเครื่องสับ เรือนเครื่องผูก ในขณะที่บ้านเรือนข้าราชการขุนนางต่างๆ มักจะใหญ่โตกว่าบ้านชาวบ้านทั่วไป เพราะมีคนอาศัยอยู่ในบ้านจำนวนมาก ทั้งข้าทาสบริวาร บุตรธิดา ภรรยา บ้านของขุนนางยังใช้เป็นที่พักบะลังสรรค์ เป็นที่รับแขกข้าราชการหรือพ่อค้า เป็นที่ปรึกษาราชการจึงจำเป็นต้องใช้พื้นที่ใช้สอยมากกว่าเรือนของสามัญชน

เรือนไทยดั้งเดิม

เรือนไทยในยุคสมัยนี้ไม่ต่างจากยุคสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นเรือนไทยภาคกลางมีทั้งที่เป็นเรือนไม้ใต้ถุนโถ่ง และเรือนไม้แบบเรือนไทยบนเสาก่ออิฐถือปูน มีทั้งเรือนฝาปะกน เรือนฝาจาก ฝากระแซงอ่อน หลังคามุงจาก และหลังคามุงกระเบื้องดินเผา การวางตำแหน่งอาคารของเรือนแบบไทยในรัชสมัยนี้นั้นก็ยังคงลักษณะเดียวกับในช่วงต้นรัตนโกสินทร์คือวางเรือนตามตะวันเพื่อให้ลมพัดผ่านด้านยาวของเรือนและด้านสกัดของเรือนรับด้านตะวันออกและตะวันตกซึ่งเป็นด้านแคบมีเนื้อที่รับแดดไม่มากนัก

เพิงหมาแหงน

บริเวณกำแพงเมืองซึ่งอยู่ในแนวเดียวกับคลองรอบเมืองนั้น ริมกำแพงเมืองด้านในมีชาวบ้านซึ่งส่วนมากเป็นพวกทาส พวกเลข (ไพร่หลวงและไพร่สมกำลังของพวกเจ้านายและขุนนาง) อาศัยอยู่โดยปลูกบ้านเป็นแบบเพิงหมาแหงนมุงจากอยู่เป็นระยะๆ ใช้กำแพงเมืองเป็นผนังด้านหลัง ผนังอีกสามด้านกันด้วยฝาขัดแตะ ฝากระแซงอ่อนหรือตบจาก บ้างก็เปิดด้านหน้าออกขายกล้วยแขก ข้าวโพดคั่ว อ้อยขี้วันบ้าง ตามฤดูกาล

เรือนแพ

รูปแบบบ้านเรือนจึงเป็นการปลูกบ้านหรืออยู่เรือนแพตามริมแม่น้ำลำคลองซึ่งนับเป็นเรือนไทยประเภทหนึ่งแต่เป็นเรือนไทยน้ำ

พวกที่อาศัยอยู่ในเรือนแพมีทั้งกลุ่มคนไทย ทางริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ได้คลองรอบกรุงลงไปเป็นกลุ่มพวกพ่อค้าจีนตั้งบ้านปลูกแพอยู่เรียงรายกันไปเป็นกลุ่มใหญ่ อันที่จริงแล้วพวกขุนนางและข้าราชการสมัยก่อนก็ชอบอยู่เรือนแพกันมาก ผู้มีบรรดาศักดิ์มักมีแพเป็นที่พักและเป็นที่พบปะมิตรสหายไปมาเที่ยวเตร่กันทาง

ตึกแถว

พวกแขกอินเดียเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยมากในรัชกาลนี้ พ่อค้าแขกรวมกลุ่มกันอยู่ที่ตึกขาวและตึกแดง ริมตึกขาวและตึกแดงมีโรงเก็บสินค้าขนาดใหญ่ โกดังข้าว โรงน้ำปลา นอกจากนี้ยังมีตึกแถวสองชั้นเหมือนอย่างตึกแถวริมถนนพาหุรัดในปัจจุบันใช้เป็นที่พักอาศัยและทำมาค้าขาย ตึกแถวเหล่านี้มีราวๆ 15 คูหา ชั้นล่างทำเป็นร้านขายของพวกผ้า ชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย นอกจากตึกขาวและตึกแดงแล้วยังปรากฏว่ามีตึกแถวรูปแบบคล้ายคลึงกันกับตึกขาว และตึกแดงอีกตึกหนึ่งเป็นของกลุ่มพ่อค้าคนจีน

ตึกแถวในรัชสมัยนี้ยังคงมีปรากฏให้เห็นบริเวณถนนบำรุงเมืองตอนในและถนนเฟื่องนคร เมื่อสร้างถนนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทำการสร้างตึกแถวขึ้นเดียวบนถนนทั้งสองสายนี้ ตึกแถวที่สร้างขึ้นเป็นตึกแถวเมืองสิงคโปร์ให้พวกพ่อค้าจีน แยก ฝรั่งได้เช่าเพื่อตั้งห้างร้านค้าขาย

บ้านแบบตะวันตก

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในรัชสมัยนี้เป็นกลุ่มพวกราชทูตต่างประเทศ ข้าราชการ พวกมิชชันนารีและกลุ่มพ่อค้าพวกทูต ตัวอย่างบ้านแบบตะวันตกได้แก่

บ้านของมิชชันนารีอเมริกัน เช่น บ้านของหมอบลัดเลย์ ซึ่งปลูกบ้านของตนเองที่ปากคลองบางหลวงและตึกหลวงที่ทำเตียนให้ฝรั่งเช่านั้นเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น หลังคาทรงจั่วหรือปั้นหยา มีการแบ่งสัดส่วนพื้นที่ใช้งานอย่างชัดเจน ชั้นบนมีห้องนอน ห้องพักผ่อน และห้องรับประทานอาหาร มีระเบียงโดยรอบ ลูกกระเบียงเป็นไม้มักตีเป็นตาตารางทแยงมุม บ้านมักมีเพดานสูง มีช่องลมใหญ่ มีหน้าต่างมาก มีการ

ระบายอากาศดี ที่หน้าจั่วมีช่องระบายลม มีบานเกล็ดระบายความร้อนของหลังคาออกไป ชั้นล่างมีทั้งพื้นที่เปิดโล่ง และกันเป็นห้อง พื้นที่เปิดโล่งใช้เป็นที่รับรองแขก ตรวจรักษาคนไข้ คนไทยสมัยนั้นเรียกเรือนชนิดนี้ว่า เรือนฝรั่ง

บ้านแบบจีน

บ้านแบบจีนแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ แบบเรือนแถวหรือตึกแถวแบบจีนสำหรับลูกจ้างหรือกรรมกรจีน ซึ่งมีรายได้ปานกลางหรือค่อนข้างต่ำ อีกประเภทหนึ่งคือ บ้านของพ่อค้า คหบดีจีนที่มีฐานะดี เช่น พวกเจ้าสัวหรือนายอากรต่างๆ การวางตำแหน่งของตึกแถวขึ้นอยู่กับถนนและบริเวณที่ตั้งเป็นสิ่งสำคัญ เช่น แบบจีนที่ตลาดน้อย ส่วนบ้านคหบดีจีนนั้นมีการวางผังโดยการคำนึงถึงแม่น้ำหรือถนนที่ผ่านหน้าที่ดินเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าจะคำนึงถึงทิศทาง เป็นบ้านที่ประกอบด้วยอาคาร 3 หลัง คือมีตึกใหญ่อยู่กลางเป็นเรือนประธานมักวางขนานกับแม่น้ำ หรือขนานกับถนนด้านหน้า และมีตึกยาวขนานสองข้างตั้งฉากกับแม่น้ำหรือถนน ตึกทั้ง 3 หลังมีแบบทั้งชั้นเดียวและ 2 ชั้น ส่วนใหญ่มักเป็นแบบ 2 ชั้นมีบันไดขึ้นจากภายนอก การจัดวางตำแหน่งอาคารจะเป็นลักษณะสมมาตรคือ มีแกนกลาง และส่วนประกอบสองข้างของแกนกลางเหมือนกันพื้นที่ลานตรงกลางระหว่างตึก 3 หลังจะปล่อยไว้เป็นพื้นที่โล่งอาจปลูกด้วยกระเบื้องดินเผาขนาดใหญ่ หรือแผ่นหินแกรนิตปูทางเท้าจากเมืองจีน ลานโล่งนี้จะเปิดออกสู่แม่น้ำ หรือหันหน้าสู่ถนนทางด้านหน้าของลานมักมีซุ้มประตูแบบจีนเป็นซุ้มทางเข้า มีหลังคาคลุมในแนวที่ตรงกับตึกใหญ่ตรงกลางมีป้ายชื่อบ้านเหนือประตูทางเข้าใหญ่ บางบ้านมีผนังทึบสองข้างประตูทางเข้าและเขียนภาพเรื่องราวของจีนบนผนังด้วย

ในด้านประโยชน์ใช้สอยบ้านแบบนี้มักแบ่งเนื้อที่เป็นสัดส่วน และมีรูปแบบการใช้เนื้อที่ค่อนข้างแน่นอน เช่น บริเวณเรือนประธานตรงกลางมักเป็นห้องโถงใหญ่ใช้เป็นที่ตั้งแท่นบูชาบรรพบุรุษ ห้องข้างๆ มักใช้เป็นที่นอนของเจ้าของบ้านหรือผู้ใหญ่ในบ้าน ส่วนเรือนขวางสองหลังที่ตั้งฉากกับเรือนประธานมักเป็นห้องนอนภรรยาและบุตรหลาน ถ้าเป็นตึกสองชั้น ชั้นล่างมักใช้เป็นที่เก็บของหรือที่อยู่อาศัยของบ่าวไพร่บริวาร รวมทั้งอาจใช้เป็นโรงครัวด้วย

โครงสร้างบ้านแบบจีนนั้นพบว่าโครงหลังคาเป็นไม้ซุงกลมก็มีเป็นไม้หน้าตัดสี่เหลี่ยมก็มี เป็นหลังคาทรงจั่วหรือมนีลาที่สันหลังคาโค้งแอ่น ด้านหน้าจั่วมีปูนปั้นปิดเอียงไปตามรูปหลังคา ส่วนบนสุดตัดป้านไม่เป็นมุมแหลมทรงสูงเหมือนเรือนไทย มุมหลังคามีความลาดเอียงน้อยกว่าหลังคาเรือนไทย วัสดุผนังหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผาปกกล้วยไม้เคลือบรูปโค้ง สันรอยต่อระหว่างแผ่นกระเบื้องพอกปูนปั้นเป็นรูปโค้งกลมผนังภายนอกเป็นผนังรับน้ำหนักที่มีความหนาแน่นกว่าปกติ ก่ออิฐฉาบปูน ทาน้ำปูนขาวหรือทาสีอิฐที่ใช้เป็นอิฐขนาดใหญ่ ผนังด้านนอกใช้เพื่อกำแพงด้วยไปในตัว มักไม่มีหน้าต่างที่กำแพงภายนอก เสาชั้นล่างมักเป็นเสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ก่ออิฐ ฉาบปูน ทาสีน้ำปูนขาวหรือทาสี ผนังภายในบางส่วนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน บางส่วนใช้ประตูไม้ หรือผนังไม้เป็นตัวกันพื้นที่ภายใน ส่วนอาคารที่เป็นห้องแถวแบบจีนมักเป็น

คานไม้พาตระหว่างกำแพงรับน้ำหนัก บางหลังใช้เสาไม้เป็นแกนภายใน และก่ออิฐฉาบปูนหุ้มเสาเป็นส่วนหนึ่งในกำแพงรับน้ำหนักกันระหว่างคาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้เป็นยุคแห่งการปฏิรูปบ้านเมือง มีทั้งการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศและได้ทรงนำแบบอย่างที่เหมาะสมกับประเทศนำมาปรับปรุงเพื่อเป็นรากฐานในการพัฒนาประเทศ รวมถึงให้มีการยกเลิกทาสเปลี่ยนสถานะไพร่เป็นราษฎร นอกจากนี้ยัง โปรดเกล้าฯ ให้มีการจ้างชาวต่างชาติที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเข้ารับราชการ โดยเฉพาะด้านสถาปัตยกรรม โปรดเกล้าฯ ให้จ้างชาวอังกฤษ อิตาลี เยอรมัน เข้ามาประจำกรมกองต่างๆ จึงทำให้มีงานสถาปัตยกรรมรูปแบบตะวันตกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่วนอิทธิพลของศิลปะจีนเริ่มมีน้อยลงจากยุคสมัยก่อนๆ งานสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในยุคนี้ส่วนมากเกิดจากพ่อค้าหบดีสร้างถวายเป็นจำนวนมาก

ในสมัยนี้เป็นช่วงต่อเนื่องกับในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก รูปแบบของที่อยู่อาศัยจึงมีทั้งเป็นบ้านเดี่ยวที่ใช้อยู่อาศัย บ้านเรือนราษฎรสามัญ บ้านเรือนของผู้มีฐานะดี ซึ่งบ้านเหล่านี้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ยังมี ตึกแถว เรือนแถว หรือเรือนที่พักอาศัยกึ่งร้านค้า ซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีนและตะวันตกมีทั้งชั้นเดียวและสองชั้น สร้างยาวติดต่อกันประมาณ 5-10 ห้อง บางแห่งเว้นเนื้อที่ชั้นล่างส่วนที่ชิดริมถนนเป็นทางเท้าภายในอาคารให้คนเดินได้

ในรัชกาลนี้มีที่อยู่อาศัยอีกประเภทหนึ่งคือ อาคารพักอาศัยที่แบ่งห้องให้เช่าเป็นห้องๆ มีทางเดินร่วมหน้าห้อง มีห้องน้ำ ห้องส้วม และบันไดที่ใช้ร่วมกันทั้งอาคาร อาคารประเภทนี้แรกๆ คือแฟลตของบริษัทเดินรถรางของชาวต่างประเทศ

เรือนไทยดั้งเดิม

เรือนของผู้มีรายได้ต่ำ มักเป็นเรือนหลังเดี่ยว มีเฉลียงและชานประกอบกับตัวเรือนเล็กน้อย ส่วนเรือนสามัญชนเป็นแบบเรือนไทยเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนโล่ง หลังคาจั่วสูง แต่มีการเปลี่ยนแปลงวัสดุก่อสร้างไปตามยุคสมัย ได้แก่

- หลังคามุงสังกะสีลูกฟูก
- เพดานปิดโครงหลังคาด้วยผ้าไม้
- บานหน้าต่างเป็นบานเปิดออกนอกและใช้บานพับ มีกลอนและขอสับ
- ลูกกรง หน้าต่างทำด้วยเหล็กเส้นแทนไม้ซี่
- มีการนำไม้ฉลุเข้ามาประดับอาคาร เช่น ชายคา และช่องลม
- มีการใช้ประตูปานเฟี้ยมเป็นฉากกันห้องภายใน เพราะมีการนำบานพับมาใช้

ตึกแถว

เมื่อเริ่มมีการตัดถนนสายต่างๆเพิ่มขึ้นจากสมัยรัชกาลที่ 4 สิ่งที่มาคือ การสร้างตึกแถวสองฝั่งถนนตามแบบที่สร้างในสิงคโปร์ใช้เป็นที่อยู่อาศัยชั้นบนและชั้นล่างค้าขาย โดยมีหน้ากว้างใกล้เคียงกัน แต่ความลึกไม่เท่ากัน บางแห่งมีความลึกเพียง 8-12 เมตร บางแห่งมีความลึก 20-40 เมตร แล้วแต่ขนาดของที่ดิน มีการตกแต่งหลังคาหน้าจั่ว ชุ่มประตุนหน้าต่าง กันสาด ตลอดจนลายปูนปั้นตามที่แตกต่างกัน สามารถแบ่งได้ 4 แบบคือ

- ตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง เป็นตึกแถวที่สร้างในยุคนี้ ลักษณะอาคารก่ออิฐมีความสูง 2 ชั้น โครงสร้างเป็นกำแพงรับน้ำหนัก มีลักษณะอาคารค่อนข้างทึบ หลังคามุมกระเบื้องดินเผา หน้าต่างแคบ มีกันสาดเฉพาะตรงหน้าต่าง ปลายกันสาดประดับด้วยไม้ฉลุลาย ช่องลมเหนือประตูชั้นล่างก่อเป็นรูปโค้งภายในโค้งประดับด้วยไม้ฉลุลาย บานประตูเป็นบานเฟี้ยมติดบานพับ

- ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น โครงสร้างเป็นกำแพงรับน้ำหนัก หลังคาทรงปั้นหยาลาดเอียงสูง ตึกแถวคูหาสุดท้าย และหัวมุมถนนยกเป็นมุขยื่นออกมาเล็กน้อย ด้านหน้ามุขก่ออิฐเป็นแผงส่วเท่ากับความสูงของหลังคา ตอนบนทำเป็นซุ้มโค้งแบบตะวันตกเรียกว่า crown ส่วนล่างลงมาเน้นซุ้มหน้าต่างชั้นบนด้วยการทำบัวปูนปั้นแบบยุโรป ชุ่มประตูชั้นล่างทำบัวปูนปั้นรูปโค้งครึ่งวงกลม

- ตึกแถวริมถนนแพร่งนาราย และแพร่งภูธร เป็นตึกแถวที่มีรูปแบบคล้ายกับตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง แตกต่างกันที่ ช่องลมประดับด้วยลูกกรงเหล็ก มีกันสาดที่หน้าต่าง ปลายกันสาดประดับด้วยไม้ฉลุลาย

- ตึกแถวริมถนนทรงวาด ตึกแถวบริเวณนี้มีความแตกต่างกับบริเวณอื่นเนื่องจากเจ้าของตึกเป็นคหบดีผู้มั่งคั่ง มีการตกแต่งผนังด้านหน้าด้วยศิลปะแบบบาโร้ค (Baroque) เช่นหน้าบันด้านสกัดประดับด้วยลายปูนปั้น เหนือซุ้มหน้าต่างตกแต่งปูนปั้นด้วยเถาไม้ ดอกไม้ และผลไม้ ตกแต่งหัวเสาด้วยบัวแบบคอรินเทียน (Corinthian) ประยุกต์ ซุ้มหน้าต่างกรุด้วยกระจกตามเส้นรัศมีของวงกลม

บ้านแบบตะวันตก

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมไทย จึงเกิดรูปแบบของอาคารประเภทบ้านพักอาศัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก โดยเป็นที่นิยมของผู้มีฐานะดี ซึ่งมีลักษณะเป็นตึก 2 ชั้นขนาดใหญ่ ก่ออิฐ หรือครึ่งปูนครึ่งไม้ มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีผนังล้อมรอบ มุขตรงกลางทางด้านหน้าบ้าน ชั้นบนมีระเบียงโดยรอบ มีลูกกรงไม้ดาดารางโปร่งๆ มีชายคาคลุมโดยรอบ

หลังคา รูปแบบที่พบเห็นได้มากคือ ทรงจั่ว หรือทรงมนิลา (Gable Roof) ทรงมนิลาตัดมุมเฉียงลงทางด้านหน้าจั่ว (Half Hipped Roof) ทรงปั้นหยา (Hipped Roof) ทรงมนิลาต่อกับทรงปั้นหยา และทรง

ผสมที่ค่อนข้างซับซ้อนตามรูปทรง ชายคาไม่ยื่นมาก มุมหลังคามีความชัน 30 – 45 องศา อาจมีการเจาะช่องหน้าต่างเล็กบนพื้นหลังคา มีการตกแต่งประดับหน้าจั่วสันหลังคา และเชิงชายขอบหลังคาโดยใช้ไม้ฉลุมีลวดลายละเอียด หรือตกแต่งด้วยปูนปั้น ลวดลายตามแบบตะวันตก วัสดุผนังหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผา ไม่เคลือบ กระเบื้องไม้สัก กระเบื้องจีน กระเบื้องว่าว กระเบื้องฟารินโด หรือแผ่นเหล็กอาบสังกะสีลูกฟูก

ประตู มีทั้งชนิดบานลูกฟักไม้กระดานคู่สองหน้า และหน้าเดียว ชนิดบานเกล็ดไม้ติดตาย และชนิดผสมระหว่างเกล็ดไม้และลูกฟักไม้ ลักษณะการเปิดมีทั้งชนิดบานเปิดคู่และบานเฟี้ยม นิยมทำมาจากไม้สัก

หน้าต่าง มีรูปแบบคล้ายประตู แต่มีลักษณะการเปิดทั้งชนิดบานเปิดคู่ เปิดออกภายนอก ตัวบานแบ่งออกเป็น 2 หรือ 3 ตอน ตอนล่างมักเป็นบานกระทุ้งในบานเปิด มีทั้งหน้าต่างยาวตลอดถึงพื้น แบ่งเป็น 2 ช่วง มีลูกกรงกันตรงส่วนแบ่งระหว่างช่วงบนกับช่วงล่าง ช่วงล่างมักปิดเปิดแยกจากบานหน้าต่างช่วงบนได้เหนือหน้าต่างมีกันสาดเอียง หรือปีกนกยื่นออกมาบังแดดฝน นิยมทำมาจากไม้สัก

ช่องแสง ช่องลม เป็นช่องระบายอากาศมักอยู่เหนือประตูหรือหน้าต่าง เป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือช่องโค้ง มีทั้งเป็นไม้ฉลุ ลวดลายละเอียด เป็นบานเกล็ดไม้ติดตาย และกระจกเม็ด หรือกระจกดอก (ทั้งสีขาวและสีอื่นๆ เช่น สีน้ำเงินเข้ม สีเขียว สีเหลือง) หรือติดตายสลัปสี

บันได บันไดภายในเป็นไม้ทึบมีไม้บังระหว่างชั้นบันได ราวบันได ลูกกรงบันไดไม้ฉลุ หรือลูกกรงไม้กลึง บันไดภายในมีทั้งชนิดมีชันพัก 1 ตอน และชนิดชันพัก 2 ตอน มีช่องแสงหรือช่องหน้าต่างตรงช่วงบน ส่วนบันไดภายนอก เป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน ชั้นบันไดปูหินอ่อนแผ่น ราวบันไดและลูกกรงมักเป็นปูนปั้น หรือลูกมะหวด (Balustrade)

ผนังและการตกแต่ง เป็นการตกแต่งแบบตะวันตก เช่น มีเสาหลอกหรือเสาอิง (Pilaster) ประดับกับตัวผนังโดยไม่ได้ใช้รับน้ำหนัก มีลวดลายและหัวเสาแบบประยุกต์จากกรีกและโรมัน มีการตกแต่งตรงมุมผนังอาคารเป็นร่องลึกลงไปผิวแบบก่อหิน (Rustication) มีส่วนประกอบอาคาร เช่น ช่องประตูหน้าต่าง หรือช่องระหว่างผนังเป็นรูปครึ่งวงกลม หรือโค้งปลายแหลม

มีการใช้บัวและปูนปั้นเป็นลวดลายตกแต่งตามหัวเสา แนวคาน หน้าจั่ว ใต้หน้าต่าง นอกจากนั้นมีการใช้ไม้ฉลุลายเครือเถา เป็นเส้นโค้งแบบตะวันตกตามบริเวณหน้าจั่วและมุข ช่องระบายอากาศตอนบนของผนัง และเหนือประตูหน้าต่าง ลูกกรง ระเบียง ค้ำยัน และรอบชายคา เรียกกันว่า บ้านแบบขนมปังขิง (Gingerbread)

พื้น วัสดุปูพื้นชั้นล่างนิยมกระเบื้องดินเผา หินอ่อนจีน กระเบื้องซีเมนต์ ส่วนพื้นชั้นบนนิยมพื้น กระดานไม้สัก ไม้ตะแบก ไม้ตะเคียน ชานหลังบ้านมักก่อด้วยอิฐตะแคง แล้วคาดทับด้วยปูนซีเมนต์ หรือ อาจปูทับด้วยกระเบื้องหน้าวัว

บ้านแบบจีน

ในยุคนี้ได้รับอิทธิพลตะวันตกจนเกิดความนิยม จึงทำให้เกิดการประยุกต์เข้ากับรูปแบบของจีน ได้แก่ การเน้นขอบอาคารด้วยการปั้นปูนให้คล้ายกับก่อด้วยหินแล้วทาสีเข้มกว่าผนัง ส่วนหน้าต่างเป็น หน้าต่างโค้งแบนๆ ตอนบน และมีบัวน้ำตกเป็นรูปโค้งตามหน้าต่าง และมี keystone อยู่ตอนบน ส่วนเสา ที่รับเฉลี่ยชั้นบนมีบัวหัวเสาและฐานเสาคล้ายกับเสาตอริก และทำพื้นผิวของเสาคล้ายกับหินอ่อนเทียม พื้นชั้นล่างตรงทางเดินปูโมเสกลดหลาดลายขนมเปียกปูน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในยุคนี้เป็นยุคที่อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในไทยมากกว่าในช่วงที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากการสื่อสารคมนาคมที่เจริญก้าวหน้าขึ้น การติดต่อค้าขายกับประเทศทางตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวาง อีกทั้งยังได้มีการสานต่อนโยบายเกี่ยวกับการต่างประเทศที่จะมีสัมพันธไมตรีอันดีกับชาติต่างๆ ในยุโรปและ สหรัฐอเมริกาต่อจากสมัยก่อนหน้า มีการแก้ไขสนธิสัญญากับต่างประเทศ โดยชาวตะวันตกสามารถเดินทางเข้ามามีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ทำการค้าขาย มีสิทธิเป็นเจ้าของเรือนโรง และสามารถเช่าที่ดิน เพื่ออยู่อาศัยทำการค้าประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้อย่างอิสระเสรี

ในรัชกาลนี้ได้เริ่มมีการกำหนดการใช้ที่ดิน การสร้างวัดวาลดน้อยลงเนื่องจากประเทศมีความเจริญ ไปมากจึงมักสร้างอาคารสาธารณะใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ แทนทั้ง มหาวิทยาลัย โรงเรียน สถานพยาบาล สถานิชนสงฆ์ อาคารที่เกี่ยวข้องกับสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานของเมือง

ในสมัยนี้การสร้างอาคารประเภทที่พักอาศัยทั่วไปไม่แตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 5 คือเป็นบ้านหลังเดี่ยวปลูกในที่ดินใหญ่บ้าง เล็กบ้างตามฐานะและจำนวนผู้อาศัย มีตึกแถวที่ใช้ทำการค้าและอยู่อาศัยมากขึ้น ในยุคนี้เน้นในการขายที่ดินเพื่อนำไปพัฒนาต่อ โดยมีบริษัทก่อสร้างออกแบบเข้ามาให้บริการก่อสร้าง มีหน่วยงานของรัฐบาลเข้ามาดูแลในการจัดสรรที่ดินปลูกบ้านให้เช่า เช่น พระคลังข้างที่ราชพัสดุ ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน ในรัชกาลนี้ความนิยมในการปลูกเรือนไทยลดน้อยลง มีอยู่บ้างตามริมคลอง ในเรือสวนไร่นาบริเวณฝั่งธนบุรี และชานเมืองทางฝั่งพระนคร แต่ไม่ได้รับความนิยมเท่าไรนักมักเป็นเรือนที่สร้างมาจากรัชมงคลก่อนหน้า ในยุคนี้บ้านไม้เริ่มเป็นที่นิยมแต่เป็นบ้านไม้ในรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลทางตะวันตกซึ่งบ้านแบบนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่ได้รับการพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลนี้

ดังนั้น ในเรื่องรูปแบบบ้านเรือนของชาวบ้านในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 นี้สามารถแยกเป็นกลุ่มๆ ตามวัสดุที่ใช้ในการปลูกบ้านซึ่งจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มได้แก่บ้านไทย ซึ่งเป็นบ้านที่ใช้อาศัยตั้งแต่ระดับพ่อค้าคหบดี ไปจนถึงผู้มีฐานะปานกลางซึ่งบ้านไม่มีมาตรฐานต่างกันตามฐานะผู้อยู่ ส่วนอีกกลุ่มเป็นบ้านตึกที่ได้รับอิทธิพลทางตะวันตก มักเป็นบ้านของผู้มีฐานะดี

บ้านไทย

มักเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น มีทั้งชนิดใต้ถุนโล่งและชนิดใช้เนื้อที่เต็มทั้งชั้นล่างชั้นบน ถ้าเป็นบ้านใต้ถุนโล่งส่วนใต้ถุนจะไม่สูงเท่าชั้นบน และเสาที่รองรับมักเป็นเสาแบบตอม่อขนาดใหญ่ ก่ออิฐฉาบปูนรูปสี่เหลี่ยมชั้นบนเป็นเสาไม้ ถ้าเป็นบ้าน 2 ชั้นคือใช้เนื้อที่เต็มทั้งสองชั้น ชั้นล่างกับชั้นบนมักมีพื้นที่เท่ากันมักมีผนังล้อมรอบตรงกันขึ้นไปตลอดทั้ง 2 ชั้น อาจมีกันสาดเป็นหลังคาเอียงต่อจากระดับพื้นชั้นบนออกมาคลุมกันแดดฝนให้กับชั้นล่างเป็นบางด้านหรือโดยรอบทุกด้าน โดยมีค้ำยันไม้ยื่นออกไปจากผนังไปรับกันสาดไว้ ชั้นล่างมักยกพื้นสูงจากระดับดินประมาณ 0.60-0.75 เมตร บางบ้านมีเฉลียงหรือระเบียงไม้ที่ชั้นบนตลอดด้านในด้านหนึ่งของตัวอาคารหรือหลายด้าน หลังคาส่วนใหญ่มักเป็นทรงมนิลา กับปั้นหยาสมกัน สำหรับผนังนั้นมีความซับซ้อนไม่ใช่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าธรรมดา ในบ้านขนาดเล็กเนื้อที่ไม่มากนักผนังมีลักษณะง่ายๆ ตรงไปตรงมา อาจใช้หลังคาปั้นหย่า หรือมนิลาที่มีด้านจั่วหักมุมเอียงลงมาเล็กน้อย (Half-Hipped Roof) เพื่อกันฝนให้กับช่องระบายอากาศที่หน้าจั่ว ซึ่งมักทำเป็นเกล็ดไม้ และช่วยแก้ปัญหาเรื่องการซึมของน้ำฝนที่สันหลังคาตรงรอยต่อระหว่างไม้ปั้นลมปิดจั่วกับโครงหลังคาด้วย ซึ่งเป็นหลังคาแบบที่พบมากในรัชกาลนี้ ความชันของผืนหลังคามักไม่เกิน 45 องศา ชายคามักไม่ยื่นยาวนัก ประมาณ 1 เมตร

ในส่วนฝาหรือผนังนั้นมักเป็นฝาไม้กระดานตีเข้าลิ้นบังใบทางแนวนอนโดยใช้เคร่าตั้ง ไม้ใช้ฝาตีเข้าลิ้นบังใบทางแนวตั้ง เพราะฝนอาจแทรกเข้าไปในรอยต่อระหว่างแผ่นรั้วเข้าภายในห้องได้ ในขณะเดียวกันก็มีบ้านบางหลังตีฝาเข้าลิ้นบังใบทางแนวนอนไว้ภายใน และเอาเคร่าไม้ตาตารางสี่เหลี่ยมอยู่ภายนอกสันนิษฐานว่าคงจะเป็นรูปแบบระยะแรกๆ ต่อมาจึงเริ่มเอาเคร่าไม้ไว้ภายในบ้าน เอาฝาทงนอนไว้ข้างนอกใช้เคร่าทางตั้งห่างกันประมาณ 0.80 เมตร ตามมุมที่ฝาผนังมาชนเสามักมีไม้แผ่นทางตั้งตีหุ้มเสาประกบทั้ง 2 ด้านของมุมบ้าน ตั้งฉากกันด้านละแผ่น

ประตูมักเป็นบานไม้เปิดคู่ ลูกฟักไม้กระดานคั่นด้านเดียวหรือสองด้าน ลูกฟักบานเกล็ดไม้ หรือแบบผสมทั้งสองชนิดในบานเดียวกัน มักแบ่งเป็นสองหรือสามตอน ขนาดของบานรวมทั้งวงกบด้วยประมาณ 1.00-1.20 เมตร ต่อหนึ่งคู่ สูงประมาณ 2.40 เมตร อาจมีบานประตูเพี้ยมกันผนังบางส่วนที่ต้องการเปิดโล่งถึงกันได้ตลอด มีทั้งชนิดลูกฟักไม้ทึบและบานเกล็ด มักไม่พบลูกฟักบานกระຈ

หน้าต่างมักเป็นหน้าต่างไม้บานเปิดคู่ มีทั้งชนิดลูกฟักไม้และลูกฟักบานเกล็ดไม้ มักแบ่งเป็นสองตอน และตอนล่างเป็นบานกระຈเปิดออกจากตัวบานเปิดอีกชั้นหนึ่งได้โดยใช้ขอรับขอสับ ขนาดของบาน

รวมวงกบด้วยคู่ละ 0.80-1.10 เมตร สูงประมาณ 1.50-1.60 เมตร ห้องที่เป็นด้านหน้าจั่วมักมีหน้าต่างหรือผนังบานเกล็ดไม้ตลอดทั้งช่วง ส่วนด้านอื่นๆอาจมีหน้าต่างช่วงเสาละหนึ่งคู่ หรือเต็มตลอดทั้งช่วงแล้วแต่ความต้องการในการใช้สอยของผังพื้น

ช่องระบายอากาศ มีทั้งส่วนที่เป็นกรอบอยู่เหนือหน้าต่างประตู มักเป็นบานเกล็ดไม้ติดตาย หรือไม้ฉลุโปร่งลวดลายต่างๆ ช่วงหนึ่งๆ กว้างประมาณ 0.40-0.50 เมตร ความยาวเท่าช่องประตูหรือหน้าต่าง อีกชนิดหนึ่งเป็นช่องระบายอากาศตอนบนของผนัง อยู่ใต้ฝ้าเพดานลงมา เป็นช่องแคบๆ ยาวตลอดแต่ละด้านของตัวบ้าน มักเป็นไม้ฉลุ ไม้ระแนงตีตารางสี่เหลี่ยม ตารางทแยง หรือไม้ซี่ทางตั้งตีเว้นร่อง เพื่อให้ลมผ่านเข้าภายในห้อง ช่วยระบายความร้อนใต้ฝ้าเพดานออกไป

บันไดมักอยู่ภายในตัวบ้าน เป็นบันไดไม้ทึบ ท้องบันไดตีไม้ทางนอนปิดเรียบตามแนวเอียงของแม่บันได ราวบันไดไม้ ลูกกรงไม้ซี่ตามตั้ง บันไดภายนอกขึ้นยังตัวบ้าน ชั้นล่างมักเป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูนขัดมัน หรือปูกระเบื้องซีเมนต์ สูงประมาณ 4-5 ชั้น ส่วนบันไดภายนอกขึ้นยังตัวบ้านชั้นบนมักเป็นบันไดทึบหรือบันไดไม้โปร่ง ไม้มีไม้บังชั้นลูกกรงไม้

พื้นชั้นล่างที่ยกพื้นสูงจากพื้นดินและพื้นชั้นบนเป็นไม้กระดานแผ่นเข้าลิ้น ถ้าอย่างถูกอาจเป็นพื้นไม้ตีชน พื้นชั้นล่างของบ้านไม้ได้ถูกละทิ้ง ที่เป็นพื้นติดดินอาจใช้ซีเมนต์บนดินอัด ปูทับด้วยกระเบื้องซีเมนต์ หรือถ้าได้ถูกละทิ้งไม่เข้าไปใช้พื้นที่ได้ถูกละทิ้ง ก็ปล่อยเป็นพื้นดินตามเดิม

บ้านแบบไม้นี้มักมีฝ้าเพดานที่ห้องชั้นบนเพื่อปิดโครงหลังคาทั้งในอาคารและที่ชายคานอกตัวอาคาร เป็นฝ้าไม้ตีเข้าลิ้นเหมือนฝ้าผนัง

การตกแต่งที่เห็นได้ชัดของบ้านไม้นั้นคือ การใช้ไม้ฉลุติดที่ขอบชายคาโดยรอบ ที่ขอบกันสาดของส่วนที่ยื่นออกมาเหนือประตูหน้าต่าง ที่สันหลังคา หน้าจั่วและมุขหน้า ที่ช่องระบายอากาศต่างๆ ที่ขอบลูกกรงระเบียงและส่วนกันแดดตอนบนของระเบียงส่วนที่ติดเพดาน มักมีแผ่นไม้ฉลุติดระหว่างช่วงเสาช่วยกันแดดกันฝน นอกจากนั้นบางหลังมีการตกแต่งที่ไม้ค้ำยันด้วย

บ้านตึก

บ้านประเภทนี้มักเรียกกันว่าตึก และเป็นแบบอย่างที่ยึดกันในหมู่ผู้มีฐานะดี เช่น ขุนนาง เสนาบดี หรือพ่อค้าคหบดี มักมีแบบอย่างคล้ายคลึงกัน และไม่ต่างจากบ้านที่สร้างในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เท่าใดนัก เพียงแต่ในยุคนี้มีขนาดใหญ่โตกว่า ใช้วัสดุต่างกัน และมีการตกแต่งประดับประดาที่แตกต่างกันออกไป

รูปทรงเป็นบ้านตึกขนาดใหญ่ 2 ชั้น และอาจมีส่วนใดส่วนหนึ่งของตัวบ้านเป็น 3 ชั้น สูงขึ้นไปเป็นหอคอย มักใช้เนื้อที่เต็มทั้งชั้นล่างและชั้นบน ความสูงของชั้นๆหนึ่งไม่เกิน 3.00 เมตร ชั้นล่างกับชั้นบนมัก

มีเนื้อที่เท่ากัน มีผนังล้อมรอบตรงกันขึ้นไปทั้งหมด พื้นชั้นล่างมักยกพื้นสูงกว่าระดับดินประมาณ 0.50-1.00 เมตร และจะก่อปิดส่วนใต้ถุนที่ยกพื้นทึบโดยรอบ เว้นช่องระบายอากาศไว้เป็นระยะห่างๆ กัน

หลังคามักเน้นให้เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของตัวบ้าน โดยการอวดผืนหลังคา ส่วนใหญ่เป็นหลังคาทรงปั้นหยาผสมทรงมนิลา หรือมนิลาตัดมุมด้านจั่วเฉลี่ยลงในอาคารเดียวกัน เพราะเป็นบ้านขนาดใหญ่ และมีผนังพื้นซับซ้อน รูปทรงหลังคาจึงซับซ้อนตามไปด้วย ส่วนใหญ่หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์หรือกระเบื้องว่าว

ผนังภายนอกและภายในส่วนใหญ่เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบ ทาสี ผนังภายนอกอาจฉาบปูนชะร่องเป็นแนวทางนอนเป็นระยะๆ รอบอาคาร หรือเป็นผนังฉาบเรียบมีลวดลายปูนปั้นตามแนวเสา แนวคาน และบนผนังรอบๆ หน้าต่าง และที่ผนังส่วนเฉลี่ยเป็นช่องโค้ง

ผนังภายในของบ้านมีการก่อสร้างอย่างประณีต มักตกแต่งส่วนล่างของผนังจากพื้นขึ้นไปด้วยไม้สัก สลักลวดลายประกอบทับด้านหน้าของผนังอีกชั้นหนึ่ง (Dado) สูงจากพื้นประมาณ 1.20-1.50 เมตร มีบัวเชิงผนังไม้ด้านล่าง และคิ้วไม้ด้านบนตรงรอยต่อระหว่างไม้กับผนังก่ออิฐฉาบปูน บัวและคิ้วไม่มีการสลักลวดลาย

ประตูส่วนใหญ่มีความสูงเกิน 2.00 เมตร มักเป็นประตูบานเปิดคู่ ประตูบานเพี้ยมมีบ้างแต่เป็นส่วนน้อย วงกรอบไม้ ลูกฟักไม้กระดานดุน 2 หน้า หรือไม้สลักลวดลาย อาจแบ่งเป็น 2 ตอน หรือ 3 ตอน ลูกฟักตอนบนอาจเป็นกระจกฝ้า กระจกใส กระจกสีหรือเกล็ดไม้

หน้าต่างเป็นบานเปิดคู่ วงกรอบไม้ ตัวบานมักแบ่งเป็น 2 ตอน มีลูกฟักไม้กระดานดุน กระจกเม็ดอย่างสี หรือบานเกล็ดไม้ ตอนล่างของบานมักเป็นบานกระทุ้งเปิดออกได้โดยใช้ขอรับขอสับ บางหลังเป็นหน้าต่างยาวจดพื้นต่อกันทั้งบานแบบประตู มีราวลูกกรง หรือแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงบนเหมือนหน้าต่างบานเปิดธรรมดา ช่วงล่างเป็นลูกฟักไม้ทึบ

รูปแบบช่องแสงมักเป็นกระจกเม็ดสีขาวหรือสีต่างๆ หรือกระจกใสติดตายในกรอบไม้ตาตารางเหนือประตูหน้าต่างหรือตรงบริเวณบันได บางบ้านอาจเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลมเหนือช่องประตูหน้าต่าง

ช่องลมมักเป็นเกล็ดไม้ติดตายอยู่เหนือประตูหน้าต่าง หรือส่วนหนึ่งของจั่ว หรืออาจเป็นช่องไม้ฉลุ ลวดลายอยู่เหนือช่องแสงบริเวณผนังตอนบนติดกับเพดาน บางหลังมีการเว้นช่องบนผนังเป็นช่องถี่ๆ หรือช่องสี่เหลี่ยมเล็กๆ ให้ระบายอากาศได้

บันไดภายนอกมักเป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน หรือคอนกรีตเสริมเหล็ก บันไดหน้ามักปูหินอ่อน เป็นบันไดเตี้ย 5-7 ขั้น มักมีราวบันไดและลูกกรงลูกมะหวด ทำด้วยปูนปั้นหรือดินเผาเคลือบสี เช่น สีขาวขุ่น

เชียวไขก่า น้ำตาล และน้ำเงินเข้ม เป็นต้น บ้านใดภายในมักเป็นบ้านใดไม้ มีชานพักบันได 1 หรือ 2 แห่ง เป็นบันไดทึบไม้บังชั้น ราวบันไดไม้ ลูกกรงไม้กลึงและสลักลวดลายมักเน้นให้เป็นส่วนตกแต่ง

พื้นบ้านมักเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก หรือพื้นซีเมนต์บนดินถมอัดแน่นอาจปูด้วยกระเบื้องหินขัดหรือหินอ่อนขนาด 1 ฟุต หรืออาจเป็นพื้นไม้สักเข้าลิ้นหรือปาเก้ ในกรณีที่ยกพื้นสูงจากพื้นดิน พื้นชั้นบนปูด้วยพื้นไม้เข้าลิ้น

ฝ้าเพดานส่วนใหญ่เป็นไม้แผ่นทางยาวเข้าลิ้น หรือเจาะร่องตรงรอยต่อระหว่างแผ่น บางแห่งมีคิ้วไม้เพดานตีปิดทับฝ้าเป็นตาตาราง ภายในแต่ละตารางอาจมีลวดลายประดับ มักมีคิ้วไม้โดยรอบ ฝ้าเพดานแต่ละห้องปิดตรงรอยชนระหว่างผนังกับฝ้า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

ในรัชสมัยนี้เป็นช่วงเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก อีกทั้งการเงินของประเทศได้ขาดดุลมาตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นเวลาหลายปี ทำให้มีการยกเลิกการจ้างช่างชาวต่างชาติที่เข้ามาประจำกรมกองต่างๆ แต่ชาวต่างชาติบางคนไม่ได้กลับประเทศของตนยังคงทำการออกแบบก่อสร้างให้ผู้มีฐานะดีต่อไป ฉะนั้นจึงยังคงมีรูปแบบของสถาปัตยกรรมตะวันตกให้เห็นอยู่ นอกจากนี้การพัฒนาประเทศก็ยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่องทรงมีพระราชโอรสให้ขยายความเจริญไปยังฝั่งธนบุรี โดยโปรดเกล้าให้สร้างสะพานพุทธยอดฟ้า เพื่อเชื่อมกรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน

ด้านสถาปัตยกรรมในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนั้น การสร้างอาคารที่พักอาศัยส่วนใหญ่เป็นบ้านเดี่ยวส่วนบุคคลเช่นในรัชกาลก่อนๆ ที่ผ่านมา ส่วนตึกแถวที่ใช้ทำการค้าและอยู่อาศัยไปด้วยได้รับความนิยมมากขึ้น และมักสร้างอยู่ริมถนนในตัวเมืองหรือในชุมชนที่เจริญแล้ว ในช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ก่อนปีพ.ศ.2503 เริ่มมีที่พักอาศัยประเภทอื่นๆ ซึ่งเป็นโครงการของรัฐบาล และหน่วยงานรัฐวิสาหกิจ

ในระยะเวลา 3 รัชกาลมีระยะเวลารวมกัน 35 ปีนี้ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านที่อยู่อาศัยสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ในช่วงต้นรัชกาลที่ 7 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง พ.ศ. 2478 (พ.ศ.2468-พ.ศ.2478) และระยะต้นรัชกาลที่ 8 – ต้นรัชกาลที่ 9 (พ.ศ.2479-2503) ซึ่งในช่วงหลัง พ.ศ.2479 เป็นต้นไป เป็นช่วงที่เริ่มมีพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคารออกมาบังคับใช้กับการปลูกสร้างบ้านเรือนในเขตเทศบาล เพื่อให้เกิดความมั่นคงแข็งแรง ความปลอดภัย การป้องกันอัคคีภัย การอนามัย การสุขาภิบาล ประกอบกับช่วงหลังมีสถาปนิกไทยสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศหลายคน ทำให้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมช่วงหลังแตกต่างกับช่วงแรกอย่างเห็นได้ชัด

บ้านในช่วงแรก (พ.ศ.2468 – 2478)

รูปทรง – ทั้งบ้านไม้และก่ออิฐถือปูน มีรูปร่างคล้ายคลึงกับบ้านในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 คือ เป็นบ้าน 2 ชั้น เนื้อที่ชั้นล่างกับชั้นบนเท่ากัน มีแนวผนังตรงกันทั้ง 2 ชั้น บ้านไม้อาจมีกันสาดจากพื้นชั้นบนเอียงลงมาคลุมผนังชั้นล่าง มักหันด้านที่มีजूออกสู่ด้านหน้าอาคาร ตัวบ้านเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชั้นล่างโล่งบางส่วน ชั้นมีระเบียงโล่ง และมีลักษณะเลียนแบบรูปทรงบ้านตึกที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 6

ด้านหน้าของบ้านตึกมีส่วนประกอบ 2 ข้างของรูปทรงอาคารและทรงหลังคาที่ต่างกัน เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำ บ้านบางหลังที่ได้รับการออกแบบโดยสถาปนิกชาวต่างชาติได้มีการคำนึงถึงสภาพดินฟ้าอากาศในแถบร้อนชื้น โดยมีลักษณะอาคารสูง หลังคาใหญ่ ชายคายื่นกว้าง มีเสาสูงๆรับชายคาภายนอก

บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ที่ชาวต่างชาติพักอาศัย ยังมีลักษณะบางส่วนที่คล้ายกับบ้านแบบมิชชันนารี แต่มีรูปทรงที่ซับซ้อนขึ้นแต่ยังคงระเบียงรอบ ลูกกรงไม้ชั้นบน ชายคา 2 ชั้น กันแดดฝน

หลังคา – เป็นหลังคามุมสูงชันไม่ต่ำกว่า 30 องศา ส่วนมากเป็นหลังคาจั่วมนิลา หลังคาปั้นหยาลหลังคามนิลาผสมปั้นหยาล และหลังคาจั่วปาดมุม โครงหลังคาไม้ มุงกระเบื้องซีเมนต์

บ้านไม้มักมีช่องลมเป็นบานเกล็ดที่หน้าजू สำหรับระบายความร้อนใต้โครงหลังคา และไม้ฉลุที่ขอบชายคาโดยรอบใต้รางน้ำ

บ้านบางหลังในปลายของช่วงนี้ เริ่มมีการให้หลังคาแบน (Flat Roof) คอนกรีตเสริมเหล็กมาใช้ เป็นบางส่วนของหลังคาหรือกันสาดของชั้นบน

ผนัง – มีทั้งผนังก่ออิฐฉาบปูนหุ้มเสาไม้ภายในสำหรับบ้านที่ใช้โครงสร้างผนังรับน้ำหนัก ส่วนบ้านที่เป็นโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มักก่อผนังอิฐเพื่อความกว้างของเสา ประมาณ 0.15-0.20 ซม.

ผนังภายนอกมีทั้งก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี และฉาบผิวให้มีความขรุขระ บางหลังมีลายปูนปั้นเป็นคิ้ว หรือบัวปูนบนผนัง ลวดลายแบบตะวันตก ผนังส่วนระเบียงบางหลังมีการเจาะช่องโค้งบนผนัง มีลูกกรงปูนปั้น

ผนังภายในของบ้านแบบก่ออิฐถือปูน มักฉาบเรียบทาสี บ้านที่มีการก่อสร้างที่ประณีตมักมีไม้ตีทับผนังจากแนวพื้นถึงแนวได้หน้าต่าง บัวเชิงผนังเป็นไม้

บ้านไม้ มีทั้งฝาไม้เข้าลิ้นบังใบทางแนวนอน มีแคร่หรือไม้ทับแนวยานนอก ภายในมีไม้ทางตั้งดีประกอบหัวเสา และมีทั้งชนิดตีฝาไม้ทางนอนซ้อนเกล็ดชนมุม ทาสี

ประตู – ประตูบานเปิดคู่ วงกบไม้ วงกรอบไม้ ลูกฟักเป็นวัสดุต่างชนิดกัน มีขนาดกว้างประมาณ 1.6 เมตร สูงประมาณ 2.5 เมตร

หน้าต่าง – บานไม้เปิดคู่ มีข้อลับ ลูกฟักเป็นบานกระทุ้งไม้ทึบ (ไม้เข้าลิ้นหรือกระดานคูน) หรือบานกระทุ้งบานเกล็ดไม้เปิดจากตัวบานโดยมีข้อรับข้อลับโลหะ ตัวบานภายนอกทาสี ภายในทาเชลค หรือทาสี

บางหลังตรงช่วงบันไดมีการให้แสงด้วยกระจกใสหรือกระจกดอกในกรอบไม้ตาตารางหรือกรอบไม้ทางนอนสี่ๆ อาจติดตายหรือเปิดกระทุ้งออกได้ในระยะที่คนยืนปิด-เปิดได้จากบานพับบันได

โดยทั่วไปหน้าต่างแต่ละบานเป็นบานแคบและสูง ขนาดประมาณ 0.35-0.50 เมตร ใต้หน้าต่างมีขอบปูนเป็นบัวน้ำหยดยาวไปตามแนวใต้หน้าต่าง

ช่องแสง ช่องลม – เป็นช่องแสงกระจกฝ้า (กระจกดอกทั้งชนิดสีขาวและสีต่างๆ) กระจกใสเหนือช่องประตูหน้าต่างภายนอก เป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า บางบานอาจเป็นช่องโค้งครึ่งวงกลม หรืออีกประเภทหนึ่ง ช่องเหนือหน้าต่างเป็นช่องระบายอากาศ และได้รับแสงไปด้วยในตัว

บันได – บันไดภายนอกเป็นบันไดฉาบปูนเรียบ หรือปูด้วยวัสดุอื่นๆ เช่น กระเบื้องซีเมนต์ หินอ่อน หินขัด มีลูกกรงปูนปั้น มีทั้งบันไดหน้าและบันไดหลัง สูงประมาณ 3-4 ชั้น

บันไดภายในเป็นบันไดไม้ทึบ มีไม้บังขึ้น และติดใต้ท้องบันไดด้วยไม้เข้าลิ้น ราวบันไดไม้ ลูกกรงไม้ โดยทั่วไปมักเป็นบันได 2 ทอด มีชานพักตรงกลางช่อง มักเป็นบันไดรูปตัวแอล หรือตัวยู บางบ้านมีบันไดภายใน 2 บันได

พื้น – พื้นภายนอก เช่น เกลี้ยง หน้ามุข มักยกพื้นสูงจากระดับดิน เทพื้นด้วยซีเมนต์หรือคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูกระเบื้องซีเมนต์ กระเบื้องหินขัด หินขัดกับที่ หินอ่อนแผ่น หรือ เซรามิค

พื้นภายในชั้นล่าง และชั้นบนมักเป็นไม้แผ่นเข้าลิ้นบนตงไม้

ฝ้าเพดาน – ฝ้าไม้ตีเข้าลิ้น และฝ้าเพดานประเภทแผ่นใยไม้อัดชนิดอัดแน่น รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 3 หรือ 4 ฟุต มีคิ้วไม้ทึบแนวรอยต่อระหว่างแผ่น ชั้นล่าง ปล่อยให้เห็นแนวตง และพื้นไม้ชั้นสอง

ฝ้าชายคาเป็นไม้แผ่นตีเข้าลิ้น หรือตีซ้อนเกล็ด เว้นช่องไว้ระบายอากาศในพื้นหลังคา และกรุช่องว่างด้วยลวดตะแกรงกรงไก่ กันนกและแมลงเข้าไปในโครงหลังคา

การตกแต่ง – บ้านในช่วงต้นของระยะนี้ยังมีรูปแบบและการตกแต่งเช่นเดียวกับบ้านในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่น การตกแต่งหน้าจั่วเป็นรูปสามเหลี่ยม ประกอบด้วยลูกกรงปูนปั้น และช่องจั่วเล็กตรงกลางของผืนหลังคา มีการตกแต่งลวดลายปูนปั้นประดับตามแบบตะวันตก

บ้านในระยะปลายของช่วงหลังนี้ เริ่มลดการตกแต่งประดับประดาอาคารลงบ้าง เช่น ไม้ฉลุตามขอบชายคา และหน้าจั่วออกเหลือเพียงขอบเรียบๆ

บ้านก่ออิฐถือปูน และบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ในช่วงนี้ เริ่มมีความเรียบง่ายไม่ซับซ้อน ไม่มีเสาอิงติดผนังที่มีหัวเสาตามแบบตะวันตก หรือมีลวดลายปูนปั้นประดับตามผนังและส่วนประกอบของอาคาร

บ้านในช่วงหลัง (พ.ศ.2479 – พ.ศ. 2503)

บ้านในยุคหลังมีทั้งประเภทบ้านชั้นเดียว บ้านชั้นครึ่ง บ้าน 2 ชั้น หรือบ้านชั้นเดียวใต้ถุนโล่ง ใช้ส่วนใต้ถุนบางส่วนเป็นที่จอดรถ เพราะในช่วงปลาย บ้านชนชั้นกลางขึ้นไปเริ่มมีการใช้รถยนต์เป็นพาหนะ และในบ้านมักต้องมีโรงรถหรือที่จอดรถยนต์

รูปทรง – เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บ้าน 2 ชั้นเนื้อที่ชั้นล่างและชั้นบนไม่แตกต่างกันมากนัก ชั้นล่างอาจมีเฉลียงยื่นออกมาต่อเนื่องกับตัวบ้าน มีหลังคาไม้ระแนงคลุมเฉลียงบางส่วน

บ้านทั่วไปมักแยกตัวบ้านกับส่วนบริการ เช่น เรือนครัว และโรงรถเป็นคนละหลังกัน บางบ้านเรือนครัวและโรงรถเป็นเรือนชั้นเดียวต่อกัน โรงรถอาจมีผนังล้อมรอบอยู่ทางด้านข้างหรือด้านหลังของตัวบ้าน หรือโรงรถต่อกับตัวบ้านทางด้านข้างโดยมีหลังคาเอียงเป็นเพิงแหงนขึ้นไปชนกับผนังของตัวบ้าน ทางด้านหน้าก่อเป็นผนังโค้งครึ่งวงกลมขนาดใหญ่ให้รถแล่นผ่านช่องโค้งเข้าไปจอดในโรงรถ

หลังคา – เป็นหลังคาจั่ว หลังคาปั้นหยา หลังคาปั้นหยาเปิดจั่ว (หลังคาช่วงบนเป็นจั่ว ช่วงล่างเป็นปั้นหยา) และหลังคาจั่วมาต่อกับหลังคาปั้นหยา

ในระยะปลายของช่วงนี้เริ่มมีการใช้หลังคาเพิงแหงน (Lean-to-roof) สำหรับบ้านที่ต้องการประหยัดราคาก่อสร้างหรือใช้เป็นหลังคาเรือนครัว โรงรถ เพราะสร้างได้รวดเร็ว ประหยัด บางหลังเริ่มมีการก่อขอบปิดโครงหลังคา (Parapet)

มุมของหลังคาทั่วไปแตกต่างกันตามวัสดุหลังคา และความต้องการของสถาปนิก มีชายคายาวกว่าในช่วงต้น คือ ยื่นพ้นตัวอาคารออกมาประมาณ 1.50-2.00 เมตร

มักมีกันสาดเอียงหรือปีกนกมุงกระเบื้องยื่นจากผนังเหนือหน้าต่างด้านหน้าจั่ว หรือยื่นจากระดับพื้นชั้นบนออกไปคลุมช่องเปิดต่างๆ ของชั้นล่าง หรือมีหลังคาคลุมเนื้อที่เฉลียงบางส่วน ถ้ายื่นกันสาดชั้นล่างมาก ตรงปลายกันสาดมักมีเสารองรับ ถ้ายื่นน้อยใช้ค้ำยันไม้ยื่นจากผนังอาคารรับปลายกันสาด

ผนัง – บ้านที่ใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังมักก่ออิฐฉาบปูนเรียบ บางบ้านผนังก่ออิฐเต็มแผ่นหนาเท่าขนาดเสา หรือก่ออิฐเต็มแผ่นเฉพาะผนังด้านตะวันออก – ตะวันตก เพื่อช่วยกันความร้อน นอกจากการฉาบปูนเรียบแล้ว ยังมีวิธีฉาบผนังในรูปแบบต่างๆ อาทิเช่น ฉาบปูนทรายหยาบ หรือฉาบเกล็ด ฉาบปูนสลัดหรือปูนสาด ยังมีการตกแต่งผนังด้วยวิธีอื่นๆ เช่น เซาะร่องให้เป็นเส้นทางแนวนอนบนผนัง

ผนังภายนอกช่วงล่าง ส่วนที่อยู่ใต้พื้นชั้นล่างถึงพื้นดินซึ่งสูงประมาณ 0.45-0.60 เมตร หรือผนังทับด้านใดด้านหนึ่งของตัวบ้าน มักมีการตกแต่งให้ดูหยาบขรุขระเป็นส่วนฐานที่มั่นคงโดยการใช้น้ำหนักขนาดไม่เกิน 1 ฟุต มาเรียงแทรกในระหว่างการก่ออิฐ และฉาบปูนให้ผิวของหินโผล่จากผิวปูนฉาบเรียบ หรือฉาบขรุขระเป็นระยะๆ กระจายห่างๆ บางบ้านอาจมีลวดลายซ้ำๆ กับบนผนังทั้งภายในและภายนอก เช่น ผนังภายนอกบางส่วนแสดงรอยกดของเกรียงบนผิวปูนฉาบเป็นจังหวะถี่ๆ ต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งผนัง หรือผนังภายในตกแต่งด้วยแผ่นสังกะสีดูคล้ายเป็นแม่พิมพ์

ประตู – ทั่วไปเป็นประตูบานเกิด มีทั้งบานเดี่ยวและบานคู่ ระบายด้ายเป็นลูกฟักไม้กระดานดุนหน้าเดียวหรือ 2 หน้า ระบายหลังเป็นลูกฟักไม้เข้าลิ้นเรียบ หรือเซาะร่องตัววี ตรงรอยต่อ ภายในทาเซลลหรือทาสี ภายนอกทาสี หรือลูกฟักกระจกในกรอบไม้แบ่งซอยทางนอนหรือตาตาราง มีการใช้มุ้งลวดเหล็กในช่วงปลายของยุคนี้ ทั้งหน้าต่างและประตู โดยเป็นมุ้งลวดในวงกรอบไม้ติดอยู่ด้านในของวงกบหน้าต่าง

หน้าต่าง – เป็นหน้าต่างบานเปิดคู่ ขนาดของหน้าต่างไม่สูงเท่าหน้าต่างช่วงที่ผ่านมาโดยมีขนาดตั้งแต่ 0.85-1.20 เมตร มีทั้งหน้าต่างบานเกล็ดหรือบานกระทุ้งไม้ที่บอยู่ในบานเปิดคู่ และหน้าต่างลูกฟักไม้เข้าลิ้นเซาะร่องตัววี ตรงรอยต่อระหว่างแผ่น ภายในทาเซลลหรือทาสี ภายนอกทาสี หรือทามันรักษาเนื้อไม้

ธรณีหน้าต่างมักมีขอบปูนด้านล่างของวงกบ หน้าต่างเป็นบัวน้ำหยด บางบ้านอาจเน้นให้เป็นบัวขอบหน้าต่าง ทาสีให้แตกต่างจากสีผนัง บางบ้านบัวกันน้ำเอียงลงด้านนอกบุส่วนเอียงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบให้น้ำไหลลงภายนอกบ้าน

ช่องแสง ช่องลม – บ้านทั่วไปในช่วงนี้และบ้านในหมู่บ้านจัดสรรรุ่นแรกๆ ใช้ช่องระบายอากาศเป็นบานเกล็ดไม้ หรือกระจกผ้าติดตายเหนือช่องหน้าต่าง ขนาดเท่าบานหน้าต่าง และสูงขึ้นไปประมาณ 0.45 เมตร หรือสูงจรดฝ้าเพดาน หรือเป็นลูกกรงไม้ซี่ตามแนวตั้งที่บริเวณใต้ฝ้าชายคาลงมาเป็นแนวแคบๆ ตลอดทั้งด้าน

ในระยะปลายของช่วงนี้มักใช้บานพลิก วงกรอบไม้ ลูกฟักกระจกผ้าหรือกระจกดอกอยู่เหนือหน้าต่าง เป็นบานขนาดเล็ก ถ้าบานขนาดใหญ่อาจมีไม้แบ่งซอยเป็นช่องตาตาราง มีช่องทองเหลืองขนาดเล็กห้อยลงมาสำหรับดึงเปิดปิด หน้าจั่วมีช่องระบายอากาศเป็นบานเกล็ดไม้ติดตาย

ทรงบันไดมีช่องระบายอากาศเป็นบานเกล็ดไม้ หรือมีช่องแสงลูกฟูกกระจกใสหรือกระจกฝ้าติดตาย ในกรอบไม้แบ่งซอยเป็นตาราง หรือทางนอน บางหลังใช้บานกระทุ้ง หรือบานพลิกกระจกใสหรือกระจกฝ้าในกรอบไม้ บางหลังใช้ช่องหน้าต่างกลม ส่วนบันไดในปลายช่วงนี้ ทรงบริเวณบันไดมักใช้อิฐแก้ว โปร่งแสงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ 0.20 เมตร ก่อเป็นผนังเฉพาะตรงช่วงบันได

บันได – บันไดภายนอกมักเป็นบันไดเตี้ยๆ ลูกตั้งประมาณ 0.14-0.15 เมตร ลูกนอนประมาณ 0.28-0.30 เมตร ขั้นบันไดใช้วัสดุแตกต่างกันออกไป เช่น หินอ่อน หินขัด กระเบื้องหินขัด หินล้าง กรวดล้าง กระเบื้องดินเผา หรืออิฐก้อนใหญ่ก่อเรียงทางตั้ง

บ้านในหมู่บ้านจัดสรรรุ่นแรกๆ มีบันไดไม้ 2 บันได อยู่ภายนอกทางด้านหน้า และด้านหลังของบ้านด้านละ 1 บันได ขึ้นไปยังระเบียงชั้นบน มีชายคาคลุมส่วนบันได

พื้น – พื้นเฉลียงและพื้นชั้นล่างในระยะแรกของช่วงนี้มักยกสูงจากพื้นดินประมาณ 0.75-1.00 เมตร ถ้าเป็นบ้านไม้ ต่อมาค่อย ใต้พื้นชั้นล่างโล่งเพื่อระบายอากาศไม่ให้ความชื้น พื้นเฉลียงภายนอกเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กผิวหว่าขัด หรือปูด้วยกระเบื้องหินขัด กระเบื้องดินเผา หินอ่อน หรือคอนกรีตเสริมเหล็ก ผิวหินล้าง หรือกรวดล้าง

พื้นชั้นล่างของบ้านที่มีทุนทรัพย์น้อยหรือพื้นที่ด้านหลังบ้าน นิยมใช้พื้นซีเมนต์หรือคอนกรีตเสริมเหล็กบนดินอัด ผิวซีเมนต์ขัดมันอาจผสมสีฝุ่นสีเขียวหรือสีแดงลงในซีเมนต์เพื่อให้พื้นมีสีด้วย

พื้นภายในชั้นล่าง ส่วนที่ยกสูงจากพื้นดินมักเป็นพื้นไม้ขนาด 1 นิ้ว x 4 นิ้ว เข้าลิ้นหรือตีชนอุดยาแนวรอยต่อ พื้นวางบนตงไม้ คานไม้ หรือคานคอนกรีตเสริมเหล็ก

พื้นภายในชั้นบน มักเป็นพื้นไม้ 1 นิ้ว x 4 นิ้ว เข้าลิ้นหรือตีชนบนตงไม้ คาน ไม้หรือคอนกรีตเสริมเหล็ก

พื้นห้องน้ำ เป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กวางบนคานคอนกรีตเสริมเหล็ก หรือบนตงไม้คานไม้

ฝ้าเพดาน – นิยมใช้แผ่นใยไม้อัดชนิดอัดแน่น หรือเป็นการฉาบฝ้าเพดานแบบเดียวกับผนังขัดตะกือปูน บ้านไม่มีฝ้าเพดาน ไม้ตีเข้าลิ้นบังใบ ตีซ้อนเกล็ด ตีทับแนว หรือตีชน ทาสี

ฝ้าเพดานชั้นล่าง เป็นกระเบื้องแอสเบสตอสซีเมนต์แผ่นเรียบขนาดสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 3-3½ ฟุต มีบัวหรือคิ้วไม้สามเหลี่ยมตีปิดตรงรอยต่อระหว่างแผ่น

ฝ้าเพดานภายในชั้นบนมีทั้งชนิดที่เป็นฝ้าในแนวตรง และแนวเอียงตามแนวใต้ท้องจันทัน วัสดุเช่นเดียวกับฝ้าเพดานชั้นล่าง

ผ้าขาศมักตีปิดได้จันทัน ในระยะแรกมักเป็นผ้าไม้เช่นเดียวกับผ้าเพดาน ไม่มีการเว้นช่องระบายอากาศที่ชายคา ในภายหลังเริ่มมีการใช้ผ้าเพดานกระเบื้องแผ่นเรียบ มีคิ้วไม้ตีปิดทับแนวรอยต่อระหว่างแผ่น หรือแผ่นไม้อัดเซฟวิงบอร์ด

การตกแต่ง – ไม่เป็นที่นิยมเหมือนในช่วงรัชกาลก่อนๆ การตกแต่งอาคารในช่วงนี้นิยมใช้เป็น ส่วนประกอบของอาคาร เช่น ผนังภายนอกใช้เทคนิคการทำให้เกิดรอยลึบนผนังตามรูปแบบที่ต้องการ ซ้ำๆ กันแทนการใช้ปูนปั้นลวดลาย

2.4 แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองเก่า

การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานหรือประวัติศาสตร์สถาน เป็นสิ่งที่ควรทำเพื่อรักษาคุณค่าความสำคัญและความหมายทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมและโบราณคดี ซึ่งจะส่งผลสะท้อนถึงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของเมืองหรือกิจกรรมของประชาชนในเมือง รวมถึงลักษณะทางสังคม อิทธิพลจากภูมิประเทศและนโยบายทางการเมือง ซึ่งเริ่มมีการพัฒนาข้อตกลงในการอนุรักษ์โบราณร่วมกัน โดยมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการอนุรักษ์ให้มีความเหมาะสมตามบริบทที่ต่างกันออกไปในแต่ละวัฒนธรรม

การอนุรักษ์ หมายถึง การทำนุบำรุง ดูแลรักษาสสิ่งที่เคยมีก่อนหน้านั้นให้คงสภาพเดิม หรือมีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างถูกต้องและมีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน

2.4.1 หลักการสำคัญในการอนุรักษ์²

1. การเลือกอาคารหรือพื้นที่ที่จะอนุรักษ์

การที่จะอนุรักษ์เมืองให้คงสภาพเดิมทั้งหมดถือว่าเป็นเรื่องยากที่จะทำได้ เนื่องจากมีหลายปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมือง เป็นต้น การอนุรักษ์จึงต้องเลือกแนวทางที่ดีที่สุดให้แก่เมือง โดยพิจารณาจากสิ่งที่สะท้อนเอกลักษณ์ หรือสัญลักษณ์ของเมืองนั้นๆ

2. การจำกัดการเปลี่ยนแปลงและขยายตัว

การอนุรักษ์ในบริเวณใดก็ตามต้องคิดถึงการพัฒนาควบคู่กันไปด้วย เพราะการกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ย่อมเป็นการจำกัดการพัฒนาบริเวณนั้น จึงต้องจัดให้อีกด้านหนึ่งของเมืองเป็นพื้นที่พัฒนาและขยายตัวเพื่อป้องกันไม่ให้เมืองเป็นเมืองที่หยุดนิ่งไม่มีการพัฒนา

3. ประสิทธิภาพในการใช้งาน และความเป็นไปได้ในทางเศรษฐกิจ

เพื่อให้การอนุรักษ์มีประโยชน์จึงควรคำนึงถึงการใช้งานของอาคารนั้นด้วย อาคารอนุรักษ์ควรจะ สามารถใช้งานได้เมื่อได้รับการซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ สะดวก ปลอดภัย นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงงบประมาณในการอนุรักษ์ควบคู่กันไปด้วย

² อำนวย พิชิตเดช. แนวทางการพัฒนาด้านกายภาพพื้นที่ริมแม่น้ำบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528. 105-107

4. ลำดับในการลงทุน

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะทำให้การอนุรักษ์ประสบความสำเร็จ คือการเลือกบริเวณอนุรักษ์ให้เหมาะสมกับงบประมาณที่มีอยู่ เนื่องจากบางบริเวณจำเป็นต้องใช้จำนวนเงินในการอนุรักษ์สูงกว่างบประมาณที่มีอยู่ ส่งผลให้การอนุรักษ์ล้มเหลว

5. ประชาสัมพันธ์

ดังที่ได้กล่าวในข้างต้นแล้วว่า การอนุรักษ์เป็นการจำกัดการเปลี่ยนแปลงของเมือง และมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ จึงจำเป็นต้องมีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจถึงการอนุรักษ์และให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์

การกำหนดขอบเขตในการอนุรักษ์ไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน ต้องพิจารณาจากองค์ประกอบหลายๆ อย่าง เช่น

- อาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมือง เช่น ป้อม ค่าย กำแพง เมือง
- อาคารที่มีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม และแสดงให้เห็นถึงศิลปะและวัฒนธรรมของชาวเมือง เช่น พระราชวัง วัด โบสถ์ เป็นต้น
- สถาปัตยกรรม เป็นเครื่องแสดงขอบเขตของเมือง หรือมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง เช่น แม่น้ำ คูคลอง เป็นต้น
- ลักษณะสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนในบริเวณนั้น ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นโดยอยู่ในรูปแบบ ตลาด จัตุรัสกลางเมือง บ้านพักอาศัย เป็นต้น
- มุมมองของคน การกำหนดขอบเขตการอนุรักษ์มีวิธีกำหนดอีกอย่าง คือ จากมุมมองของคน คือ เป็นบริเวณที่มีมุมมองที่ดี หรือเมื่อทำการอนุรักษ์แล้วสามารถสร้างให้เกิดมุมมองที่ดีได้ สิ่งสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมุมมองได้แก่ ความสูงของอาคารที่อยู่ใกล้เคียงโบราณสถาน กำหนดเขตห้ามปลูกสร้างอาคารบางประเภทใกล้กับพื้นที่อนุรักษ์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยให้เมื่อนั้นมีมุมมองที่ดีขึ้น
- การกำหนดนโยบาย ต้องมีการกำหนดที่แน่นอนว่าจะอนุรักษ์อะไร มีรายละเอียดการอนุรักษ์ที่ชัดเจน ตลอดจนงบประมาณในการอนุรักษ์ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามได้ถูกต้อง และได้ผลตามเป้าหมาย

2.4.2 กฎบัตรในการอนุรักษ์

แนวความคิดการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองเก่านี้มีหลากหลายแนวความคิด แต่แนวคิดที่เป็นหลักสากลนั้นออกโดยองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งมีข้อกำหนดต่างๆ ที่ได้รับการปรับปรุงพัฒนาจนมีแนวทางและหลักการในการอนุรักษ์ที่สามารถนำไปใช้ได้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ได้ดังนี้

กฎบัตรเอเธนส์เพื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน

(The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments)

เนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถานเกิดขึ้นครั้งแรกในการประชุมระหว่างประเทศของสถาปนิกและช่างที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน (The First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments) ครั้งที่หนึ่ง ณ กรุงเอเธนส์ (Athens) ในปี พ.ศ. 2474 (ค.ศ. 1931) ซึ่งมีข้อสรุปคือ “กฎบัตรเอเธนส์เพื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน” (The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments) มีใจความสำคัญได้แก่ การต่อต้านการปฏิสังขรณ์ที่มีการปรับเปลี่ยนอาคารใหม่ทั้งหมด (restoration in *toto*) งานศิลปกรรมประวัติศาสตร์ในอดีตต้องถูกรักษาไว้ทั้งหมด การใช้สอยครอบครองอาคารช่วยให้เกิดความต่อเนื่องแต่ต้องเคารพบริบทในการออกแบบทั้งหมด การดูแลรักษาพืชพรรณในพื้นที่โบราณสถานนั้นเป็น แบบเน้นความงามและการตกแต่งที่ช่วยส่งเสริมทัศนียภาพในอดีต (Picturesque Perspective) บริบทของชุมชนและการดำเนินชีวิตของชุมชนไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถาน ที่เน้นเรื่องการใช้วัสดุต่อเติมต่างๆ ฉะนั้นงานอนุรักษ์โบราณสถานจึงจำกัดอยู่ในวงแคบเห็น โดยให้ความสำคัญของโบราณสถานที่เนื้อหาดั้งเดิมของวัสดุและลักษณะทางกายภาพของอาคารเท่านั้น

กฎบัตรนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะปฏิสังขรณ์อนุสาวรีย์และที่ตั้ง

(The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Site) หรือ กฎบัตรเวนิส (The Venice Charter 1964)

แนวคิดการอนุรักษ์ได้พัฒนาและขยายวงกว้างครอบคลุมถึงบริบทของพื้นที่แต่มีความละเอียดในหลักการ โดยมีการประชุมระหว่างประเทศของสถาปนิกและช่างที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถาน (The 2nd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments) ครั้งที่สอง ณ เมืองเวนิส ประเทศอิตาลี ในปี พ.ศ. 2507 (ค.ศ.1964) และได้มีข้อตกลงร่วมกันในระดับนานาชาติคือ “กฎบัตรนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะปฏิสังขรณ์อนุสาวรีย์และที่ตั้ง” (The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Site) หรือที่เราเรียกว่า “กฎบัตรเวนิส” (The Venice Charter 1964) ซึ่งได้รับรองโดยสภาการโบราณคดีนานาชาติ (International Council on Monuments and Sites--ICOMOS) กฎบัตรฉบับนี้เป็นหลักการพื้นฐานเสนอแนะแนวทางในการรักษาและบูรณะอาคารโบราณสถาน โดยให้แต่ละประเทศนำไปประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของพื้นที่และวัฒนธรรมของตนเอง สาระสำคัญคือ การดูแลโบราณสถานที่ไม่ใช่เฉพาะสถาปัตยกรรมเท่านั้น รวมถึงพื้นที่ที่พบหลักฐานอารยธรรม พัฒนาการที่สำคัญ หรือเหตุการณ์ประวัติศาสตร์และไม่ได้เจาะจงเฉพาะงานศิลปะเท่านั้น แต่รวมถึงงานธรรมดาสามัญด้วย (Article 1)

การอนุรักษ์ต้องคำนึงถึงคุณค่าทางศิลปะและประวัติศาสตร์อย่างเท่าเทียมกัน (Article 3) โดยที่ขั้นตอนการอนุรักษ์นั้น ยังคงเน้นที่การศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างละเอียด การรักษา เนื้อหา วัสดุดั้งเดิมของ อาคารให้ถาวร (Article 4) การดูแลที่ตั้งที่เหมาะสมกับโบราณสถาน การซ่อมแซมในจุดที่สูญหายด้วยของใหม่สามารถทำได้ โดยให้มีความกลมกลืนกับสภาพเดิมแต่ต้องไม่เลียนแบบให้เหมือนของเก่าจนบิดเบือนประวัติศาสตร์ (Article 12) การต่อเติมต้องไม่เปลี่ยนแปลงจุดเด่นที่สำคัญ และสภาพบริบทเดิม (Article 13) การซ่อมแซมต้องมีการบันทึกข้อมูลอย่างชัดเจนและเผยแพร่ได้ (Article 16) ดังนั้นความสำคัญของโบราณสถานจึงครอบคลุมถึงที่ตั้งโดยรอบของโบราณสถานด้วย

กฎบัตรเพื่อการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านชุมชนเมือง

(Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas) หรือ กฎบัตรวอชิงตัน (Washington Charter)

การอนุรักษ์นั้นได้พัฒนาจนนำไปสู่การนำไปใช้จริงในพื้นที่ชุมชนเมือง โดยกฎบัตรวอชิงตันได้กล่าวไว้ในบทนำและคำจำกัดความว่า ชุมชนเมืองทั้งหลายนั้นไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่มีวิวัฒนาการมายาวนานหรือถูกสร้างขึ้นอย่างมีแบบแผนนั้น เป็นการแสดงออกถึงความหลากหลายทางสังคมในด้านประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น กฎบัตรฉบับนี้คำนึงถึงพื้นที่เมืองประวัติศาสตร์เป็นหลักไม่ว่าเมืองใหญ่ เมืองเล็ก เมืองศูนย์กลางประวัติศาสตร์ หรือย่านรวมถึงสิ่งแวดล้อมโดยรอบ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมานอกเหนือจากการเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์

พื้นที่เหล่านี้รวบรวมคุณค่าวัฒนธรรมของเมืองที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่เมืองเก่าเหล่านี้ถูกคุกคาม ลดคุณค่าและทำลายล้าง โดยผลกระทบจากการพัฒนาเมืองที่พัฒนาตามอุตสาหกรรม สังคมต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่นำไปสู่การสูญเสียทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ICOMOS จึงเห็นความจำเป็นในการเขียนกฎบัตรนานาชาติสำหรับเมืองประวัติศาสตร์และย่านชุมชนเมืองขึ้นเพื่อเสริมให้กฎบัตรนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะปฏิสังขรณ์อนุสาวรีย์และที่ตั้ง หรือ “กฎบัตรเวนิส” (The Venice Charter 1964) มีความสมบูรณ์มากขึ้น กฎบัตรใหม่นี้ให้คำจำกัดความของหลักเกณฑ์จุดประสงค์ และกลไกในการอนุรักษ์ เมืองเก่า และย่านชุมชนเพื่อให้เกิดความกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนและผู้คน ตามการตกลงของ UNESCO ว่าด้วยการป้องกันพื้นที่ประวัติศาสตร์และสถานภาพร่วมสมัย (“Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas”(Warsaw-Nairobi, 1976) ที่วอร์ซอและไนโรบี ในปี 1976 และกลไกอื่นๆ ในระดับนานาชาติ

กฎบัตรวอชิงตันตั้งขึ้นเพื่อระบุดังขึ้นตอนที่จำเป็นในการปกป้อง อนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่เมือง โดยมีความกลมกลืน และปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิตร่วมสมัย หลักการและเป้าหมายของกฎบัตรวอชิงตันมีประเด็นสำคัญอยู่ 4 ข้อ คือ

1. การอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และพื้นที่ชุมชนประวัติศาสตร์นั้นต้องสอดคล้องกับนโยบายสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมและการวางผังเมืองและผังภาคในทุกระดับ

2. คุณค่าที่ควรอนุรักษ์รวมทั้งลักษณะสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองหรือย่านชุมชนและส่วนประกอบทางกายภาพและจิตวิญญาณต้องแสดงลักษณะของชุมชนเมืองที่กำหนดโดย ก) กลุ่มอาคารและถนน ข) ความสัมพันธ์ของอาคารกับที่โล่งว่างและพื้นที่สีเขียว ค) การจัดวางกลุ่มอาคาร ในลักษณะรูปแบบที่เป็นทางการกำหนดโดย ขนาด มาตรฐาน วัสดุ การก่อสร้าง สีและการตกแต่ง ง) ความสัมพันธ์ย่านชุมชนเมืองและสิ่งแวดล้อมทั้งธรรมชาติและที่มนุษย์สร้าง) ประโยชน์ใช้สอยตามความต้องการของเมืองในเวลานั้นๆ

3. การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในย่านต้องได้รับการสนับสนุนและเป็นองค์ประกอบสำคัญในการอนุรักษ์ ฉะนั้นผู้อยู่อาศัยต้องได้รับความสำคัญลำดับแรก

4. การอนุรักษ์เมืองหรือย่านชุมชนประวัติศาสตร์นั้น ต้องมีแนวทางที่ชัดเจนและสามารถยืดหยุ่นตามสถานการณ์ได้ เพราะแต่ละสถานที่มีปัญหาที่ไม่เหมือนกัน

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการและเครื่องมือในการอนุรักษ์เมืองตามแนวทางนั้น การวางแผนอนุรักษ์ย่านและเมืองเก่าต้องมีการบูรณาการที่เป็นสหวิทยาการศึกษาคือ การอนุรักษ์ต้องจัดการร่วมกับศาสตร์ที่เกี่ยวข้องทั้งหมดอาทิเช่น โบราณคดี ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม เทคนิค สังคมและเศรษฐศาสตร์

ในขณะที่ยังไม่มีแผนอนุรักษ์ที่ชัดเจนนั้นการอนุรักษ์ต้องทำตามหลักการและเป้าหมายของกฎบัตรเวนิส การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งสำคัญในการอนุรักษ์เมืองอย่างมีประสิทธิภาพ การใช้สอยและกิจกรรมในรูปแบบใหม่นั้นต้องมีความกลมกลืนกับลักษณะสำคัญของเมืองและชุมชนประวัติศาสตร์การปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อตอบสนองต่อวิถีชีวิตร่วมสมัย ต้องมีความระมัดระวังในการติดตั้งและปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค การดูแลรักษาก่อสร้างอาคารต้องเป็นจุดประสงค์หลักในการอนุรักษ์และเมื่อมีความจำเป็นต้องสร้างอาคารใหม่ หรือปรับปรุงอาคารเก่าต้องมีการควบคุมความสัมพันธ์ของที่ว่างในผังบริเวณเดิมโดยเฉพาะขนาดอาคาร และแปลงที่ดินเดิมแต่ต้องไม่เป็นการบั่นทอนการสร้างงานร่วมสมัยใหม่ให้มี ความกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมเดิม การสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าจากการขุดค้นทางโบราณคดีและการอนุรักษ์ที่เหมาะสม การจราจรในเมืองประวัติศาสตร์และพื้นที่จอตระกูลต้องถูกควบคุมและวางแผนเพื่อป้องกันการทำลายรูปแบบแผนผังดั้งเดิมของเมือง การวางแผนเส้นทางหลวงใหม่ต้องไม่รุกรานเขตเมืองเดิมแต่ทำให้มีการเข้าถึงที่ดีขึ้น เมืองเก่าต้องได้รับการป้องกันจากภัยธรรมชาติและมลภาวะต่างๆ เพื่อเป็นการปกป้องมรดกและความเป็นอยู่ของชาวเมือง และเพื่อเป็นการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชาวเมือง ข้อมูลและกำหนดการต่างๆต้องเตรียมพร้อมให้ผู้อยู่อาศัยทุกคนโดยเริ่มที่เด็กนักเรียน การฝึกงานพิเศษให้กับคนทุกสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับงานอนุรักษ์

เอกสารการประชุมเมืองนาราว่าด้วยความจริงแท้ (The Nara Document on Authenticity)

แนวคิดการอนุรักษ์มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกว่าด้วยความจริงแท้ (Authenticity) ณ เมืองนารา เมื่อวันที่ 1-6 พฤศจิกายน 2547 (ค.ศ. 1994) จัดโดยหน่วยงานวัฒนธรรมของรัฐบาลญี่ปุ่น ด้วยการสนับสนุนจาก UNESCO, ICCROM และ ICOMOS ได้มีข้อสรุปแนวทางการอนุรักษ์ที่เรียกว่า เอกสารการประชุมเมืองนาราว่าด้วยความจริงแท้ (The Nara Document on Authenticity) บทสรุปของที่ประชุมนี้มีการท้าทายแนวคิดเดิมในการอนุรักษ์โบราณสถาน ซึ่งเปลี่ยนมาเคารพในความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมรดกในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ในพื้นที่จริง การพิสูจน์คุณสมบัติ ความจริงแท้ของโบราณสถานนั้นควรเคารพวัฒนธรรมและสภาพสังคมที่หลากหลาย ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่โดดเด่นในการขอขึ้นทะเบียนมรดกโลก (Article 2) การประชุมที่นารานั้นเคารพในเจตนาของกฎบัตรเวนิส เมื่อพ.ศ. 2507 (1964) ซึ่งตอบรับกับการขยายขอบเขตของผลประโยชน์และบริบทที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมร่วมสมัย (Article 3)

ในปัจจุบันสภาพโลกาภิวัตน์และกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้วัฒนธรรมถูกล้อมเป็นเนื้อเดียวกัน การหาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมบางครั้งเป็นการค้นหาผ่านอุดมการณ์ชาตินิยมและทำลายวัฒนธรรมของชนส่วนน้อย (Article 4) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมรดกโลกเป็นทรัพยากรทางจิตวิญญาณและภูมิปัญญาของมนุษยชาติ การปกป้องรักษาและเพิ่มพูนต้องได้รับการสนับสนุนให้เป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนามนุษย์ (Article 5) มรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายนั้นต้องการความเคารพซึ่งกันและกันรวมถึงระบบความเชื่อนั้นๆ ด้วย กรณีที่เกิดความขัดแย้งในคุณค่าทางวัฒนธรรมนั้น ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญในการให้ความชอบธรรมต่อคุณค่าทางวัฒนธรรมของทุกฝ่าย (Article 6)

วัฒนธรรมและสังคมนั้นมีรากฐานมาจากการแสดงออกซึ่งมีรูปแบบและความหมายที่มีทั้งจับต้องได้และไม่ได้เป็นองค์ประกอบมรดกของชนในสังคมนั้น ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ต้องได้รับการเคารพ (Article 7) ความสำคัญในหลักการพื้นฐานของยูเนสโกคือมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละแห่ง เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของทั้งมวลความรับผิดชอบในมรดกทางวัฒนธรรมและการบริหารจัดการเป็นหน้าที่ของชุมชนที่สร้างวัฒนธรรมนั้นและผู้ที่ห่วงใย อย่างไรก็ตามนอกเหนือหน้าที่ที่รับผิดชอบนั้น ยังมีกฎบัตรสากลต่างๆว่าด้วยการอนุรักษ์ที่ต้องปฏิบัติตาม การรักษาสมดุลระหว่างความต้องการในชุมชนทางวัฒนธรรมของตนและของผู้อื่นเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติแต่ไม่ทำลายคุณค่าพื้นฐานของวัฒนธรรมนั้น (Article 8)

การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมทุกรูปแบบและช่วงเวลาประวัติศาสตร์นั้น มีรากฐานมาจากคุณค่าของมรดกนั้นๆ ความสำคัญคือการเข้าใจถึงคุณค่าซึ่งขึ้นอยู่กับข้อมูลที่มีและความน่าเชื่อถือ ซึ่งความรู้และความเข้าใจของแหล่งข้อมูลสัมพันธ์กับลักษณะเดิมของมรดกทางวัฒนธรรมและความหมายอันเป็นพื้นฐานสำคัญในการประเมินทุกมิติของความจริงแท้ (Article 9) ซึ่งตรงจุดนี้ถือเป็นการให้ความหมายใหม่ของการอนุรักษ์ ที่ว่าความจริงแท้ไม่ใช่แค่กายภาพเท่านั้นแต่เป็นทุกมุมมองที่เกี่ยวกับโบราณสถาน ความหมาย

ของความจริงแท้ที่ถูกตีความและรับรองโดยกฎบัตรเวนิสนั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการตีความ ดังนั้นความเข้าใจว่าความจริงแท้คืออะไรจึงเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ของมรดกทางวัฒนธรรม รวมถึงการอนุรักษ์และวางแผนบูรณะ เช่นเดียวกับร่างกฎบัตรต่างๆ ในการประชุมกรรมการมรดกโลกและร่างรายการมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ (Article 10) การตัดสินที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของทรัพย์สินทางวัฒนธรรมและความน่าเชื่อถือของข้อมูลนั้นแตกต่างกันในแต่ละวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมเดียวกัน จึงทำให้ไม่สามารถตัดสินคุณค่าและความจริงแท้ได้โดยเกณฑ์ที่ตายตัว การตัดสินพิจารณาใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางวัฒนธรรมนั้น ต้องพิจารณาถึงบริบททางวัฒนธรรมภายในด้วย (Article 11) ดังนั้นความสำคัญสูงสุดและเร่งด่วนคือ การยอมรับคุณค่าของวัฒนธรรมในแต่ละที่ ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติและแหล่งข้อมูลของวัฒนธรรมนั้นๆ (Article 12) การตัดสินถึงความจริงแท่นั้นถูกเชื่อมโยงกับข้อมูลหลากหลายขึ้นอยู่กับแหล่งกำเนิด บริบทและวิวัฒนาการของมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งลักษณะของแหล่งข้อมูลรวมถึงรูปทรง การออกแบบ วัสดุ เนื้อหา การใช้งาน ประโยชน์ใช้สอย ประเพณี เทคนิค ลักษณะ ที่ตั้ง จิตวิญญาณ ความรู้สึก รวมถึงปัจจัยอื่นๆ ทั้งภายนอกและภายใน การใช้ข้อมูลเหล่านี้จึงทำให้มีความละเอียดอ่อน ในด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ สังคม วิทยาการ ที่เป็นลักษณะเฉพาะของมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกตรวจสอบ (Article 13)

กฎบัตรเบอร์รา กฎบัตรอโคโมสของออสเตรเลียสำหรับสถานที่ที่มีความหมายทางวัฒนธรรม ค.ศ. 1999
(Burra Charter The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999)

กฎบัตรเบอร์รานี้ถูกนำมาใช้โดยคณะกรรมการอโคโมสของออสเตรเลียเมื่อ 19 สิงหาคม ในปี ค.ศ. 1979 ที่เมืองเบอร์รา ซึ่งเป็นเมืองเหมืองแร่ทางภาคใต้ของออสเตรเลียและได้มีการปรับปรุงเมื่อ 23 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1981 และ 23 เมษายน ค.ศ. 1988 ตามลำดับ และได้ปรับปรุงครั้งล่าสุดเมื่อ 26 พฤศจิกายน ค.ศ. 1999 โดยที่กฎบัตรเบอร์รานี้นำไปใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึงบริบทของชนพื้นเมืองและสถานที่ประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีมาตรการขององค์กรอื่นๆ ที่ใกล้เคียงด้วย เช่น กฎบัตรมรดกทางธรรมชาติของออสเตรเลีย (Australian National Heritage Charter) และร่างแนวทางการปกป้อง บริหารรวมถึงการใช้งานมรดกทาง วัฒนธรรมของเผ่าอะบอริจินิสและ ชาวหมู่เกาะ ชองแคบ ตอร์เรส (Draft Guidelines for the Protection, Management and Use of Aboriginal and Torres Strait Island)

สถานที่ที่มีความหมายทางวัฒนธรรมนั้นสามารถสร้างเสริมชีวิตผู้คนและสร้างความตระหนักที่มีเป็นแรงบันดาลใจของชุมชนและภูมิภาคจากอดีตสู่ปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้คือการบันทึกประวัติศาสตร์ที่สำคัญเสมือนเป็นการแสดงออกถึงอัตลักษณ์และประสบการณ์ของออสเตรเลีย สถานที่ที่มีความหมายทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของชุมชนที่บอกเล่าตัวตนในอดีตและหล่อหลอมภูมิภาคของออสเตรเลีย จึงสมควรได้รับการอนุรักษ์เพื่อคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต กฎบัตรเบอร์ราสนับสนุน

การเปลี่ยนแปลงที่รอบคอบโดยลงมือแก้ไขอย่างเต็มที่เฉพาะที่จำเป็นเพื่อรักษาสถานที่นั้นและสามารถใช้
สอยได้ แต่ในช่วงเวลาที่ลงมือกระทำการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องแก้ไขให้น้อยที่สุดเพื่อรักษาคุณค่าไว้

กฎบัตรเบอร์ลินได้ให้คำจำกัดความของที่ตั้งโบราณสถาน (Place) ไว้ครอบคลุมมากขึ้น คือรวมพื้นที่
แผ่นดิน ภูมิทัศน์ นอกจากอาคาร หรือกลุ่มอาคาร หรือสิ่งสร้างอื่นๆและอาจรวมองค์ประกอบ สำคัญ
ที่ว่างและทัศนียภาพ เข้าด้วย นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงความสำคัญทางวัฒนธรรม (Cultural
Significance) ว่าหมายถึงคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ (aesthetic) ประวัติศาสตร์ (historic) วิทยาศาสตร์
(Scientific) สังคม (Social) และจิตวิญญาณ (Spiritual) ที่มีผลต่อผู้คนในยุคอดีต ปัจจุบัน อนาคต
ความสำคัญทางวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวรวมอยู่ในสถานที่ เนื้อหา (fabric) ที่ตั้ง (setting) การใช้งาน
(use) การมีส่วนร่วม (associations) ความหมาย (meanings) การบันทึก (records) รวมถึงสถานที่และ
วัตถุที่เกี่ยวข้อง ซึ่งนิยามที่กว้างขึ้นนี้ทำให้การอนุรักษ์พื้นที่ ประวัติศาสตร์ ครอบคลุมเนื้อหาของมรดกที่จับ
ต้องไม่ได้ด้วย

กฎบัตรฉบับนี้ยังได้ให้บัญญัติศัพท์เพิ่มขึ้นโดยให้คำจำกัดความของคำว่า เคাঁโครงเนื้อหา (Fabric)
ว่าหมายถึง ลักษณะทางกายภาพและวัสดุทั้งหมดของสถานที่รวมทั้งอุปกรณ์ ข้อมูล สิ่งของต่างๆ เคাঁโครง
เนื้อหา ยังเป็นการสร้างลักษณะพื้นที่ว่างด้วย ดังนั้น การทำงานเพื่ออนุรักษ์สถานที่ประวัติศาสตร์จึงต้อง
เคารพ เคাঁโครงเนื้อหา ความหมายและความเกี่ยวข้องของที่เดิมไว้มากที่สุดและพยายามทำการ
เปลี่ยนแปลงน้อยที่สุดและห้ามบิดเบือนหลักฐานที่มีอยู่

ข้อกำหนดฮอยอัน สำหรับการปฏิบัติการอนุรักษ์

(Hoi An Protocol for Best Practice of Conservation in Asia)

แนวทางปฏิบัติสำหรับการรับรองและอนุรักษ์ความจริงแท้ของสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ใน
บริบทของวัฒนธรรมเอเชีย (Professional Guidelines for Assuring and Preserving the
Authenticity of Heritage Sites in the Context of the Cultures of Asia) โดยที่ข้อกำหนดฮอยอันนี้
ได้เกิดจากอิทธิพลของเอกสารการประชุมเมืองนาราว่าด้วยความจริงแท้ (The Nara Document on
Authenticity) และกฎบัตรเบอร์ลินที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์พื้นที่โบราณสถาน โดยพิจารณาถึงความ
หลากหลายของวัฒนธรรมและชุมชนที่เกี่ยวข้องในบริบทของวัฒนธรรมเอเชียและสร้างเป็นหลักการทำงาน
การอนุรักษ์

หลักการเบื้องต้นสำหรับการอนุรักษ์มรดกที่มนุษย์สร้างขึ้นในเอเชียและแปซิฟิก การเริ่มต้น
การอนุรักษ์ในเอเชียสามารถเห็นได้จากแนวทางการผสมผสานการอนุรักษ์จากหลากหลายโครงการที่ได้รับ
รางวัลจาก UNESCO Asia-Pacific Heritage Awards ซึ่งทำให้เกิดการตั้งหลักการทั้งห้าข้อสำคัญที่
สามารถ ครอบคลุมกรณีต่างๆ ของการอนุรักษ์ในเอเชียซึ่งมีวิวัฒนาการมาในช่วงสองทศวรรษหลัง โดยมี
หลักการดังนี้

หลักการข้อที่ 1: การรวบรวมพื้นที่ทางวัฒนธรรมนั้นต้องเริ่มทำแผนผังพื้นที่ทางวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งรวมถึงลำดับ ชั้นในสังคมของพื้นที่นั้น ภาษาสัญลักษณ์และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องก่อนการอนุรักษ์อาคารจึงเป็นการอนุรักษ์ที่เหมาะสมและประสบความสำเร็จ

หลักการข้อที่ 2: การแสดงออกของมรดกทางวัฒนธรรมทางกายภาพนั้นได้มีจุดกำเนิด คุณค่า และความต่อเนื่อง มาจากกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

หลักการข้อที่ 3: สำหรับความจริงแท่นั้นเป็นการบ่งชี้ลักษณะสำคัญของมรดกคือ คุณสมบัติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกัน มีการสืบทอดและต่อเนื่องกันมาโดยไม่จำเป็นต้องเป็นความต่อเนื่องทางกายภาพเท่านั้น

หลักการข้อที่ 4: กระบวนการอนุรักษ์จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องมีการเปิดเผยประวัติศาสตร์หรือพื้น ประเพณีและความหมายขึ้นมาใหม่

หลักการข้อที่ 5: การใช้งานที่เหมาะสมกับมรดกนั้นมาจากกระบวนการต่อรองในพื้นที่ซึ่งทำให้ สถานที่นั้นๆ มีคุณค่าต่อชีวิตได้

จากหลักการทั้ง 5 ข้อนี้ได้มีการกำหนดรายละเอียดวิธีการอนุรักษ์สำหรับที่ตั้งที่มีลักษณะแบบนี้ ในเอเชีย 5 แบบที่สำคัญ คือ 1. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2. สถานที่ขุดค้นทางโบราณคดี (Archaeological Site) 3. มรดกทางวัฒนธรรมใต้น้ำ (Underwater Cultural Heritage Sites) 4. กลุ่มมรดกชุมชนเมืองและที่ตั้ง เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Sites and Heritage Groups) 5. กลุ่มโครงสร้างและ อาคาร สถานที่ๆ เป็นอนุสาวรีย์ (Monuments Buildings and structures) โดยที่มีรายละเอียดตามลำดับชั้น จากการกำหนดพื้นที่ การวางกรอบความคิด ปัญหาคุกคาม รวมถึงเครื่องมือในการอนุรักษ์คุณค่าของ โบราณสถาน ตั้งแต่กระบวนการเก็บข้อมูล การคุ้มครองคุณสมบัติต่างๆ ของสถานที่ทั้งที่เป็นสิ่งที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ โดยได้ให้นิยามในส่วนของกลุ่มมรดกชุมชนเมืองนั้นว่า ประกอบไปด้วยจำนวนของแหล่ง ทรัพยากรที่มีความเกี่ยวข้องและมีคุณค่าทางมรดกและ/หรือส่งเสริมให้มีความสำคัญแก่กลุ่มมรดกนั้นๆ กรอบแนวความคิดของการอนุรักษ์เมืองเก่านั้นเน้นในเรื่องการปรองดองกันระหว่างการพัฒนาและมรดก เพื่อเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่เมืองเก่าซึ่งต้องให้การเอาใจใส่ทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมในกระบวนการนี้เพราะเป็นลักษณะสำคัญของการอนุรักษ์ความจริงแท้และคุณค่าประเพณีในเอเชีย โดยข้อกำหนดฮอยอันกล่าวถึงการคุกคามต่อการอนุรักษ์ย่านเมืองเก่าดังนี้

1. โครงสร้างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เป็นมรดกเมืองเก่านั้นถูกทำลายและสร้างตึกใหม่ เนื่องจากแรงผลักดัน ทางเศรษฐกิจเพื่อพัฒนามูลค่าของทรัพย์สิน

2. ทรัพยากรที่เป็นมรดกเหล่านี้ยังคงถูกละเลยและเสื่อมสลายเพราะขาดทุนในการบูรณะซ่อมแซม และความสนใจจากเจ้าของและผู้อยู่อาศัยเพราะเป็นเพียงองค์ประกอบที่เรียบง่ายแต่มีคุณค่าของ ชุมชนเมือง

3. มลภาวะต่างๆ ที่สะสมต่อเนื่องรวมถึงปฏิกิริยาทางเคมีต่อวัสดุของอาคารประวัติศาสตร์อันเกิดจากการสั่นสะเทือน การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ และความชื้นในสิ่งแวดล้อมเมือง

4. การจราจรที่หนาแน่นและรถยนต์ที่ปลดปล่อยมลภาวะรอบๆ เมืองประวัติศาสตร์ สร้างภัยคุกคามที่ร้ายแรงต่อคุณค่า และความจริงแท้ของกลุ่มมรดก การวางแผนเพื่อย้ายเส้นทางจราจร กำหนดพื้นที่ทางเดินเท้า ออกกฎควบคุมคุณภาพอากาศ และแนวทางการคมนาคมถือเป็นความสำคัญทางการอนุรักษ์

5. การสูญเสียการครอบครองที่อยู่อาศัยและระบบเศรษฐกิจดั้งเดิม รวมถึงความเป็นอยู่ของชุมชนที่หลากหลายสร้างความน่าสนใจที่แท้จริงของเมือง ซึ่งรวมถึงการสูญเสียช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างซ่อมแซมอาคารแบบดั้งเดิมไป

6. แรงกดดันจากการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในย่านชุมชนเมืองเก่าคุกคามคุณค่าและความจริงแท้ของพื้นที่ การกำหนดความสามารถในการรองรับและการพัฒนา เช่นการกำหนด โซน และผังการใช้ประโยชน์ที่ดินต้องเป็นความสำคัญลำดับต้นๆ ในการอนุรักษ์

จากการพิจารณาปฏิบัติการอนุรักษ์ของนานาชาติต่างให้ความสำคัญอย่างมากกับความจริงแท้ (Authenticity) เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่นั้นๆ อันครอบคลุมไปถึงเรื่องต่างๆ ดังนี้ คือ ความสำคัญ และคุณค่าด้านสุนทรีย์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคม จิตวิญญาณของพื้นที่ ซึ่งคุณค่าต่างๆ เหล่านี้ เป็นคุณค่าที่สืบทอดมาจากอดีต จนกระทั่งปัจจุบันเพื่ออนาคต

2.5 สรุป

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า สถาปัตยกรรมในช่วงยุคสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-3 มีความคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยา แต่เมื่อเริ่มมีการติดต่อการค้าขายกับต่างชาติ จึงรับเอาอิทธิพลของต่างประเทศมาประยุกต์ใช้ในบริบทของไทย จึงทำให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละยุคสมัย ซึ่งถือว่าเป็นจุดเด่นของสถาปัตยกรรมไทยโดยในพื้นที่ศึกษาเองก็มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ทำให้ได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมและยังหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ควรค่าแก่การอนุรักษ์และให้ความรู้แก่ผู้สนใจในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงสถาปัตยกรรม แต่ชุมชนเองยังไม่มีความรู้ความเข้าใจถึงเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมจึงยังไม่เกิดการอนุรักษ์ หรือเป็นการอนุรักษ์ที่ไม่ถูกวิธี ทำให้ต้องมีการชี้ให้เห็นคุณค่าโดยการเทียบเคียงกับสถาปัตยกรรมในอดีต และชี้แนะถึงการอนุรักษ์ที่ถูกวิธี ซึ่งจากการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์มีหลายวิธีและหลากหลายข้อกำหนด แต่ทั้งหมดล้วนแต่ไปในทิศทางเดียวกันคือ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมให้คงอยู่เพื่อแสดงถึงศิลปะวัฒนธรรมที่เคยมีมาแต่อดีตไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาลักษณะทางกายภาพของอาคารบ้านเรือนในพื้นที่ตลาดพลูที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยธนบุรีสมควรแก่การอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาข้อมูลทางสถาปัตยกรรมและพัฒนาการของกลุ่มอาคารประวัติศาสตร์ เพื่อหาเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของพื้นที่ตลาดพลู รวมทั้งศึกษาแนวทางสถาปัตยกรรมในสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์อาคารบ้านเรือนในย่านตลาดพลูจนนำไปสู่การอนุรักษ์ โดยมีระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาดังต่อไปนี้

3.1 วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษากำหนดขึ้นจากการสำรวจพื้นที่เบื้องต้น การทบทวนวรรณกรรม และกรอบแนวความคิด และแบ่งวิธีการศึกษาได้ 4 ขั้นตอน คือ

3.1.1 การศึกษาข้อมูล

ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นโดยศึกษาจากแนวความคิด 3 ประเด็น คือ แนวคิดชุมชนและชุมชนริมน้ำ แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถานและเมืองเก่า และแนวคิดว่าอาคารบ้านเรือนสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ เพื่อนำมากำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยและการเก็บข้อมูล จากเอกสารทางราชการ บทความ ภาพถ่าย

3.1.2 การเก็บข้อมูล

ในการศึกษาข้อมูลได้แบ่งการสำรวจข้อมูลและการเก็บข้อมูลออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่

- ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลพื้นฐานโดยตรงจากชุมชนได้แก่

1. ลักษณะกายภาพของอาคารบ้านเรือนที่ยังคงหลงเหลือสถาปัตยกรรมในอดีตโดยใช้วิธีการสำรวจพื้นที่ แล้วบันทึกข้อมูลด้วยวิธีการ Vernacular Documentation สำหรับอาคารเก่าที่สำคัญ โดยคัดเลือกจากอาคารบ้านเรือนที่อยู่ในสมัย รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 9 ตอนต้น เส้นทาง การเข้าถึงสถานที่ ความสมบูรณ์ของรูปแบบอาคาร เป็นต้น และ Sketch Drawing สำหรับอาคารที่สำคัญรองลงมา

2. ประวัติความเป็นมาของอาคารบ้านเรือน

3. ลักษณะเฉพาะที่สำคัญในพื้นที่

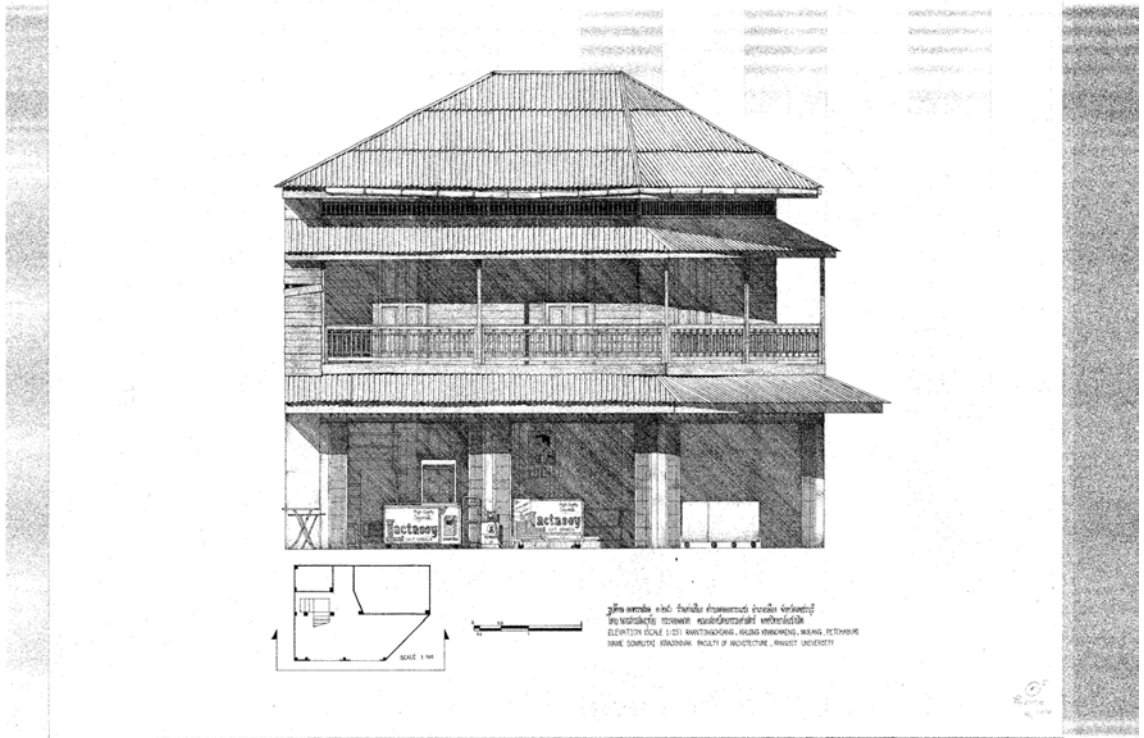
4. ความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์

แนวคิด Vernadoc เป็นวิธีการเขียนแบบอาคารอนุรักษ์ของ Mr. Markku Mattila อาจารย์พิเศษ แห่ง Alvar Aalto University (อดีต Helsinki University of Technology, Finland) ที่มีการลง รายละเอียดแสงเงา ผิววัสดุ เสมือนบรรยากาศความเป็นอยู่จริง ในงานเขียนแบบ ทำให้คนทั่วไปเข้าใจ และชื่นชมความงามได้เช่นเดียวกับ การวาดภาพ เหมือนจริงสำหรับบุคคล แต่สามารถใช้อ้างอิงในเรื่องของ ระยะเวลาต่างๆ ได้ ซึ่งอาจารย์ ผศ.สุจิตต์ เสวตจินดา สนั่นไหว แห่งคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย รังสิต เป็นผู้ไปศึกษาร่วมกันกับ Prof. Mattila และจัด Workshop ร่วมกันกับอาจารย์ และนักศึกษาจาก มหาวิทยาลัยในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องในต่างประเทศ และได้นำมาใช้ ในการเขียน แบบอนุรักษ์อาคารเก่าที่มี คุณค่า สมควรอนุรักษ์ในไทย ร่วมกับคณะอาจารย์จากสถาบันการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยต่างๆ และสมาคมสถาปนิกสยามในพื้นที่หลายแห่ง เช่น ย่านกุฎีจีน ในเขตพื้นที่ ฝั่งธนบุรี เมืองโบราณ สถานีรถไฟ จังหวัดลำปาง, ย่านถนนดำเนินเกษม จังหวัดเพชรบุรี ด้วย

นอกจากการใช้รูปภาพเขียนแบบ VERNADOC ไปใช้ในกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรม การท่องเที่ยว ยั่งยืน และการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นแล้ว กิจกรรมงานสำรวจ เองเป็นเครื่องมือที่เผยแพร่ความรู้ ความมั่นใจ และความหวงแหน ไปสู่ชุมชนด้วย กิจกรรมงาน VERNADOC ใน ย่านถนนดำเนินเกษม อ. เมือง จ. เพชรบุรีนั้นสามารถทำให้เจ้าของบ้านถึง 3 หลัง ลงมือซ่อม และบูรณะบ้าน ไม้เก่าของตนจนสำเร็จ เป็นตัวอย่างแก่ชุมชน ต่อไปด้วย

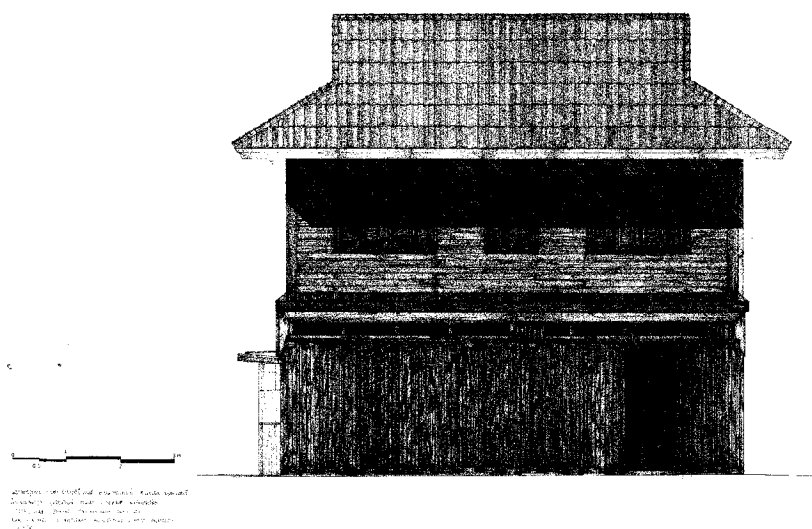
ภาพที่ 3.1 บ้านเลขที่ 125 ถนนดำเนินเกษม อ เมือง จ เพชรบุรี สภาพ ก่อนเขียนแบบ VERNADOC (ซ้าย) และบ้านเลขที่ 125 ในสภาพระหว่างการซ่อมแซม (ขวา)

ภาพที่ 3.2 ภาพลายเส้น VERNADOC รูปด้านหน้าบ้านเลขที่ 125 ถนนดำเนินเกษม

ภาพที่ 3.3 บ้านเลขที่ 121/1 ถนนคลองกระแซง อ เมือง จ เพชรบุรี
ในสภาพก่อน และ 1 ปีหลังการเขียนแบบVERNADOC

ภาพที่ 3.4 ภาพ VERNADOC บ้านเลขที่ 121/1 ถนนคลองกระแซง อ.เมือง จ.เพชรบุรี

- ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการเก็บข้อมูลเชิงเอกสารอ้างอิงเกี่ยวกับนโยบาย มาตรการ และข้อบังคับต่างๆที่เกี่ยวข้องซึ่งได้แก่

1. ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ความเป็นมาของย่านตลาดพลูและสถาปัตยกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจากหน่วยงานราชการต่างๆ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รวมทั้งจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาศึกษาหาความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน และลักษณะสถาปัตยกรรมในยุคสมัยต่างๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของพื้นที่

2. แผนที่ จากหน่วยงานราชการ และสถาบันต่างๆได้แก่ สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร ห้องปฏิบัติการแผนที่ประวัติศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อนำมาศึกษาการตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดพลูในอดีต ซึ่งจะสอดคล้องกับตำแหน่งของอาคารบ้านเรือน

3.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลลักษณะทางสถาปัตยกรรมของย่านตลาดพลู ทำให้ทราบถึงรูปแบบ หรือลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมในย่านนั้น โดยอาศัยข้อมูลจากการสำรวจ การ Vernacular Documentation และเอกสารอ้างอิงต่างๆ ทั้งทางด้านลักษณะอาคารบ้านเรือนในพื้นที่ ประวัติความเป็นมา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในย่านตลาดพลู โดยอาศัยข้อมูลลักษณะกายภาพของอาคาร บ้านเรือน อาทิเช่น วัสดุ หลังคา ลวดลาย ผังพื้น เป็นต้น ลักษณะรูปแบบในแต่ละยุคสมัย ความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ รวมถึงประวัติความเป็นมาของอาคารที่น่าสนใจในแต่ละหลัง เพื่อให้ทราบถึงความสำคัญและลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมในพื้นที่

2. พัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ความเป็นมาของย่านตลาดพลูและสถาปัตยกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เทียบเคียงกับแนวคิดอาคารบ้านเรือนสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ ลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงที่ตั้งของกลุ่มอาคารที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

3.1.4 อภิปรายผลการศึกษา

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในข้างต้นเพื่อแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมในพื้นที่ตลาดพลู นำไปสู่การจัดทำแนวทางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทางสถาปัตยกรรมสำหรับผู้สนใจศึกษาด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมและเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเมื่อเกิดการท่องเที่ยวด้านสถาปัตยกรรมเพิ่มขึ้น จะทำให้ชุมชนเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ จนเกิดเป็นแนวทางการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในย่านตลาดพลู โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแนวทาง ร่วมกับการใช้เกณฑ์มาตรฐานในการอนุรักษ์ เพื่อให้ย่านตลาดพลูคงความเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม และเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนอีกด้วย

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บข้อมูลในงานวิจัยได้อาศัยเครื่องมือเหล่านี้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การสำรวจลงพื้นที่ เพื่อใช้ศึกษาลักษณะกายภาพของอาคารบ้านเรือนของชุมชนโดยมีรายละเอียดสำรวจดังต่อไปนี้ วัสดุ ผังพื้น หลังคา ช่องลม ลวดลาย ประตู ผนัง

2. วิธีการ Vernacular Documentation¹ คือ กระบวนการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เน้นการเก็บข้อมูลจริงในพื้นที่ศึกษาด้วยเทคนิคพื้นฐานอย่างการใช้มือ ดินสอ ปากกาเขียนแบบ และไม่บรรทัดเท่านั้น ซึ่งเป็นการเขียนรายละเอียด องค์ประกอบตามความจริง มีการสำรวจอย่างพิถีพิถัน โดยเป็นเครื่องมือหนึ่งในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ซึ่งทำให้ชุมชนหรือเจ้าของบ้านเห็นถึงความงามของสถาปัตยกรรมที่เป็นเจ้าของ เริ่มหันมาให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ให้คงอยู่ในรูปแบบเดิม โดยมีขั้นตอนดังนี้

- จับระดับ เป็นการกำหนดจุดไว้ที่ระยะหนึ่ง ที่ไม่ใช่ระยะพื้น หรือฝ้า จากนั้นจึงนำน้ำใส่สายยางเพื่อเป็นการจับระดับแล้วกำหนดให้แต่ละจุด

¹ สุดจิต สนั่นไหว. วิธีสืบค้นวัสดุสารสนเทศ. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก <http://www.lek-prapai.org>. (วันที่ค้นข้อมูล 3 ตุลาคม 2556)

ภาพที่ 3.5 แสดงการจับระดับ

- การวัด วัดขึ้นและลงจากจุดที่กำหนดไว้ เพื่อหาความทรุดหรือเอียงของอาคารบ้านเรือน

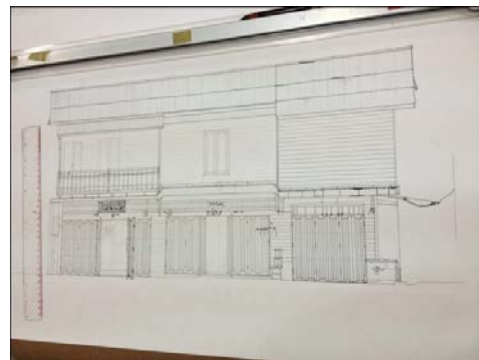
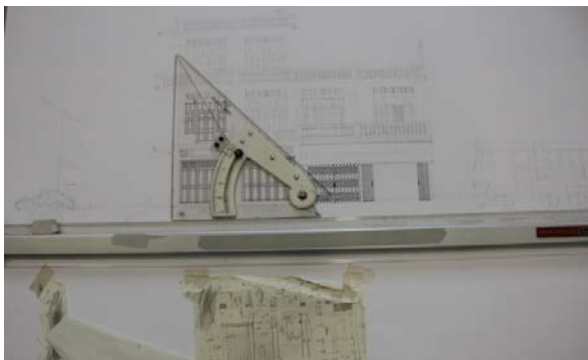
ภาพที่ 3.6 แสดงการวัด

- เขียนแบบร่างด้วยดินสอ

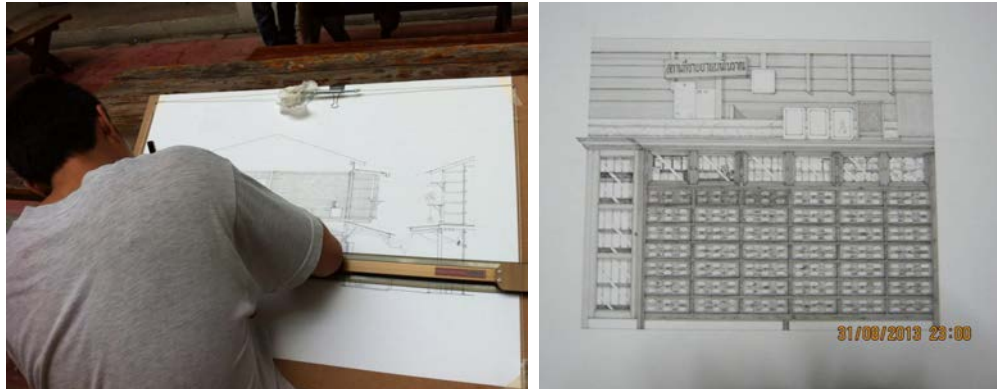
ภาพที่ 3.7 แสดงการเขียนแบบร่างด้วยดินสอ

- ใช้ปากกาเขียนแบบลงหมึกในระดับความเข้มที่แตกต่างกัน

ภาพที่ 3.8 แสดงการใช้ปากกาเขียนแบบลงหมึก

- ลงรายละเอียดพื้นผิวที่ใช้ในการก่อสร้าง

ภาพที่ 3.9 แสดงการลงรายละเอียดพื้นผิว

- ลงแสงเงา โดยการกำหนดทิศทางที่ 45 องศา เพื่อให้เห็นมิติของภาพ

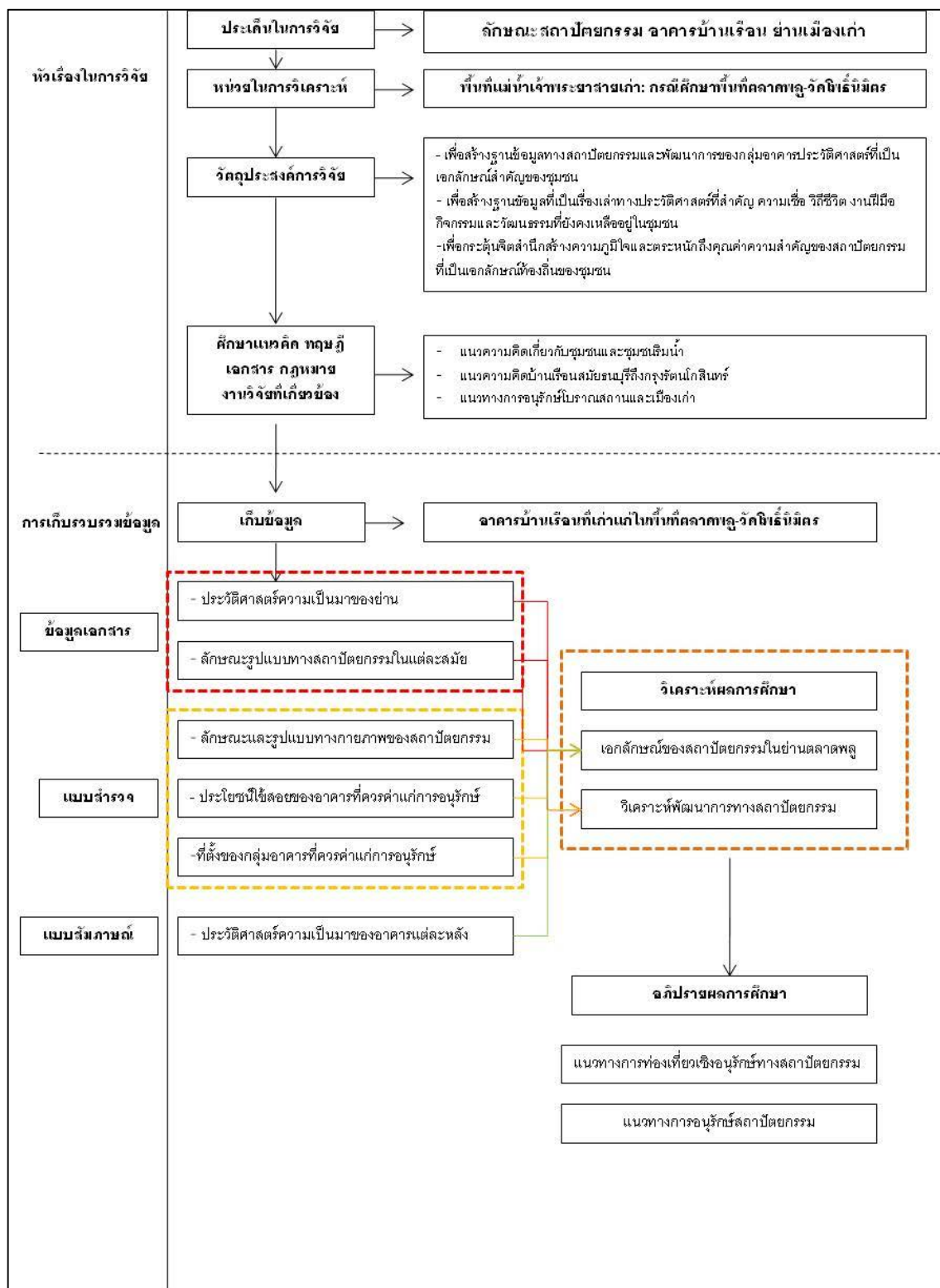

ภาพที่ 3.10 แสดงภาพเสร็จสมบูรณ์

3. การสัมภาษณ์ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ สัมภาษณ์ประชาชนในพื้นที่ศึกษา สัมภาษณ์ส่วนราชการ ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของอาคาร เอกลักษณ์ และพัฒนาการของอาคารบ้านเรือนในพื้นที่

4. การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อทำความเข้าใจถึงสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่ากับการท่องเที่ยว

5. แบบสอบถาม ประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เพื่อซักถามถึงความรู้ ความเข้าใจในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ความร่วมมือของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่

แผนภูมิที่ 3.1 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย